

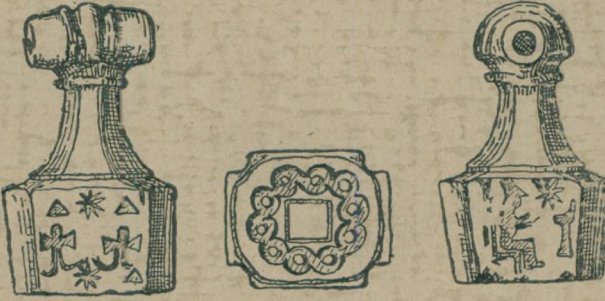
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

Cilt : VIII

Sayı : 29

II. Kânun 1944

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ – ANKARA

1 9 4 4

İÇİNDEKİLER

Makaleler, Nutuklar, Etüdler :	Sayfa
İĞDEMİR, ULUĞ: III. Türk Tarih kongresi	1
GÜNALTAY, Prof. ŞEMSEDDİN: III. Türk Tarih Kongresi açış nutku .	5
YÜCEL, HASAN-ÂLİ: Nutuk	11
ONGUNSU, Prof. Dr. HÂMİT: Nutuk	15
KANSU, Prof. Dr. ŞEVKET AZİZ: Nutuk.	16
DİLMEN, İBRAHİM NECMÎ: Nutuk	17
GÖKER, Prof. MUZAFFER: T. T. Kurumu'nun çalışmaları hakkında rapor	19
İNAN, Dr. ÂFET: Türk Tarih Kurumu'nun 1937 den 1943' e kadar Arke- olojik çalışmaları hakkında rapor.	39
ÖZGÜÇ, Dr. TAHSİN: Yortan mezarlık kültürüne ait yeni buluntular	52
UZUNÇARŞILI, İSMAİL HAKKI: Ali Suâvi ve Çırağan sarayı vak'ası .	71
Tercümeleler :	
KOSSANYI, BELA: (<i>Türkçeye çeviren: Hâmit KOŞAY</i>) XI-XII. asırlarda Uz'lar ve Koman'ların tarihine dair	119
Notlar :	
EBERHARD, Prof. W.: Türkistan seyahatnâmesi 1218.	137
EBERHARD, Prof. W.: Hsiung-Nu'ların müttefikleri olarak Roma Askerleri	143
Raporlar :	
MANSEL, Dr. ARİF MÜFİD: Mudanya hafriyatına dair kısa rapor. . .	147
Biyografya :	
KOŞAY, Dr. HÂMİT: Ragıp Hulusi Özdem	149
Haberler :	
Türk Tarih Kurumu'nun yıllık Umumî Heyet toplantısı	151
7 Nisan 1942 tarihinde Londra Halkevinde M i s s L a m b tarafından veri- len bir konferansın hülâsası.	162

LEVHALAR

- I-XVIII — III. Türk Tarih Kongresiyle Türk Tarih Kurumu Sergisine ait resimler.
XIX-XXIV — Yortan mezarlığı buluntularına ait resimler.
XXXIV — Rahmetli Ragıp Hulusi Özdem.

BELLE TEN

Cilt: VIII

II. Kânun 1944

Sayı: 29

III. TÜRK TARİH KONGRESİ

Türk Tarih Kurumu, İkinci Türk Tarih Kongresi'nin 1937 Eylülünde İstanbul'da toplandığı tarihten altı yıl sonra Ankara'da 15 İkcinciteşrin 1943 Pazartesi günü Üçüncü Türk Tarih Kongresi'ni toplantıya çağırıldı. Türk Tarih kongreleri Türk kültür hayatında büyük bir dönüm noktasının remzidir. *Atatürk* Türk milletini büyük inkılâplarıyla çağdaş milletlerin kültür seviyesine yükseltirken, ona engin mazisini tetkik etmek ve dünyada pek az millete nasip olan zengin ve şeref dolu tarihini yeni metodlarla yeniden yazmak ilhamını da verdi. Türk Tarih Kurumu bu ilhamla doğdu. Türk Tarih kongreleri ise Türk ilminin tarih sahasında elde ettiği başarıları ilim âlemine tanıtma imkânlarını vermektedir.

Üçüncü Türk Tarih Kongresi'nin bu kadar uzun bir fâsıladan sonra toplanmasının en başlı sebebi, ikinci dünya savaşıdır. Türk Tarih Kurumu'nun çalışmaları, gittikçe milletler arası bir önem kazanmakta olduğundan, tarih kongrelerine milletler arası büyük ilim adamlarının da çağırılması, ikinci kongre ile, bir gelenek haline gelmişti. Dünyayı kasıp kavuran harp fırtınası içinde, buna imkân bulunamadığından, kongrenin toplanması da gecikiyordu. Fakat, tarih çalışmalarıyla çok yakından ilgilenmekte olan Büyük Millî Şefimiz, kongrenin daha fazla gecikmesini muvafık bulmadılar ve geçen yıl, Türk Tarih Kurumu'na, üçüncü kongrenin bu yıl içinde toplanması direktifini verdiler. Son

kongrede kabul edilen bir takrirle de, Dördüncü Türk Tarih kongresi'nin 1946 da toplanması kabul edildi. Şimdi bütün dileğimiz, Dördüncü Kongremizin mes'ut bir sulh havası içinde, milletler arası bir ilim derneği halinde toplanmasıdır.

Kongrenin hazırlıkları :

III. Türk Tarih kongresi'nin hazırlıklarına 1943 yılının ilk aylarında başlandı. İlgili ilim adamlarına ve Kurum üyelerine mektuplar yazılarak kongre için tebliğler istendi. İlim adamlarımız bu dâvete ümidin üstünde bir ilgi gösterdiler. Tebliğ gönderenler arasında bilhassa Cumhuriyet devrinin yetiştirdiği genç unsurlar büyük çoğunluğu teşkil ediyordu. Bu, çok sevinilecek bir netice idi. Daha beş altı yıl öncesine kadar, bilhassa eski tarih üzerinde çalışanlarımız pek az olduğu halde, bu kongrede eski tarihin orijinal kaynaklarından faydalanarak tebliğ hazırlamış gençler pek çoktu. Sümerceyi, Akatçayı, Eticeyi öğrenmiş, çivi yazılı vesikaları okuyarak bunlardan tarih ilmine yeni malzeme toplamış, memleket müzelerindeki eserleri tetkik ederek ilim için yeni neticeler çıkarmış gençler, kongreye ciddi, metodlu tezler gönderdiler.

Türk Tarih Kurumu sergisi :

Kongre münasebetiyle, Türk Tarih Kurumu'nun 13 yıllık çalışmalarının mahiyetini belirten bir sergi de tertip edildi. Fakültenin müze salonunda, mütehassıslarımızın büyük bir başarı ile hazırladıkları bu sergide, Kurumun hafriyatlarından çıkan eserler ile, diğer çalışmalarından bazı örnekler gösterildi. Kongreden sonra bir ay daha açık kalan sergi, okullarımız ve halkımız tarafından da alâka ile gezildi ve beğenildi.

Kongrenin toplanması :

Kongre, 15 İkcinciteşrin 1943 Pazartesi günü saat 10 da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin büyük konferans salonunda Millî Şef Reisicumhur *İsmet İnönü*'nün yüksek huzurlarıyla, Büyük Millet Meclisi Reisi, Başvekil, Vekiller, C. H. Partisi Genel Sekreteri ve bine yakın davetlinin iştirakiyle Türk Tarih Kurumu Başkanı Profesör *Şemseddin Günaltay* tarafından açıldı.

İstiklâl marşı ile Bay *Şemseddin Günaltay*'ın tarih çalışmalarının mahiyeti ve tarih tezinin önemi hakkındaki heyecanlı hitabelerinden sonra, kongre başkanlığına seçilen sayın Maarif Vekili Bay *Hasan-Âli Yücel*, Tarih Kurumu'nun nasıl bir ihtiyaçtan doğmuş olduğunu ve yeni tarih çalışmalarının maarif yönünden sağladığı faydaları izah eden güzel bir nutuk söylediler.

Maarif Vekilinin nutkundan sonra, kongre başkanlık divanı seçildi ve müteakiben İstanbul Üniversitesi adına Edebiyat Fakültesi Dekanı Profesör *Hâmit Ongunsu*, Ankara Üniversitesi adına Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanı Profesör *Şevket Aziz Kansu* ve Türk Dil Kurumu adına Kurum Genel Sekreteri *İbrahim Necmi Dilmen* birer söylevle kongreye başarılar dilediler. Bundan sonra, Türk Tarih Kurumu Genel Sekreteri Profesör *Muzaffer Göker*, Kurumun altı yıllık çalışmaları hakkındaki raporunu, Asbaşkan Bayan *Âfet İnan* da arkeoloji sahasındaki çalışmalar hakkındaki raporunu okudular.

Saat 12,45 te kongrenin ilk umumî toplantısı sona ermiş ve saat 13 te Millî Şefimiz Türk Tarih Kurumu sergisini açmışlar ve sergiyi büyük bir ilgi ile gezerek mütehassıslardan izahat almışlar, takdirlerini beyan buyurmuşlardır. Aynı gün saat beşte Maarif Vekili Bay *Hasan-Âli Yücel*, kongre azalarına bir çay ziyafeti vermiştir.

Kongrenin çalışmaları :

Kongre üç büyük seksiyona ayrılmış bulunuyordu. A seksiyonu Preistorya, arkeoloji, antropoloji ve eski çağa; B seksiyonu orta çağa; C seksiyonu da yeni ve yakın çağlara ait tebliğlere tahsis edilmişti. Bundan başka her gün umumî heyet toplantıları yapılmakta ve burada da umumî mahiyetteki tebliğler okunmakta idi. Gerek seksiyon toplantıları ve gerekse umumî toplantılar ilgililer tarafından dikkatle takip edilmiş ve seksiyonlarda bir çok mevzular üzerinde ilmi münakaşalar yapılmıştır. Kongre, beş gün öğleden evvel ve öğleden sonra toplanılmak suretiyle sürekli çalışarak, 19 İkcinciteşrin 1943 Cuma günü saat 18,30 da Başkan Maarif Vekili Bay *Hasan-Âli Yücel*'in bir söyleviyle çalışmalarına son vermiştir. Sayın Millî Şefimiz kongrenin son günü de umumî heyet toplantısına şeref vererek çalışmaları yakından tâkip buyurmuşlardır.

20 kinciteşrin Cumartesi günü, Ankara içinde, gezintilere ayrılmıştır. Kongre üyeleri sabah dokuzda Çankırıkapıdaki Roma hamamı hafriyat yerinde toplanmışlar, burada hafriyat hey'etinden arkeolog *Necati Dolunay*'ın verdiği izahatı dinledikten sonra sırasıyla Hacı Bayram'daki Ankara Mâbedi, Mahmut Paşa Hanı, şimdi Eti müzesi olan eski bedestan ve kaleyi gezmişlerdir. Bu suretle Kongre 20 İkinciteşrinde filen kapanmıştır.

Kongrenin ilk günü söylenmiş olan nutuklarla Türk Tarih Kurumu'nun çalışmalarına ait raporları bu sayımızda aynen neşrediyoruz. Kongrenin zabıtları ayrıca bir kitap halinde basılmaya başlanmış bulunmaktadır. Kongre münasebetiyle Kurum'un çalışmaları ve serginin mahiyeti hakkında küçük bir broşür de basılarak kongre âzalarına dağıtılmıştır.

ULUĞ İĞDEMİR

TÜRK TARİH KURUMU BAŞKANI Prof. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY'IN AÇIŞ NUTKU

Büyük Cumhurreisimiz,

Sayın dinleyiciler ;

Bugün engin olduğu kadar da derin ve gerekli bir ihtiyacı karşılamak için kurulmuş olan Türk Tarih Kurumu'nun, üçüncü kongresini açıyoruz. Söze başlarken, Kurum adına muhterem davetlilerle kongre heyetini derin saygı ve sevgiyle selâmlamakla şeref duymaktayım.

Sayın dinleyiciler,

Tarih, bir zamanlar sanıldığı gibi birbirleriyle ilişiği olmıyan veya tabiat üstü tesirlerle zaman zaman vücut bulan olaylar yığınmından ibaret değildir. Prağmatik tarih, yerini artık genetik tarihe bırakmıştır.

Bugün kesin olarak biliyoruz ki, milletlerin hayatında gelişmiş ve kendi kendine olmuş tek hâdise yoktur. Olan her şey, gizli veya açık sebeplerle kendinden evvelki olaylara bağlı ve onların neticeleridir. Nasıl ki bu hâdiseler de kendilerinden sonraki tarih oluşlarını yaratacaklardır. Böyle olduğuna göre, bu günü kavramak, yarını sezebilmek için, dünü bilmek ne kadar lâzımsa, dünü anlamak için de daha evvelki zamanları aydınlatmak o kadar gereklidir. Bu itibarla tarihe milletlerin mukadderat levhası nazariyle bakabiliriz.

Fakat, tarih sade bir mukadderat levhası da değildir. Tarih aynı zamanda bir milletin yaşayış savaşında varlığını korumak, gelişmesini sağlamak, yükselmesini emniyet altına almak için muhtaç olduğu heyecan ve enerjinin bitip tükenmiyen kaynağıdır. Fertler, göğüslerini kabartan öğünme ve didinme kudretini, milletler taliin değişikliklerine karşı göğüs germek ve çarpışmak kuvvetini bu kaynaktan içerler.

Tarih ve dil, biri milli heyecan ve enerji kaynağı, diğeri bu heyecanı, o enerjiyi başkalarına aşılıyan, yayan ve onları şahlandıran kutsal arac. O kaynak temizlenip berraklaştırılmadıkça, bu

araç ferdi duyguları milli seslerle ifade etmedikçe, yaratıcı olmazlar, cemaatlerde kollektif ruhu uyandıramaz, yığınlarda milli vicdanı coşturamazlar. Milli kültür, gelişme ve serpilme hızını ancak milli tarihten, milli edebiyattan alır.

Türk tarihi, kaynağı geçmişin karanlıklarına gömülen, uzak ve çok uzak zamanlardanberi durmadan akan, devamlı bir oluştur. Bu sürekli oluş ve ilerleyişte birbirlerini olgunlaştıran olaylar, birbirlerini doğuran devirler, teker teker ve sırasıyla aydınlatılmadıkça, Türk'ün ulusal karakteri, gerçek yeteneği, hattâ bugünkü varlığının sırrı kavranılamıyacağı gibi, yarınki durumuna da bir yönet verilemez.

Türkler, geriye doğru gidildikçe mazisi derinleşen, yayılan çok eski bir ırktır. Onun zaman ve mekânlara sığmayan heybetli tarihi de eski kavimlerin hemen hepsini kucaklamaktadır. Denilebilir ki, Asya tarihi, baştan başa kahramanlıklarla dolu, Türk tarihidir. Türk tarihi olmaksızın Avrupa ve Afrika tarihlerinin seyrini tâkip etmek imkânsızdır. Geçmişin karanlık devirlerinden beri; asır asır, zaman olmuş ki eski dünyanın dört bucağında ancak Türk akıncılarının nal sesleri çınlamış, Huvang-hu kıyılarında, Sint ve Ganj boylarında, Fırat ve Tuna sahillerinde, Kızılırmak ve Sakarya kenarlarında, Nil deltasında yalnız Türkün hâkim sesi duyulmuş, bütün bu ülkelerde, zaman zaman, yer yer Türk kültürünün büyük âbideleri kurulmuştur.

Fakat, bizde düne kadar tarihimizin bu önemi kavranmış değildi. Mazimiz ihmal ediliyor, tarihimize altı yüz senelik bir yaş verilmek veya biraz daha ileri gidilerek Selçuklulara kadar çıkılmak yeter görülüyordu. Ana kökümüz, şanlar ve zaferlerle dolu engin tarihimiz, bilinmiyor veya benimsenmiyordu.

Halbuki Türk tarihi önsüz geçmişten, sonsuz geleceğe doğru, bazan coşarak taşan, bazan dinerek inen, fakat, durmadan akan bir varlıktır. Osmanlı tarihi, Selçuk tarihi bir hep değil, bu varlık zincirinin halkaları, büyük Türk tarihinin, öğündüren başarılarla dolu, şanlı fakat muayyen safhalarıdır.

İrkımızın büyüklüğünü aydınlatan tarihimiz, bir bütün olarak alınmadıkça, milli enerji kaynağımızın payansızlığı kavranılmış, gerçek benliğimiz bulunmuş olmaz. Nasıl ki düne kadar böyle olmuştu.

Şimşek dehasiyle görüş ufkumuzu örten kara bulutları parçalayan Büyük Ata, her noksanımız gibi bunu da sezdi. Türk Tarih Kurumu'nu yaratırken geniş bir program çizdi. Türk çocuklarına bu ufkun gerisinde gizlenen sonsuz ve engin tarihini, müstakil ve üstün bir millet olarak yaşamak için daima muhtaç olacağı heyecan ve enerji kaynağını belirtti.

İlmî metotlarla çalışmak suretiyle, fakat zekâları çemberliyen fikir kapitülasyonlarından sıyrılarak, dımağları uyuşturan yabancı prejüjeleri parçalayarak bu feyizli gür kaynağı meydana çıkarmayı Türk çocuklarına kutsal bir amaç olarak gösterdi.

Yolumuz işlenmemiş ve sarptı. Asırların yıdığı prejüjelerin tesirleri altında Türk'e hasbî düşman olan ve Türk tarihinin şan ve şerefle dolu sahifelerini karalamaktan zevk alan bir kısım müelliflerin saçtıkları çamurlar yolumuzu örtmekte, açtıkları çukurlar her adımda aşılmaz engeller halinde önümüzde belirlemektedir.

Bunlar, Türk beşiğinden ve ırkından başlamak üzere, kasten yaptıkları tahriflerle millî tarihimize büsbütün başka bir sima vermiş, Türk'e ait şerefleri, başarıları, başkalarına maletmiş, milâttan iki üç bin sene önce Hazar ötesinden gelerek yakın şarkta insanlığın ilk medeniyet meşalesini yakan, Türkler gibi kafaları braki-sefal, dilleri iltisakî kavimlerin gerçek milliyetlerini bir türlü itiraf etmek istememişlerdir.

Biz bugün, bütün bu tahrifleri vesikalara dayanarak düzeltmek, gasbedilen hak ve şerefleri kurtarmak, Türklükleri unutulmuş veya inkâr edilmek istenilen kavimlerin gerçek hüviyetlerini ilmî temellere dayanarak meydana çıkarmak, asırların mirası olan prejüjelerin yaptırdığı isnatları, iftiraları çürütmek, haksızlıkları düzeltmek gibi sayısız vazifeler karşısında bulunuyoruz. Bütün bunları yapabilmek için de önce höyükleri kazarak, tümülüsleri oyarak, mezarlarıdeşerek tarihten önceki zamanları aydınlatacak eserleri meydana çıkarmak; kitabeleri derliyerek, arşivleri didikliyerek, yabancı iller kütüphanelerinde tarihimizi ilgilendiren vesikaları topluyarak, yazılı devirleri aydınlatmak gerekmektedir. Büyük Türk tarihinin açıklanması için önceden bütün bunların gerçekleştirilmeleri icap etmektedir. Görülüyor ki yapılacak işler önemli ve çeşitli, aşılacak yollar uzun ve dikenlidir. Fakat Türk çocukları Atalarının gösterdiği amaca erişmek için bu gibi müşküller karşısında yılmamış ve yılmıyacaktadırlar. Çünkü gelecek nesillere örnek

olacak muazzam başarıları, emsalsiz inkilâpları, Atatürk'le beraber yaratan ve düzenliyen, savaşta, inkilâpta, kuruculukta onun asil arkadaşı, mefkûre ve mesai yoldaşı büyük Türk, İsmet İnönü başlarında bulunuyor.

Millî Şefimiz, Atamızın gösterdiği aynı sevgi ve ilgi ile Kurumumuzu koruyor, feyizli irşatlarıyla yolumuzu aydınlatıyor, şevkimizi, cesaretimizi hızlandırıyor. Onun yüksek direktifleriyle ki Kurumumuz genel çalışma programını plânlaştırmış, hafriyat işlerine düzen vermiş, yurdun bir çok yerlerinde yeniden araştırmalar yapmıştır. İmparatorluk devrinde bu hafriyat yabancılar tarafından yapılır, bulunan eşyanın en kıymetlileri, başka illere asırılırdı. Bugün, bilgin Türk arkeologlarının çıkardıkları eserler, millî müzelerimizi zenginleştirmekte, ilim dünyasına da yeni tetkik konuları vermektedir.

Bunlar arasında *Trakya*'da çıkarılan gümüş kupalar gibi, bir devir kültürünü belirten değerde emsalsiz eserler vardır. Anayurdun göbeğinde *Alacahöyük*'ten çıkarılan eski atalarımızın kıymet biçilemeyen medeniyet eserleri ise dünya bilginlerine yepyeni bir tetkik ufku açmıştır. Romalılardan, Yunanlılardan, asırlar ve asırlarca önceki devirlere ait olan bu medeniyet eserlerini meydana çıkararak, yalnız kendi tarihimize değil, müşterek insanlık bilgisine de hizmet etmiş olmakla derin haz duymaktayız. Neşriyatımızın dünya ilim âleminde kazandığı önem, son zamanlarda bir kısım âlimlerin Türk tarihi hakkındaki telâkkilerinde eskiye nisbetle görülen esaslı değişiklik, çalışmalarımızın müsbet alanda verimini göstermekte, gayretimizi bir kat daha arttırmaktadır.

Büyük Millî Şefimiz,

Emsalsiz ve engin görüşünüzle, bu cehennem dünyası ortasında, başta, yurdumuzu yıkıcı kasırgalardan koruyacak tedbirleri almak, Türk köylüsünü aydınlatmak, donatım araçlarıyla cihazlandırmak ve yükseltmek, Türk çocuklarını teknik bigiyle üstün bir millet evlâtları seviyesine çıkarmak gibi büyük amaçlar bulunmak üzere, gece gündüz sizi yoran bin bir türlü büyük memleket işleri arasında, millî kültür yolunda çalışan Kurumumuza, bu kadar geniş nisbette bağışladığınız ilgi ve sevgiye karşı, huzurunuzda eğilerek, sonsuz minnetlerimizin arzına müsadelerinizi dilerim.

Aziz Atamız,

Manevî varlığın müsterih olsun. Tahakkukunu o kadar heyecanla özlediğin idealleri, asil ülkü arkadaşın Büyük Şefimiz, bugün birer birer gerçekleştirilmektedir.

Mesaimizi ilerletmek ve kolaylaştırmak hususunda daima koruyucu yardımlarını esirgemiyen Sayın Şükrü Saracoğlu hükûmetine de şükranlarımızı sunmakla gerekli bir ödevi yerine getirmiş oluyorum.

Sayın dinleyiciler,

Kurumumuz, bir az evvel arzettiğim amaca erişmek için bir taraftan geniş kültürlü genç bilginleri sinesinde toplarken, diğer taraftan da ileride mesaisine katılabilecek yetkide millî duygu ve bilgileri kuvvetli, çalışma azimleri belli olan seçkin gençlerin yetişmelerini temin edecek tedbirler almaktadır. Kurumun türlü alanlarındaki çalışmalarına yardımlarını esirgemiyen sayın Maarif Vekilimizin bu hususta da gösterdikleri yardımı şükranla anmağı borc bilirim.

Kurumun, geçen kongreden beri, türlü alanlardaki çalışmalarını hülâsa eden rapor Umumî Kâtip, hafriyat raporu da Asbaşkan taraflarından yüksek heyetinize arz edileceği gibi bu mesai verimlerinin örnekleriyle ilmi neşriyatımız da hazırlanan sergide tetkik nazarlarınıza arz edilmiştir. Sergiyi ziyaretle bize şeref vermenizi dilerim.

Kongrenin muhterem üyeleri,

Üçüncü Türk Tarih Kongresinde seçkin bilginlerin türlü konulara ait tezlerini dinliyeceksiniz. Sayısı sekseni aşan bu tezlerin hepsinin umumî heyete arzına tabî imkân yoktur. Bunlardan konuları itibarile sırf ihtisasa teallük edenler, ait oldukları seksiyonlara arz edileceklerdir. Hangilerinin hangi seksiyonda ve ne zaman okunacağı, dağıtılan programda ayrı ayrı gösterilmişlerdir. Konularla ilgilenen zatlar, istedikleri seksiyonların toplantılarına katılabilirler.

Sayın dinleyicilerim,

İnsanlık tarihinde görülmemiş hailer yaratan büyük harp, Üçüncü Türk Tarih Kongresi'nin geniş nisbette arsulusal bir mahiyet almasına mani oldu. Fakat bu durum içinde de memleketimizde bu-

lunan muhtelif milletlere mensup âlimleri aramızda görmekle bah-tiyarız.

Sayın dinleyicilerim,

Sözlerime son vermeden önce, ebediyyen aramızdan ayrılmış olan Kurumumuz başkanlarından Samih Rifat, Yusuf Akçura, Ha-lil Ethem Eldem, umumî Kâtip Dr. Reşit Galip ile üyelerimizden Ahmet Ağaoğlu, Ahmet Refik, Vasıf Çınar, Necip Âsım, muallim Cevdet ve Hasan Fehmi Turgal'ın aziz hâtıralarını hürmet ve rah-metle yâd ederim.

Sağlık durumu yüzünden başkanlığımızdan ayrılmış olan Bo-lu Mebusu kıymetli arkadaşımız Hasan Cemil Çembel'e de esenlik-ler diler, verimli hizmetlerini saygı ve şükranla anmayı bir ödev bilirim. Sözlerimi bitirirken Üçüncü Türk Tarih Kongresi çalışma-larının, tarihî hakikatlerin bir kat daha aydınlanmasına yardım edeceği kanaatiyle kongreye candan başarılar dilerim.

KONGRE BAŞKANI MAARİF VEKİLİ HASAN-ÂLİ YÜCEL'İN NUTKU

Büyük Reiscümhurumuz,
Kongrenin Sayın Üyeleri;
Üçüncü Kongresini açtığımız Türk Tarih Kurumu'nu düşünen,
kuran, koruyan Ulu Atatürk'ü derin saygı ve sevgiyle anarım.

Arkadaşlarım,

Atatürk'ün Türk milletine kutsal ve kıymettar yadigârları az değildir. Fakat bunlar arasında medeniyet ve millet anlayışı, bize ölümünden sonra kalan ana fikir miraslarından ki, Dil ve Tarih davaları bu fikirlerden çıkmıştır. Faniliğe, beşer eserleri içerisinde fikir kadar göğüs gerip dayanan yok denilse yeridir. Onun için, Dil ve Tarih inkılâplarını bu bakımdan da beyinlerimize ve yüreklerimize sindirmekle, Ebedî Önder'e karşı en büyük vazifelerimizi yapmakta olduğumuza inanıyoruz.

Çok kereler büyük fikirler, tersine istikamette olan düşüncelere tepki halinde doğmuşlardır. Türk Milletinin oluş ve yürüyüşü hakkında köklü kanaat olarak nesillere aşılana ve hemen son yüz seneyi dolduran düşünüşte, Tarih tezinin bu düşünüşte tepki oluşu, gören gözler için karanlık değildir. Arka arkaya bir kaç nesle geniş manasında tarih hocalığı etmiş ve kültür hayatımızda temiz bir ad bırakmış olmasına rağmen, Türk Milletini anlayışta hakikatten ne derece uzak olduğu şimdi tekrar edeceğim sözlerinden anlaşılacak olan Abdurrahman Şeref merhum, şunları söylemekten çekinmiyor: "Avrupalı garka-i hun eden Hunlar ve ilayevmina muhafaza-i milliyet eden Macarlar ve Bulgarlar, kabail-i Turaniyeden idi. Fakat Türkler faaliyet-i maddiyeleri raddesinde faaliyet-i zihniye gösterememiş idiler. Çünkü ihtiraat-ı fikriye ve terakkiyat-ı medeniyeleri hakkında tarihte hiç bir eser yoktur. Garben medeniyet-i İslâmiyenin ve şarkan Çin medeniyetinin pek kolay mahkûmu olmaları da bundan nâşidir.,,

Çin tarihlerinde ve Asya'nın hemen her yerinde görülen izler, Zübdetülkısas müellifinden daha canlı olarak halâ mevcut iken, İslâm medeniyeti dediğimiz medeniyetin bütün bel kemiğini bilimde, fikirde

ve sanatta Türkler teşkil etmişken, bütün bunların delilleri ise kolayca ortaya konulabilir halde iken, Türkleri sadece döğüşken bir ırk olarak göstermekteki hata, Abdurrahman Şeref merhuma has değildi. İşte genç subaylık yaşından Başkumandanlığına kadar, Türk denilen ve medeniyetsizlikle itham edilen bu varlığın özü ile arasız temasta bulunan Atatürk, savaş meydanlarında ve her türlü işin başında yüksek kabiliyetini gördüğü bu insanlar hakkında, kendi görüşleriyle biraz önce nümunesini verdiğim söyleyişler arasındaki tezadı dımağında barıştıramadı. Gözü ile gördüğü hakikatı, ilim denilen otoritenin ters söylemesini asla kabul etmedi. Okullarda okunan tarih kitaplarıyla, garplı müelliflerin eserlerini bizzat incelemeye başlaması, bu konuda dımağında burkulan soru işaretini çözmek içindi. Denilebilir ki tarih tezi Atatürk'ün zekâsında, doğrudan doğruya tanıdığı Türk Milletinin özünden doğmuştur.

Orta Asya'yı kaynak ve bugünkü Türkiye'yi özyurt alan Tarih tezi, Cumhuriyet nesillerine, ilk ağızda, yanlışları silen bir hakikat ışığı getirdi. Türkler dövüşkendir, fakat yaşamak için dövüşürler ve bunu yapabilmek için de medenî vasıtaları ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yaratır ve bunları kullanmaya muktedir olurlar. Kitaplara müracaat etmeden, kitaplara da esas olan hayata bakacak olursak, bu davanın doğruluğuna en büyük delil Cumhuriyetin 15 gün önce tamamladığımız yirmi yılındaki medeniyet eserleridir. Kaldı ki bilimin objektifliği arkasına saklanarak en geniş şekilde öznel duygulara kapılan bir kısım bilgilerin yanlış geleneğine tutulmamış garplı fikir adamları içerisinde, davamızdan önce ve sonra, bize kuvvet verecek ve doğru yolda olduğumuzu gösterecek delilleri ortaya koyanlar da vardır.

Tarih tezinin, bilim bakımından, milletler arası değerine böylece dokunduktan sonra onun, Cumhuriyet nesillerini kendi öz varlıkları üstünde düşündürmesini, bir önemli nokta olarak mülâhaza edebiliriz. Tarih, milletlere, insanlığın, tek varlık olduğunu gösterir ve o varlık içerisinde her milletin - kararınca ve kaderince - bir vazife almış bulunduğu işaret eder. Onun için, millî birlikler ve insanlık içinde, yüksek ülküde beraberlikler, tarih bilgisinden çıkar. Biz, Atatürk'ün ölümünden sonra millî ülkümüzün insanlaşmış bir sembolü olarak Şefimiz İnönü'nün etrafında bu duygu ile toplandık. Millî birliği yalnız bu günün müşterek hisle-

ri halinde görmek, hatadır. Çünkü millî birlik dediğimiz kavram, muayyen bir zamana münhasır, statik, durucu bir kavram değildir. Millî birlik, en eski geçmişlerden bu güne kadar gelen ve bu günden ileri zamanlara atlayan canlı, hareketli, dinamik bir fikirdir. Tarih olmaksızın ve tarihe bakışta bir kaynaktan çıkmaksızın bu birliği ne duymaya, ne anlamaya imkân vardır. Tarih tezi ile yalnız kendi tarihimize bakmış olsaydık, bu anlayışa yükselemedik. Biz, bütün dünya olaylarını bitaraf olmanın en üstün imkânı ile görüp gösteriyoruz. Nakilciliğin her medenî memleket biliminde iflâs ettiği bir devirde, ancak taş, yazı, yapı ve benzerleri kanıtlara dikkatimizi çevirerek, hakikati bu yönde çıkarmayı isteyenlerden ayrı bir yol tutmuş olmuyoruz.

Tarih teziyle, geleneği kuvvetli bir doğmatizmden kurtulduk; tarih araştırmalarında tenkitçi bir ruh kazanmış olduk. 1931 yılında Türk Tarih Kurumu'na yazdığı bir mektupta Atatürk şöyle diyor :

“ Biz daima hakikat arıyan ve onu buldukça ve bulduğumuza kani oldukça söylemeğe cesaret gösteren insanlar olmalıyız. „

Tarih Kurumu, toprak altı araştırmalarında, ana kaynakların yayımında, arşiv incelemelerinde, kitabelerin tesbitinde, tarihî anıtların açılanmasında bu düsturu daima esas tutmuştur. Çünkü tarih gibi öznel görüşe çok müsait olan bir bilim alanında, her kim tarafından söylenilmiş olursa olsun, her hangi bir anlatışa tenkitsiz hakikat diye bakmak, safderanlık olur. Bununla, şarklı ve garplı bütün bilginlere toptan itimad göstermiyoruz zannı hasıl olmasın. Bizim bilim anlayışımız, böyle toptan bir inkârcılığa müsait değildir. Kabulde ve redde, her zaman ihtiyatlı ve delil arayıcıyız. Sümer medeniyetinin, Turanlı bir medeniyet olduğu söylendiği zaman ona isyan edea bilginlere inanmıyorsak, bu inanmayışın mânası, ancak hakikat olmıyana inanmayıştır. Biz, tarih hakikatlerini yalnız işine gelenlerle görenlerden değiliz. Bir olay, yeter delillerle karşımıza çıktığı zaman, istemediğimiz bir vasıfta olsa bile, onu da kabule ve ifadeye cüret edecek haldeyiz. Türk Tarih Kurumu'nun her türlü yayımları, bu tarafsızlığın başlı kanıtlarıdır.

Arkadaşlarım,

Her yeniye, doğru da olsa, tepki duymak; tabiat kanunlarından birinin insanlıktaki tecellisinden başka bir şey değildir. Bil-

ginlerin müdahanesinde cihanın harap olmasına en büyük sebebi görenlerden biri olarak arz ediyorum ki, hakikat bellenen bir fikire kaypaklık etmeden sadakatle verilmiş olan bir hayat, mukadderin en yüce mükâfatına ermiş sayılır. Tarih tezinin ışığı altında durmadan ve dönmeden çalışanları, bu manevi mükâfatın sahipleri olarak tebci ederim. Bu yolda Kurumumuza ve devamıza derece derece emek vermiş olan eski Başkanımız Yusuf Akçura'yı, Asbaşkanlarımız Samih Rifat ve Halil Ethem Eldem'i, Umumi kâtibimiz Reşit Galip'i, üyelerimiz Ahmet Refik, Ahmet Ağaoğlu, Vasıf Çınar, Necip Âsım, Cevdet İnanç Alp, Hasan Fehmi Turgal'ı, aramızdan ayrılmış dava arkadaşlarımız olarak, ben de hürmetle yâdedirim.

Sayın arkadaşlarım,

Okullarımız ve memleket kültürünü idare ile vazifelendirilmiş olan Maarif Vekilliği, Türk Tarih Kurumuna öğretim bakımından da minnet duymaktadır. Tarih meselelerinde fakültelerimizin seçkin bilginlerini de bağına almış olan Türk Tarih Kurumu, bu konuda bizim en kıymetli desteğimizdir. Ona, bütün teşkilât ve imkânlarımızla candan yardımcı olmayı köklü ödevlerimizden sayıyoruz.

Bu vesile ile, beraber çalışmış ve çalışmakta olduğum Başkan arkadaşlarım Hasan Cemil Çambel ile Şemseddin Günaltay'a bize yardım ve işimizi kolaylaştıran ilgilerinden dolayı huzurunuzda teşekkür ederim.

Kongrenin değerli üyeleri,

Türk Tarih Kurumu, özlü vazifelerini başarırken, Atatürk'ün büyük halefi, Millî Şefimiz İnönü'nün yüksek koruyuculuğunu kendine feyizli bir kaynak bilmekte ve bulmaktadır. Kurumumuzun çalışmalarıyla, her türlü yayınlarıyla, tarihimizin her devrini açıklayıcı eserlerin vücut bulmasıyla, gün gün alâkadar olan Millî Şefimize, bana bahşetmek lütfunda bulunduğunuz sıfatıyla ve sizin de özden duygularınıza tercüman olduğuma inanarak derin şükranlarımı, minnetlerimi sunarım.

Kongre, başarılı ve kutlu olsun.

ÜÇÜNCÜ TÜRK TARİH KONGRESİNİN AÇILIŞ GÜNÜ ÜNİVERSİTELERİMİZ VE KÜLTÜR KURUMLARIMIZ ADINA SÖYLENEN NUTUKLAR

**İstanbul Üniversitesi adına Edebiyat Fakültesi Dekanı
Ord. Prof. Hâmit Ongunsu'nun nutku**

Türk Tarih Kongreleri'nin mânasını ve tesirlerini yakından anlıyan ve görenler için bu, Üçüncü Tarih Kongresi'nin de toplanışını sevinç ve heyecanla karşılamamak kabil değildir. Bundan önceki her iki kongreye iştirâk saadet ve zevkini duymuş bir arkadaşınızım. Bugün de İstanbul Üniversitesi ve Edebiyat Fakültesi adına söz söylemek mevkiindeyim. Bu bahtiyarlıkla kongreyi İstanbul Üniversitesi adına büyük saygı ve ümitle selâmlamaya müsaadenizi dilerim.

Arkadaşlar, bilirsiniz, Birinci Tarih Kongresi, tarih olaylarının içinde en çok Türk Milletinin rolü üzerinde durmuş, bir bütün olan beşeriyet tarihinde Türkün yapıcılığını bilhassa göstermişti. Bu suretle Türk genci, kendisinin diğer milletler fertlerine eşitliğini hissetmiş, kendisini diğer milletlerden hak, vazife ve rol bakımından asla farklı görmiyen Türk Milleti de tarihin seyri içinde kendi yapıcılığını, medeniyet kuruculuğunu açıkça görmüş ve göstermiştir. Bu da Türk Milletinin ve Türk gencinin, geçmişte olduğu gibi, nefsine güvenini ve yapıcılıkta devam için çalışma heyecanını arttırmıştır. Ebedî Şefin ve Birinci Kongre'nin elimize verdiği ışıkla okul tarihlerinde öğretim ve aykırı görüşleri ve anlayışları seçerek attık. Türk genci, kendi atalarının enerjisi ve ülküsü ile karşı karşıya getirilmiş oldu. Muhakkak ki bu ışık sonsuz hayatta Türk Milletinin yolunu daima aydınlatacaktır.

İkinci Tarih Kongresinde Türk tarihçilerini, yabancı tarihçilerle yanyana tarihin metodlu bilim yolunda yürür, araştırmalarının mahsullerini verir gördük. Ebedî Şef'le beraber ve ondan sonra her yapıcılık yolunda yorulmaz enerjisi, yanılmaz görüşü ve tükenmez şefkatiyle bize yol gösteren Millî Şefimiz, dün he-

nüz çırak olan ve bugün olgun birer tarihçi olarak bu kürsüden söz söyleyen gençlerin, kendisinin bugün ve yarın için hazırladığı en geniş imkânlar sayesinde daha büyük verimler vaid ettiğini görüp inşirah duyacaktır, ümidindeyiz.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin bir uzvu sıfatıyla, bize her gün verilen imkânların en büyük ölçü derecesini bulduğunu pek yakından gördüğüm için burada İstanbul Üniversitesi adına ve tarih huzurunda, bunu yeni nesillere söylemeyi ve en büyük minnet ve şükran duygularımızı sunmayı bir borç bilirim. Bu borcumu ödemek şeref ve fırsatını kazandırdığı için de Tarih Kongresine şükranlarımı tekrarlarım.

**Ankara Üniversitesi adına Dil ve Tarih - Coğrafya
Fakültesi Dekanı Ord. Prof. Dr. Şevket
Aziz Kansu'nun nutku**

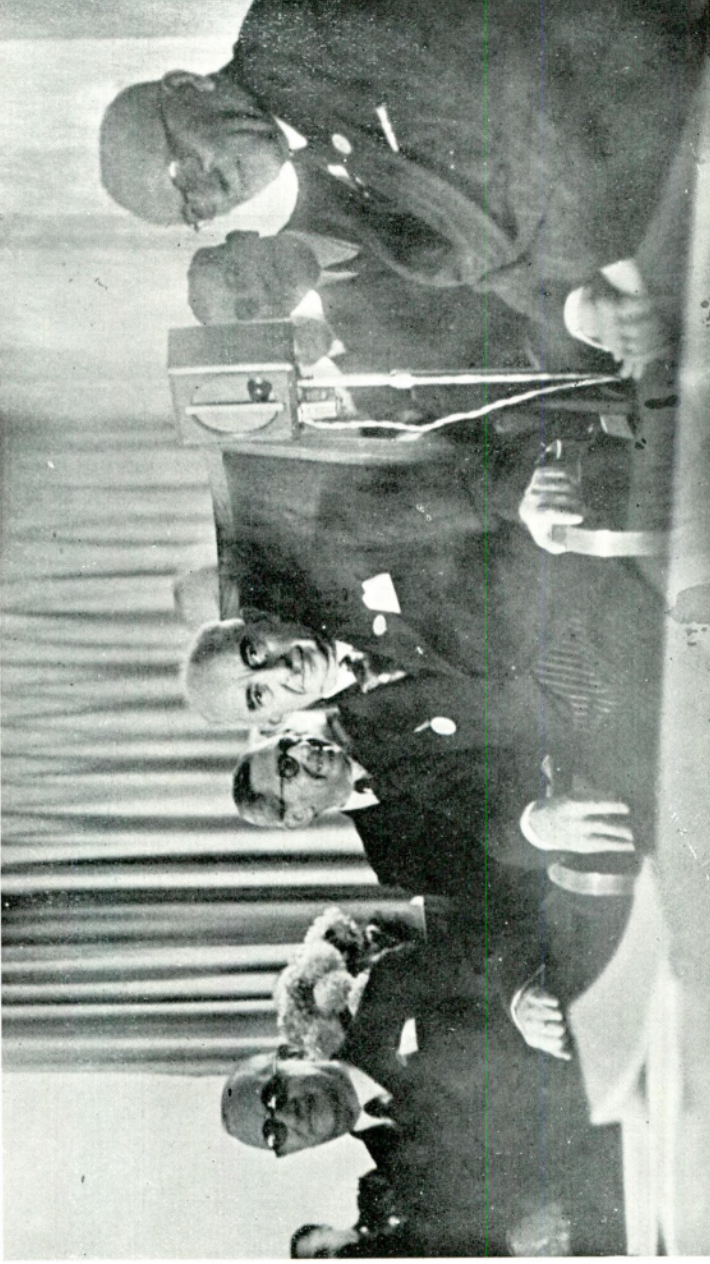
Büyük Millî Şefimiz,

Kongrenin sayın üyeleri,

Tarihin, yani insanlığın ve kıymetlerinin yaratıcılarından olan Türk Milletinin bir dünya görüşü vardır. Birinci ve İkinci Türk Tarih Kongreleri bu görüşü ifade ettiler. İkinci Kongre'nin toplandığı 1937 denberi altı yıl geçti. Medenî insanlık, beşerî ve büyük çapta olaylarla yeni bir devrin eşğine ayak basıyor.

Millî iradesinin ve felsefesinin sembolü Büyük Millî Şefi'nin etrafında birleşen Türk Milleti, bugün, Üçüncü Türk Tarih Kongresi'ne tarihinin derinlik ve genişliğinden gelen millî ve insanî zenginlikleri ve irade kaynakları üzerine bir kere daha uyanık ve şuurlu eğilecek ve yarın için hız alacaktır.

Türk Tarih Kongreleri, müzakereleri ve sergileriyle mürebbi ve münebbih rollerini oynamakta devam ediyorlar. Medeniyet tarihinde yapıcı, sanatkâr ve maya bir unsur olan Türk ruhunun ifadesi olmak bakımından Üçüncü Türk Tarih Kongresine, Ankara Üniversitesi adına başarılar diliyorum. Sayın Kongre üyelerini hürmetle selâmlarım.

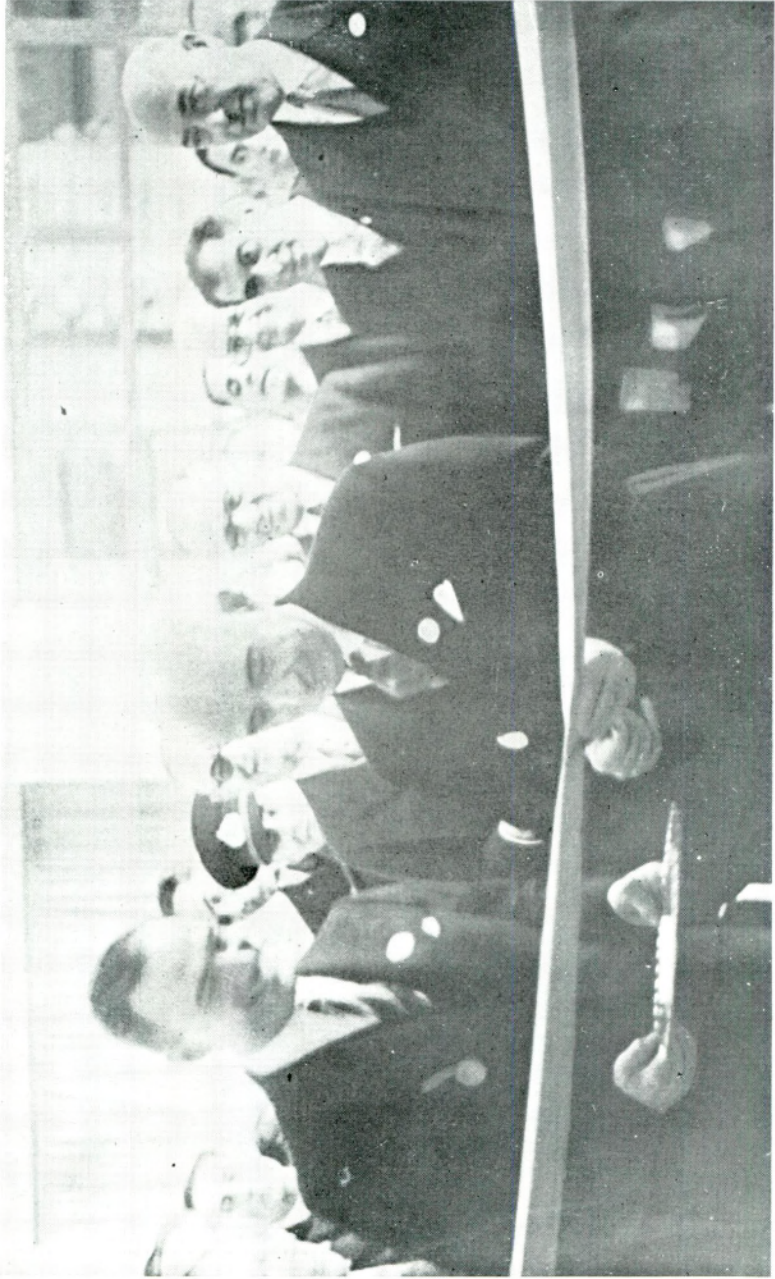

Millî Şef localarından III. Türk Tarih Kongresini takip ediyorlar

III. Türk Tarih Kongresi Umumi Heyeti (I. gün)

Lev. III

Millî Şef Tarih Kurumu Sergisini açarken

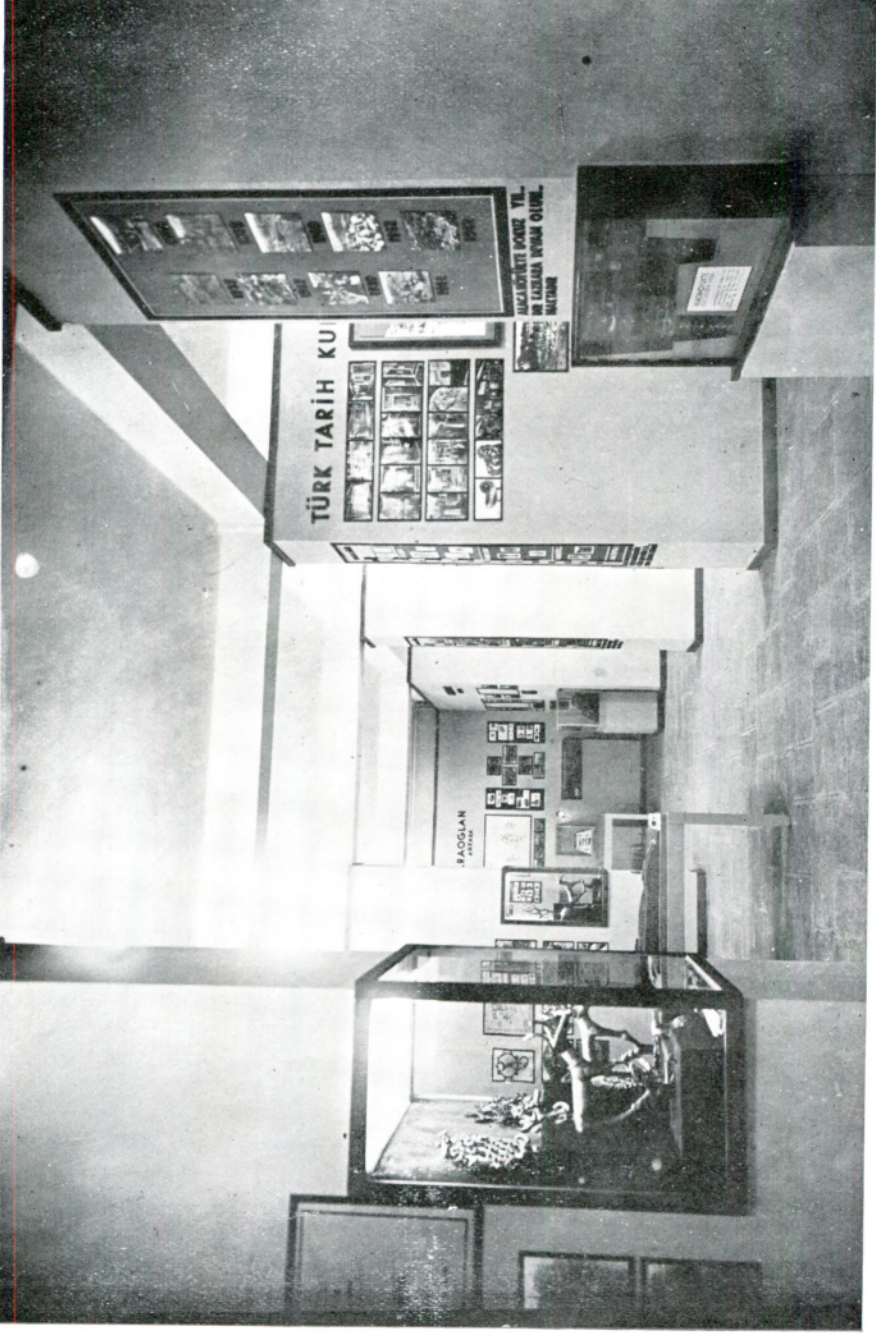
Bellefen : C. VIII

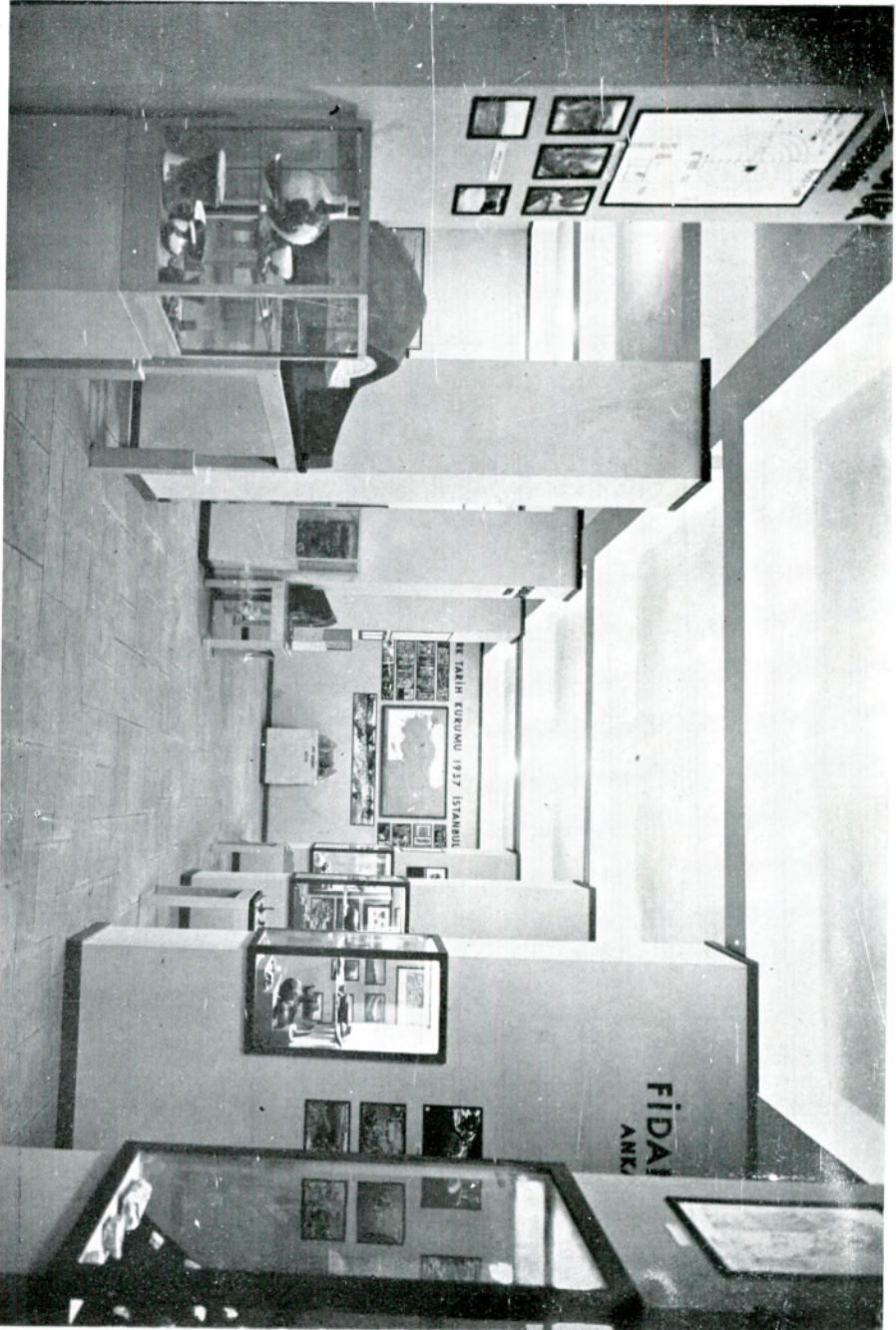
Lev. IV

Tarih Sergisinin kapısı ve şeref köşesi

Bellere: C. VIII

Tarih Sergisinden bir genel görüntü

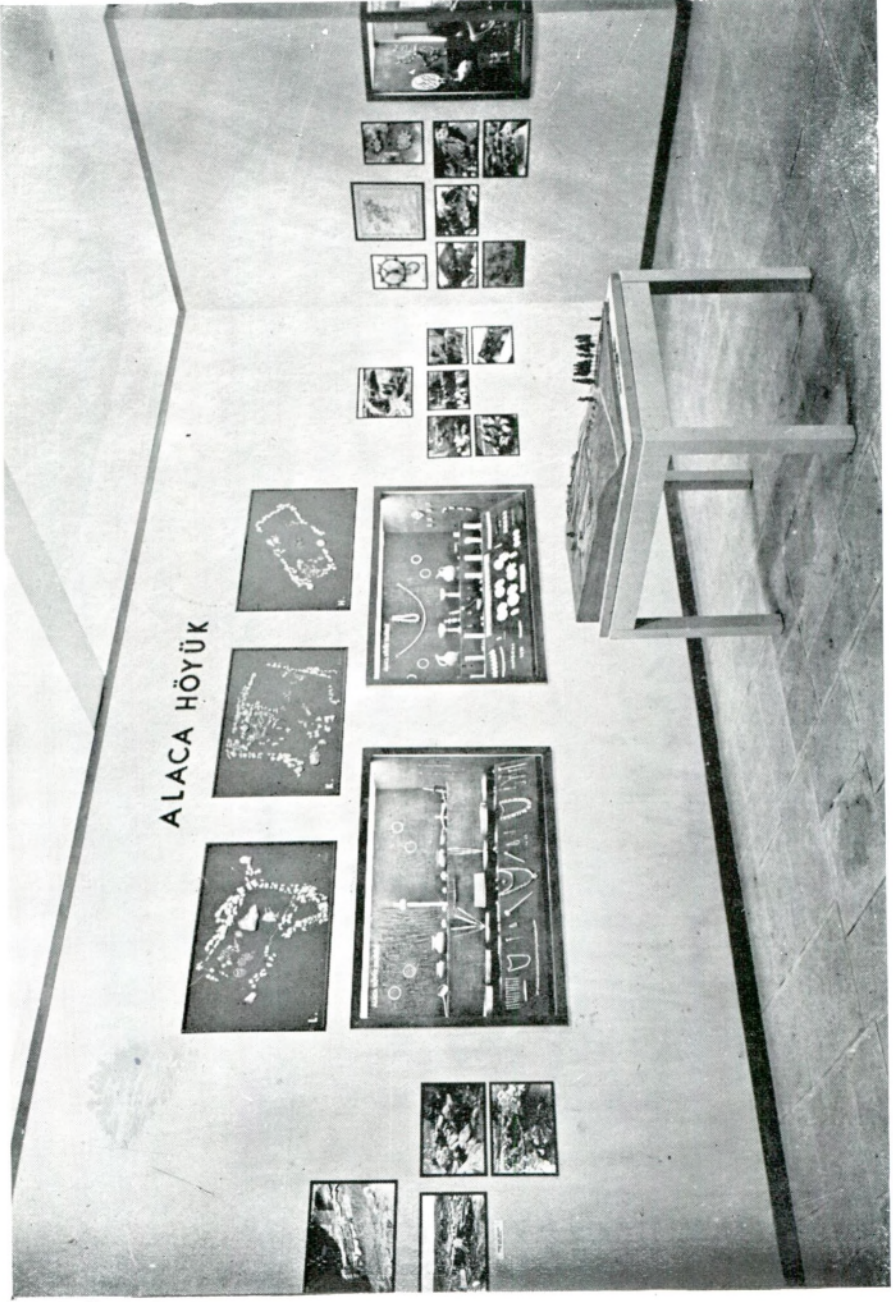
Tarih Sergisinden başka bir genel görünüş

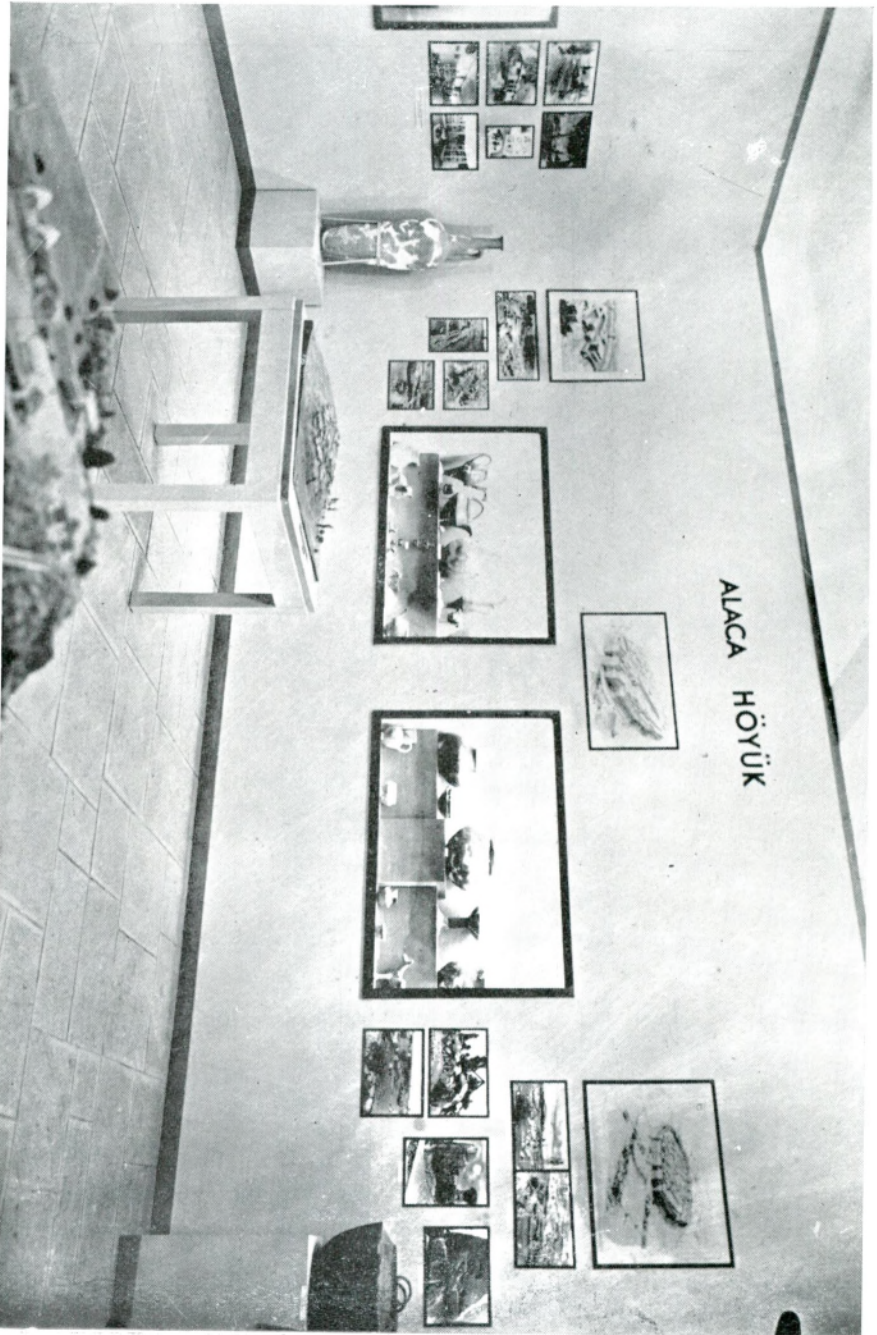
Tarih Sergisinde Ahlatlıbel ve Karaoğlan köşesi

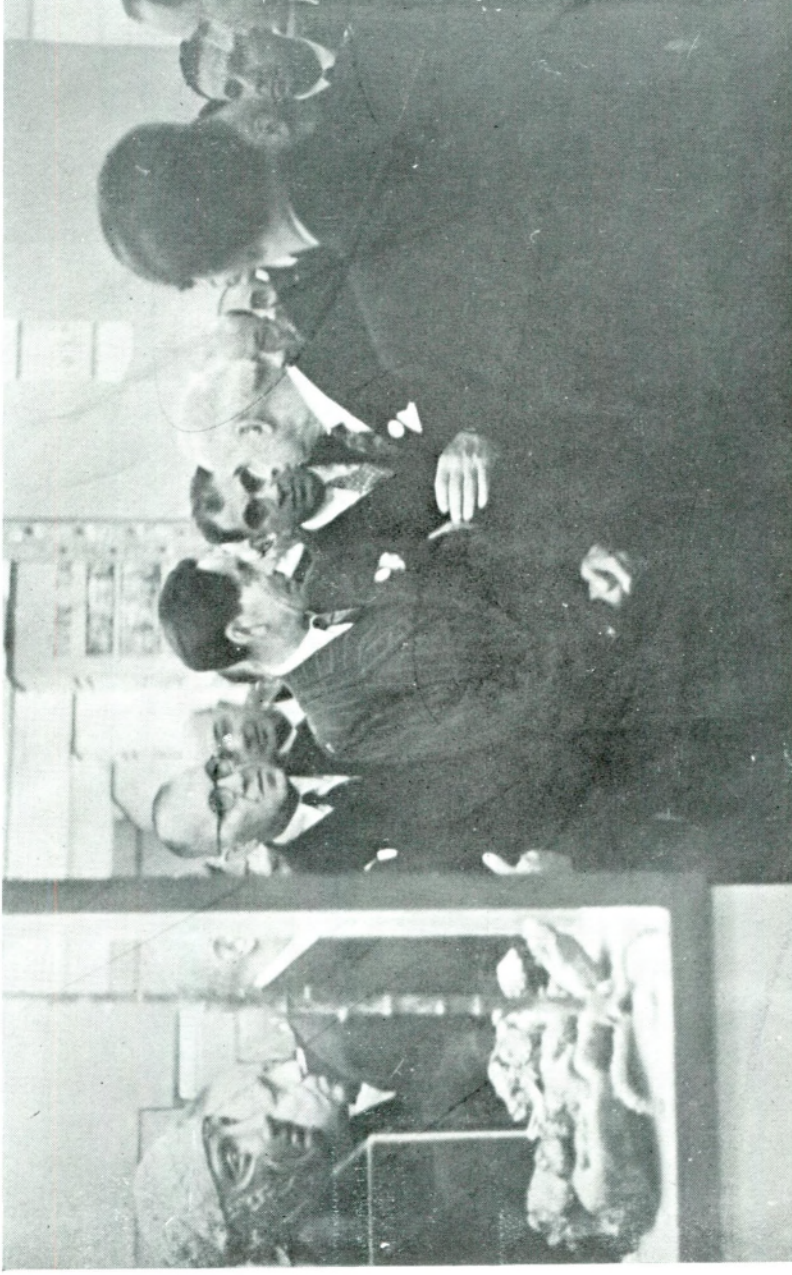
Milli Şef Tarih Sergisinde Karaoğlan kazısı hakkında Hafriyat Direktörü Bay Remzi Oğuz Arık'tan izahat alırken

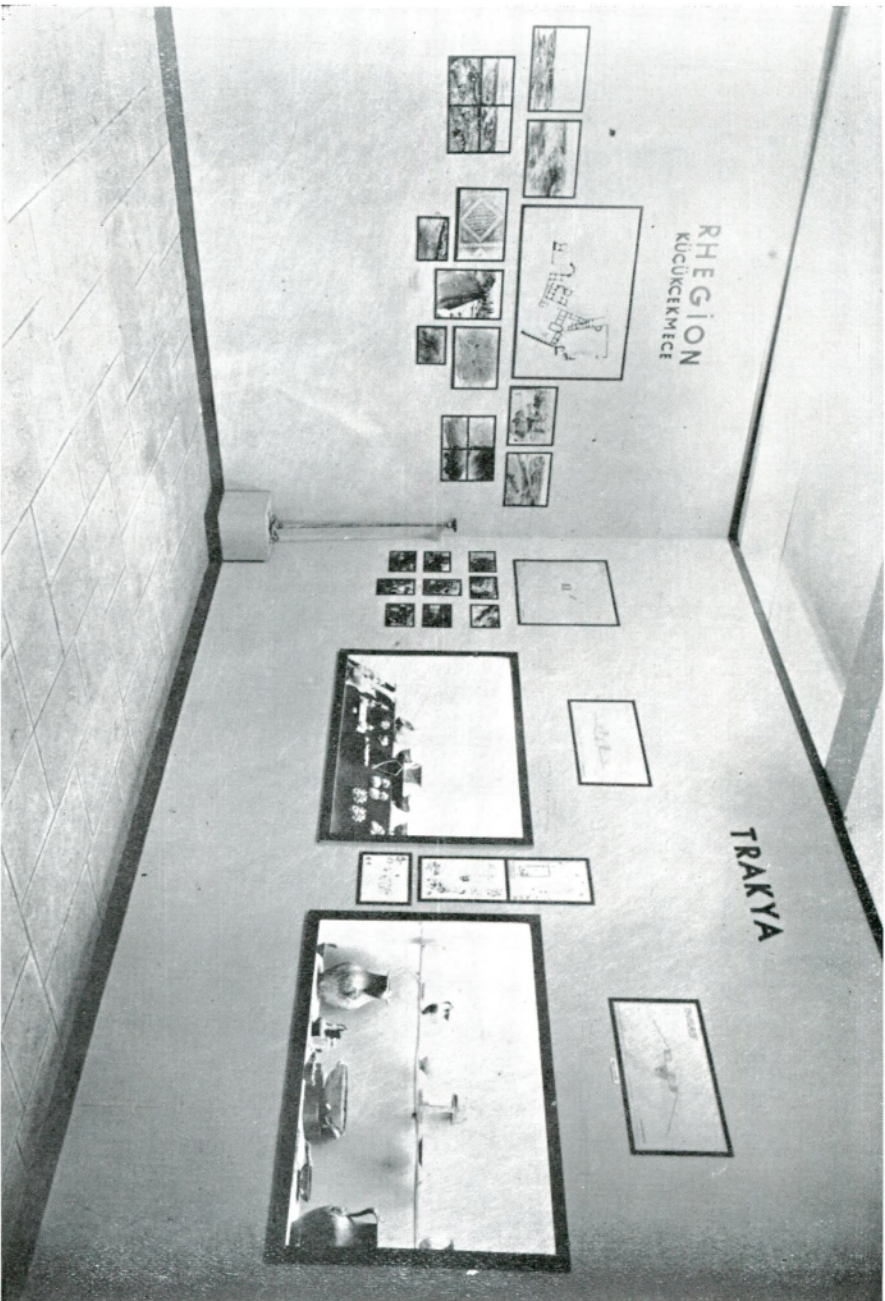
Tarih Sergisinde Alacahöyük köşesi

Tarih Sergisinde Alacahöyük köşesinden başka bir kısım

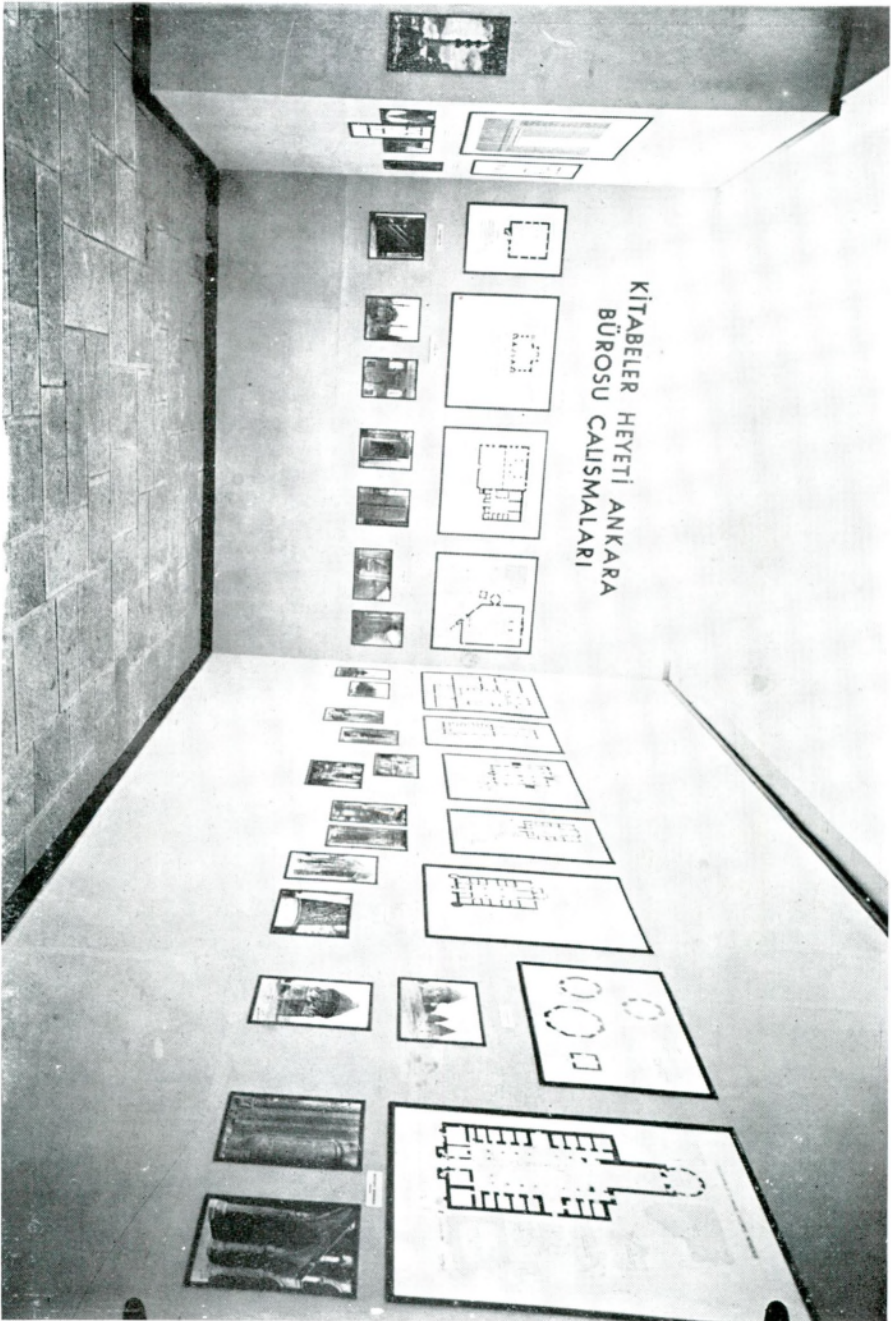
Millî Şef Tarih Sergisinde Alaca Höyük hakkında Hafriyat Direktörü
Bay Hâmit Koşay'dan izahat alınırken.

Tarih Sergisinde Trakya ve Rhegion kazıları köşesi

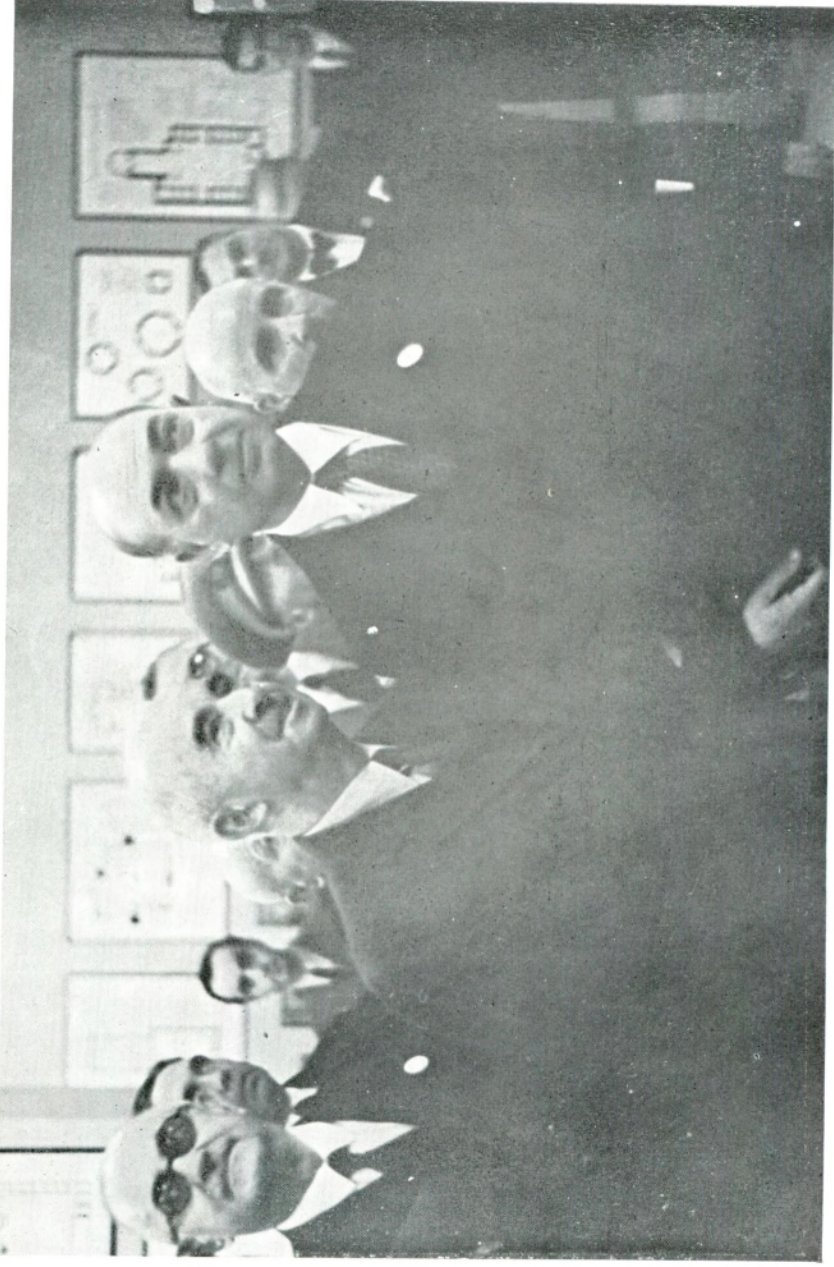

Tarih Sergisinde Çankırıkapı kazısı köşesi

Tarih Sergisinde Kitâbeler Heyeti kögesi

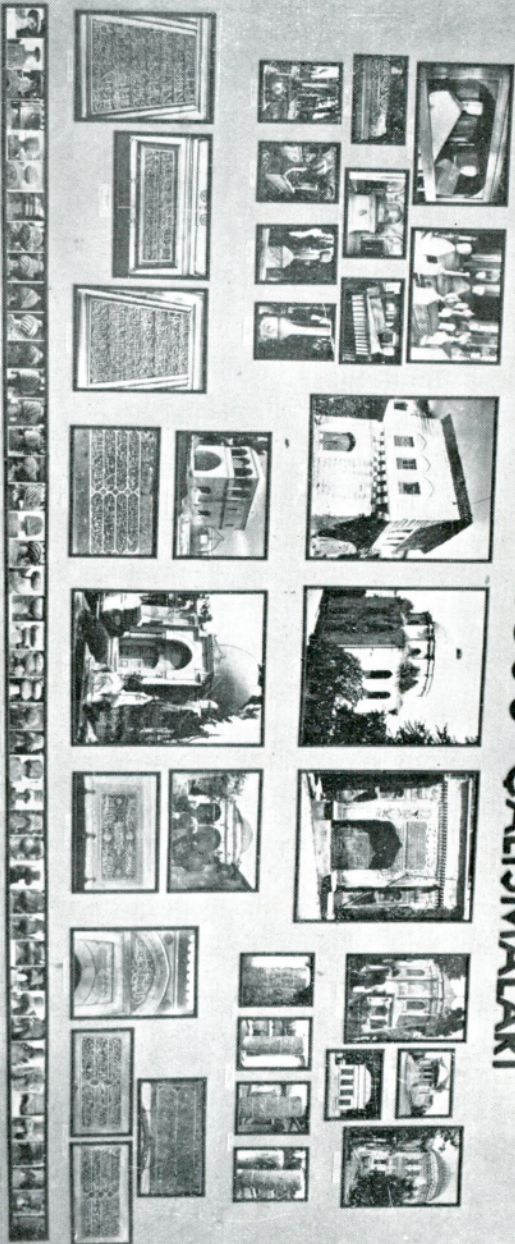
Lev . XV

Milli Şef Tarih Sergisinde Kitabeler Heyeti çalışmaları hakkında izahat alırken

Bellekten : C. VIII

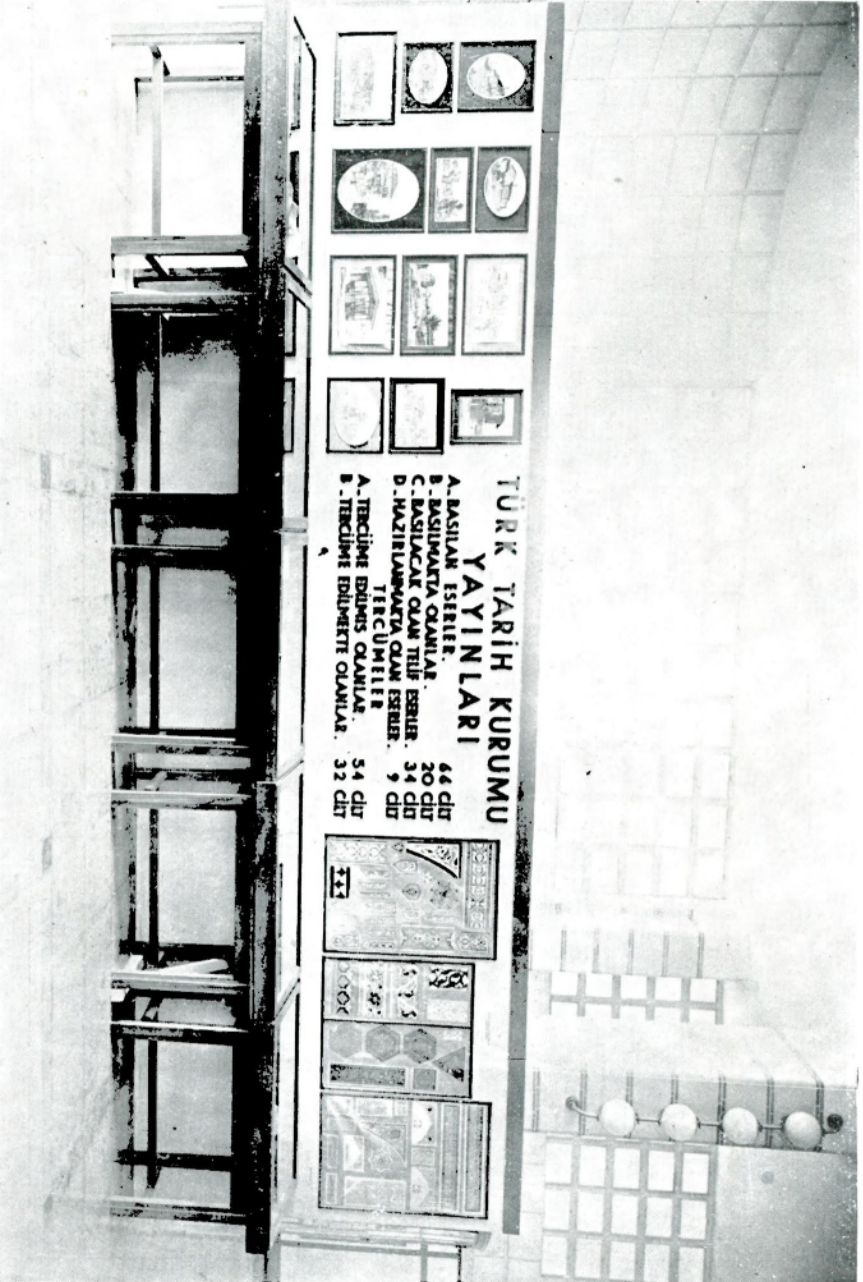
KİTABELER HEYETİ İSTANBUL BÜROSU ÇALIŞMALARI

Tarih Sergisinde Kitabeler Heyeti İstanbul bürosu köşesinden bir parça

Millî Şef Tarih Sergisinde Kitabeler Heyeti İstanbul bürosu çalışmalarını hakkında
büro Şefi Bay Rıfık Melül_Meriç'ten izahat alırken

Tarih Sergisinde yayınlar köşesinden bir parça

**Türk Dil Kurumu adına Genelsekreter Burdur Mebusu
İbrahim Necmi Dilmen'in nutku**

Yüce Ulusal Önderimiz,

Sayın arkadaşlarım,

Üçüncü Tarih Kongresi'nin açılışını, Türk Tarih Kurumu'nun kardeşi olan Türk Dil Kurumu adına kutlamakla seviniyorum.

Türk kültür kalkınması, tarih ve dil üzerindeki devrim hamleleriyle kendini göstermiştir. Bundan dolayıdır ki, Cumhuriyet devrinde tarih ve dil hareketleri, hep birbirinin ardınca ve birbirini tamamlayarak yürümüştür.

Tarih bilgilerinin kaynakları arasında dil belgeleri belki en önemli yeri tutar. Hele tarihin eski ve uzak devirlerindeki yaşayışlar üzerine edinilen bilgiler, ancak o devirlerden kalmış dil varlıkları üzerine dayanmaktadır. Nerede yazılı bir dil belgesi bulunursa, oranın tarihi aydınlanmış demektir. Hiyeroglifler çözülmeden eski Mısır'ın tarihi tanılanmamıştı. Çin ve Hint medeniyetlerinin geçmişlerini ancak onların eski yazılarıyla öğreniyoruz. Sümer ve Eti yazıları, Mezopotamya ile Ön Asya'nın eski tarihini aydınlattı.

Dilin geçmişini tanımakta da tarihin pek büyük bir rolü vardır. Bir dilin bugünkü durumu, nice yüz veya bin yıllardanberi sürüp gelen bir evrimde doğmuştur. O evrimi tanımak, o dili kullanan ulusun tarihini bilmekle olur.

Birbirlerini karşılıklı olarak ışıklandıran tarih ve dil, aynı zamanda da ulusal kültürün iki şah damarıdır. Bir ulus varlığının damgaları, ülküde, gelenekte ve dilde birliktir. Ulusal gelenekler, tarih yoluyla tanılır. Gelenek ve dil birlikleri de ülkü birliğini doğurur.

Ulusçuluk, halkçılık, lâyiklik ve devrimcilik ilkeleriyle doğmuş olan Türkiye Cumhuriyeti, yepyeni ve ileri kültür ülküsünü yurdumuzda ancak tarih ve dil yollarıyla kurabilirdi.

İşte bundan dolayıdır ki Büyük Kurtarıcı Atatürk, tarih ve dil devrimlerine en büyük önemi vermiş ve bu iki alandaki çalışmaları hep bir çizgi üzerinde yürütmüştü. Gene bundan dolayıdır ki kendi kutsal eliyle kurduğu Tarih ve Dil Kurumlarını her zaman birer öz evladı olarak tanımış, yaşadığı zamanda olduğu

gibi, hayata gözlerini kapadığı günlerde de bu yavrularını hiç hatırdan çıkarmamıştı.

Yüce Ulusal Önderimiz, Sevgili Cumhurbaşkanımız İ n ö n ü de, Türk kültürünün tarih ve dil yollarıyla elde edeceği gelişimi daha ilk günlerinden beri göz önünde tutmuştur. Geçen yıl Dördüncü Dil Kurultayı'nın ve bugün Üçüncü Tarih Kongresi'nin yüce hazırları ve yüksek himayeleriyle şeref bulması bunu gösterir.

Yeryüzünün ateşler içinde yandığı bu korkunç savaş günlerinde, yurdumuzda bilim ve kültür işleriyle uğraşabilmemiz de gene Yüce Cumhurbaşkanımızın ve Cumhuriyet hükümetimizin yüksek uyanıklığı ile elde edilebilmiş bir nimettir.

Bütün Türklüğün ümitleri, etrafında toplanmış olan o Büyük Başın, bu ezici uğraşmalar arasında bile, tarih, dil, kültür davaları üzerinde durması, bu işlerin ulusal varlığımızda ve yarıncı ilerlemelerimizde ne büyük önemi olduğunu açık açık gösterir.

Bugün yurt ölçüsünde toplanan kongre ve kurultayların, yarıncı barış dünyasında uluslararası bilim toplantıları şeklinde kurulacağını umuyoruz. O günlere erdiğimiz zaman, Türk tarihi ve Türk dili üzerindeki çalışmaların verimlerini bütün dünyaya tanıtmak en tatlı bir ödevimiz olacaktır.

Her günkü çalışma ateşi arasında belki genişliğini kolay ölçemediğimiz başarılar, başka yurtların bilginleri önüne serildiği zaman, bu kadar az zamanda ne geniş yol aldığımızı gösterecektir.

Kardeş Türk Tarih Kurumu'nun 1937 deki İkinci Kongresinden beri erdiği başarıları dinlerken, bu ümidin daha şimdiden göz önünde parladığını görmek sevinci yüreklerimizi doldurmuştur.

Sayın Kongreyi bu duygularla selâmlar, değerli konuşmalardan büyük verimler elde edilmesini dilerim.

TÜRK TARİH KURUMU'NUN ÇALIŞMALARI HAKKINDA

GENEL SEKRETER Prof. MUZAFFER GÖKER'İN
RAPORU

Sayın Kongre Üyeleri ,

1937 Eylülünde İstanbul'da Dolmabahçe sarayında toplanmış olan İkinci Türk Tarih Kongresi'nden beri altı yıl geçti; o zamandan bugüne kadar devam eden çalışmalarımızın ana hatlarını yüksek heyetinize arz etmek için söz aldım; hafriyat işlerimiz ve bunlardan alınan neticeler hakkında arkadaşımız Bayan Afet İnan etraflı izahat vereceği için raporumda bu işlere kısaca temas edilecektir.

Türk Tarih Kurumu'nun amacı, nizamnamemizde, "Türk tarihini tetkik ve elde edeceği neticeleri neşretmek,, suretinde tarif edilmiştir. Bu amaca varmak için kullanılacak vasıtalar, tutulacak yollar dahi yine nizamnamede şu suretle tebarüz ettirilmiştir :

- a) Türk tarihi membalarını araştırıp bastırmak,
- b) Türk tarihini aydınlatmaya yarayacak vesaik ve malzemeyi elde etmek için icap eden yerlere taharri, hafir ve keşif heyetleri göndermek,
- c) Türk Tarih Kurumu mesaisinin semerelerini her türlü yollarla neşre çalışmak,
- d) Toplanıp ilmi müzakerelerde bulunmak.

Nizamnamenin gösterdiği amaca varmak için altı yıldanberi neler yapılmıştır; bunları gözden geçirelim :

A — Hafriyat :

Kurumumuz, kökleri binlerce yıllık bir mâziye dayananengin Türk tarihini ilmi usullerle yeniden incelemek ve yaymak isterken, toprak altı ve toprak üstü tarih vesikalariyle, yazılı kaynakların meydana çıkarılmasına ve bunlardan ilim adamlarının kolayca istifade etmelerini temine, tabiatıyla büyük ehemmiyet vermektedir.

Bu itibarla hafriyat işlerimiz çalışmalarımız arasında ön safı işgal eden bir mesaf tarzdır.

Hafriyatlarımızda göz önünde bulundurduğumuz belli başlı gayeler şunlardır :

1 — Sistemli bir surette Anadolu'nun Paleolitik istasyonlarını araştırmak ve bu suretle memleketimizin tarih öncesi devirlerini aydınlatmak.

2 — Eski kültürlerin istikamet ve menşe meselelerini halledecek vesikaları meydana çıkarmak.

3 — Anadolu'da büyük bir devlet kurmuş olan Etilerin yayılış sahalarını ve geçit noktalarını tesbit etmek.

4 — En eski Anadolu kültürü ile Orta Asya, Mezopotamya, Ege havzası, Cenubi Rusya ve Şarkî Avrupa kültürleri arasındaki münasebetleri araştırmak.

5 — Ve nihayet binlerce yıldanberi bir çok büyük medeniyetlere yerleşme sahası olan Anadolumuzun daha yakın tarihine ait belgeleri meydana çıkarmak.

Bir taraftan şu beş maddede tesbite çalıştığım gayelere uygun olarak memleket içinde çalışırken, diğer taraftan Türkün ana yurdu Orta Asya'da ve onun yayılmış ve üzerlerinde büyük medeniyetler kurmuş olduğu sahalarda, başkaları tarafından yapılmış hafriyat ve araştırmaların neticelerinden de âzamızın ve Türk ilim adamlarının istifadelerini temin maksadiyle bu hafriyat ve araştırmalara ait raporları, etütleri, dilimize çevirtmekteyiz. Bunlardan şimdiye kadar :

1 — R. Pumpelly'nin Anav hafriyatına ait iki ciltlik eseri,

2 — Solari : Etrüsklerin umumî ve hususî hayatları,

3 — Götze : Eski Şarkın medeniyet tarihi,

4 — Bittel : Boğazköy.

5 — Brandenstein : Etrüsklerin menşei,

6 — Felix Stähel'in : Küçük Asya Galatları tarihi,

7 — Hrozni : Ön Asyanın en eski tarihi.

tercüme edilmiş olduğu gibi,

1 — G. Child'in Şarkın kablettarihi adlı eseri de dilimize çevrilmektedir.

Bayan Afet İnan'ın raporunda bahsedilecek olan hafriyatlarımızın ilk kısa raporları Kurumumuzun üç ayda bir çıkarmakta olduğu

Belleten'de neşredildikten sonra mufassal raporlar ayrıca basılmaktadır. Bugüne kadar neşrettiğimiz raporlar şunlardır :

Remzi Oğuz Arık : Alacahöyük hafriyatı 1935 raporu (Türkçe ve Fransızca)

Hâmit Koşay : Alacahöyük hafriyatı 1936 raporu.

Şevket Aziz Kansu : Eti Yokuşu hafriyatı raporu (Türkçe ve Fransızca).

Hâmit Koşay : Pazarlı hafriyatı raporu (Türkçe ve Fransızca).

Bunlardan başka Trakya hafriyatlarımızın direktörü Dr. Arif Müfit Mansel'in " Trakya - Kırklareli Kubbeli mezarları ve Sahte Kubbe ve Kemer problemi „ adlı mühim monografisini de neşretmiş bulunuyoruz.

Hafriyat raporlarımızdan basılmakta olanlar da şunlardır :

Hâmit Koşay : Alacahöyük hafriyatı 1936 raporu Almanca

Hâmit Koşay : „ „ 1937-1939 raporu Türkçe - fran.

Hâmit Koşay : „ „ 1940-1941 „ „ „

Hafriyatlarımızdan elde edilen kültür malzemesinin pek küçük bir kısmıyla, bu sahadaki çalışmalarımızın metotlarını sergimizde göreceksiniz. Kurumumuz, muhteşem şehir harabeleri ve zengin hazineler meydana çıkarmaktan ziyade, Anadolu'nun en eski kültürlerine ait belgeleri veren höyükler üzerinde çalışmayı maksadına daha uygun bulmaktadır.

B — Ana kaynaklar :

Türkler kadar geniş ülkelere yayılmış ve çeşitli milletlerle temasta bulunmuş pek az millet vardır. Bu itibarla tarihimizin yazılı ana kaynaklarını yalnız kendi dilimizdeki eserlerde değil, milletimizle asırlarca münasebette bulunmuş şark ve garp milletlerinin (Çin, Hint, İran, Arap, Bizans, Ermeni, Süryani, Gürcü ve diğer Şark ve Garp milletleri) dillerinde de aramamız tabiidir. Bu ana kaynaklar dilimize çevrilmeden ve bunlar kendi ilim adamlarımız tarafından sıkı bir teakide tâbi tutularak incelenmeden, tarihimizi bütün vuzuhiyle görmeğe ve yazmağa imkân yoktur. Bu önemli ciheti göz önünde bulunduran Kurumumuz başka dillerde yazılmış olup Türk tarihine ana kaynak olacak mahiyetteki eserleri sistemli bir şekilde dilimize çevirmekle işe başlamış bulunuyor.

Türk milletiyle tarihin en eski zamanlarından beri çok sıkı münasebette bulunan bir millet, Çin milletidir. Orta Asya Türk-

lerine ait en mühim kayıtları Çin vekayinamelerinde ve Çin'ce yazılmış diğer tarihî ve edebî eserlerde bulmaktayız. Şimdiye kadar garplı müelliflerin mahdut sayıdaki eserleri vasıtasıyla haberdar olduğumuz, bu menbaları doğrudan doğruya Çince'den dilimize çevirmeyi daha uygun görerek, Tarih Fakültemizin sinoloji Profesörü Bay Eberhard'dan bunu rica ettik. Ricamızı memnuniyetle kabul eden sayın Profesör, büyük bir gayretle işe başladı ve şimdiye kadar bize şu eserleri tercüme ederek verdi:

- 1 — Çin'in Şimal Komşuları. (Bu eseri bastırdık ve neşrettik)
- 2 — Şarkî Çin Sülâlesi zamanında Şimal Komşuları.
- 3 — Hiyungnu'lar hakkında monografya.

Bunlardan başka Bay Eberhard yine Çin menbalarına dayanarak "Eski Türk Kültür Tarihi Hakkında Araştırmalar," adlı bir eser yazdı ve Kurumumuza tevdi etti. Diğer Çin annallerinin tercümesine sırasıyla devam edeceğiz.

Eski tarihimize ait yabancı kaynakların tercümesine devam ederken, âzamızın bu kaynaklardan istifade ederek vücade getirdikleri eserleri de bastırmaktayız. Bu cümleden olmak üzere Başkanımız Profesör Şemseddin Cünaltay'ın "Yakın Şark, Mezopotamya ve Sumerler," adlı eseri Kurumumuz tarafından, "Uzak Şark," adlı eseri de İstanbul Üniversitesi tarafından bastırılmış olduğu gibi, yine Bay Şemseddin Günaltay'ın "Ahamenişlerden sonra İran ve Orta Asya," adlı eseri de basılmak üzeredir. Bay Şemseddin Günaltay bundan başka "Yakın Şark,"ın ikinci cildini teşkil edecek olan "Suriye, Palestin ve Anadolu," adlı eserini de hazırlamış bulunmaktadır.

Milletimizin, bilhassa islâmiyetin zuhurundan sonra en çok temas ta bulunduğu arap ve fars milletlerinin dillerinde yazılmış eserlerin çoğu, malûmunuz olduğu üzere, tarihimizin ana kaynakları arasındadır. Bu eserlerin de birer birer dilimize çevrilerek neşredilmesi programımızın esas maddelerinden birini teşkil etmektedir. Bu kaynaklardan bugüne kadar neşrettiklerimiz şunlardır :

- 1 — İsfahânî'nin Irak ve Horasan Selçukluları tarihi,
- 2 — Sadreddin Ebülhasan Ali'nin Ahbar-üd-Devlet-is-Selçukîyye adlı eseri,
- 3 — Baypars tarihi.

Bu seriden basılmakta olanlar da şunlardır :

- 1 — Reşideddin'in Cami-üt-tevarihi.
- 2 — Cüveynî'nin üç ciltlik "Cihanküşa,, adlı tarihi,
- 3 — Hümayunnâme.

Tercümeleri bitmiş olup Kurumumuza tevdi edilmiş olan arap ve fars kaynakları da şunlardır :

- 1 — İbni Meskeveyh : Tecaribülümen,
- 2 — İbnüesir : Elkâmil Fittarih (11 cilt),
- 3 — İbni Haldun tarihi (üç cildinin tercümesi bitmiştir),
- 4 — Elbirunî : Malilhind,
- 5 — Elbirunî : Tahdidi nehayetülemakin,
- 6 — Şerefeddin Yezdi : Zafernâme,
- 7 — Şâmî : Zefernâme,
- 8 — Gerdizî : Zeynelahbar,
- 9 — Tari h-i Fahreddin Mübarekşah.

Meşhur arap coğrafyacılarından, İbni Hurdathib, İstahrî, İbni Havkal, Makdisî, İbni Kudâme-el-kâtip, İbni Rusteh, Yâkubî, İbni Fakih Hemedânî'nin eserlerinde, Türklere ve Türk ülkelerine ait bahisler kâmilan dilimize çevrildiği gibi, şu eserlerin çevrilmesi de programımıza dahil bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla basılacaktır:

- 1 — İbni Cerir'in Tarih-ül-ümem velmülûk adlı eserinden Türklere ait bahisler,
- 2 — İbni A'semülküft: Kitabülfütuh,
- 3 — Belâzürî: Fütühülbüldan,
- 4 — Mes'udî: Murucüzzeheb,
- 5 — Mes'udî : Kitabüttenbih velişraf,
- 6 — Yakubî : Kitabüttarih,
- 7 — Ebu Hanîfetüddeyneverî: Ahbar-üd-tıval,
- 8 — Nerşahî: Tarih-i Buhara,
- 9 — Tarih-i Seyistan,
- 10 — Kirman Selçuklularına müteallik olan Muhammet bin İbrahim'in eseriyle İkdülulâ vessımtülulâ adlı tarihler,
- 11 — Râvendî : Rahatissüdur,
- 12 — Reşideddin : Camiüttevarih zeyli,
- 13 — Abdürrezak Semerkandî : Matlaussaadeyin,
- 14 — Hasan Rumlu : Ahsenüttevarih (Karakoyunlu ve Akkoyunlulara ait),

15 — Hondmir : Habibüssiyer,

16 — İskender Münşi : Tarih-i âlem Ârây-i Abbâsî (Safeviler tarihi).

Süryanice kaynaklardan olup bilhassa Selçuklu devrine ait en orijinal malûmatı ihtiva eden Ebülfereç İbni İberî'nin meşhur tarihi tercüme edilmiş olduğu gibi, Süryanî Mihal'in meşhur üç ciltlik büyük Kroniği de tercüme programımıza alınmıştır.

Gürcü menbalarının tercümesine de başlanacaktır.

Bizans kaynaklarına gelince: çok eski zamanlardanberi Türklerle münasebette bulunan Bizanslıların vücade getirdikleri eserler de tarihimiz için birinci derecede ehemmiyetli kaynaklar arasındadır. Bunlardan nisbeten yeni bir eser olan Cantacasin'in Türklerin menşei adlı eseri ile eski müelliflerden Théofilaktos Simukatoto, Konstantin Porfirogenetès Briyennos, Kinnamus'daki Türklere ait bahisler dilimize çevrilmiş olduğu gibi şu eserlerdeki bahisler de tercüme programımıza dahil bulunmaktadır :

11 inci asır müelliflerinden Kedrenos, Skilitzès, Zonaras, Attalyatès Glikos, Psellos, 12 inci asır müelliflerinden Anna Komena, Nikitas Khonyates, 13 üncü asır müelliflerinden Akropolis, 14 üncü asır müelliflerinden Pakhimarès, Kantakozinos, Grigoras, Guidenès, 15 inci asır müelliflerinden Dukas, Frantzès, Khalkondilas.

Ermeni kaynaklarında da bize ait mühim vekayinameler ve eserler mevcuttur. Bunlardan son zamanlara ait :

1 — Tanburî Arutin'in Tahmas Kulu Han'ın tevarihi adlı küçük eseriyle,

2 — Kalost Arapyan'ın Rusçuk Âyanı Mustafa Paşa'nın hayatı ve kahramanlıkları adlı küçük eseri basılmıştır.

Daha eski devirlere ait olan:

1 — Genceli Kirakos'un, Moğol istilâsı tarihi,

2 — Mezoplu Toma'nın Timur ve Şahruh'un Garbî Asya'da yaptıkları harpler, Ak ve Karakoyunlular,

3 — Moses Kagankaytuacı'nın Ağuvanlar tarihi, dilimize çevirilmiş olduğu gibi,

1 — Urfalı Mathien'in tarihi,

2 — Camiçyan'ın Büyük Vekayinâmesi,

3 — Rahip Kirkor,

- 4 — Anili Samuel,
- 5 — Urfalı Vahram,
- 6 — Kilikyalı Nerses,
- 7 — Kilikyalı Simpat,
- 8 — Rahip Malakhi,

gibi ermeni müverrihlerinin eserlerindeki, Türklerden bâhis kısımlar da dilimize çevirtilecektir.

Bir taraftan Şark milletlerine ait bu mühim ana kaynakları dilimize çevirtirken, diğer taraftan garp müelliflerinin tarihimize ait mühim eserlerini de dilimize çevirmeye önem veriyoruz.

Bunlardan :

- 1 — Wittek'in Mentеше Beyliği basılmakta olduğu gibi, Şu eserlerin tercümesi bitmiş bulunmaktadır :
- 1 — Başkiref : Rusya Türklerinde güzel sanatlar kültürü,
- 2 — İzlanda'da Türkler,
- 3 — Şeroşevski : Yakutlar,
- 4 — Demembyne : Memlükler devrinde Suriye,
- 5 — Quatermère : İran Moğolları tarihi,
- 6 — Wladmircev : Moğolların içtimaf hayatı,
- 7 — A. Gabriel : Anadolu Türk âbideleri (birinci cilt),
- 8 — Bulgar tarihi hakkında Osmanlı - Türk kaynakları,
- 9 — Brokelmann : İslâm kavimleri tarihi,
- 10 — Le Strange : Şark halifelerinin memleketleri,
- 11 — Timur ve Timuriler devrinde Semerkant adlı eser,
- 12 — Nâzım : Mahmut-u Gaznevî.

Şu eserler tercüme edilmektedir :

- 1 — Moravcsik : Macar ve Türk tarihi bakımından Bizans kaynakları,
- 2 — Teschner : Anadolu yolları,
- 3 — Grenard : Orta Asya coğrafyası,
- 4 — Howorth : Moğollar tarihi (4 büyük cilt),
- 5 — Wamberi : Buhara tarihi,
- 6 — Bartold : Moğollar idaresinde Türkistan,
- 7 — Erich Hânisch : Moğolların gizli tarihi,
- 8 — Bertold Spuler : İran Moğolları tarihi,
- 9 — Ligeti Lajos : Macarların eski tarihi (5 cilt).

Bütün bu saydığımız eserlerden başka Osmanlı tarihinin menbaları arasında bulunan Şark ve Garp dillerinde yazılmış eserleri de ayrıca dilimize çevirtmekteyiz. Bunlar arasında bilhassa memleketimize sefaret ve seyahat yoluyla gelmiş ecnebilerin seyahatname, sefaretname ve hâtıraları bulunmakta olduğu gibi, Osmanlı tarihine ait mühim etütler ve diğer eserler de tercüme ettirilmiştir.

Bunlardan :

1 — Biri on altıncı ve diğeri 17 inci asırda memleketimize sefaretle gelmiş olan iki İngilizin hatıraları,

2 — Marquis de Noitel'in Hâtıratı,

3 — Michel Baudier'nin : Osmanlı sarayı dilimize çevrilmiş olduğu gibi,

1 — Hammer'in iki ciltlik Osmanlı Devleti teşkilâtı ve idaresi adlı eseriyle,

2 — Babinger'in Osmanlı müverrihleri,

3 — Balducci'nin Rodosta Türk mimarı eserleri,

4 — Yorga'nın beş ciltlik Osmanlı tarihi,

5 — Baron de Tott'un hâtıratı,

6 — Marquis de Bonnac'ın Hâtıratı,

7 — Antuvan Galan'ın Jurnalı

dilimize çevrilmektedir.

Bir taraftan tarihimize ait bu ana kaynaklar ve etütler dilimize çevrilirken, diğer taraftan garpte şöhret kazanmış olan büyük müelliflerin umumî dünya tarihine ait ünlü eserlerini de, hem metot bakımından gençlerimize örnek olmaları, hem de umumî tarih kültürünün Türk aydınları arasında yayılması bakımından Türkçemize kazandırmayı da düşünmüş ve bunlardan :

1 — Brandin'in Rönesansı

2 — Aulard'ın Fransız inkılâbı tarihini,

3 — Dopsch'un, iki ciltlik meşhur Avrupa'da kültür inkişafının temelleri adlı eserini dilimize çevirtmiş olduğumuz gibi,

1 — Eduart Mayer'in, Roma tarihini

2 — Keşifler tarihini

dilimize çevirtmekteyiz.

Yabancı dillerde yazılmış tarihimizin ana kaynaklarını dilimize çevirtirken, kendi öz kaynaklarımızı da ihmal edemedik. Bu kaynakları dört kısma ayırmak mümkündür:

- 1 — Türkçenin muhtelif lehçelerinde yazılmış olan eserler,
- 2 — Arşivimizdeki vesikalar,
- 3 — Kitabeler,
- 4 — Etnografik kalıntılar.

Birinci kategoriye giren eserlerden, Babur'un Türk edebiyatının şaheserlerinden sayılan Vekayi'ini tamamen ve itina ile bugünkü dilimize çevirtmiş ve birinci cildini neşretmiş bulunuyoruz. Bu eserin ikinci cildi de tamamen basılmış olup indekslerinin tamamlanmasından sonra yakın bir zamanda intişar sahasına çıkacaktır.

Eski Osmanlı dilinde yazılmış olan tarihlerimizin bugünkü nesil tarafından okunup anlaşılmasını temin maksadiyle bu eserleri de Türk harflerine çevirtmek ve anlaşılmayan yerlerini notlar ve haşiyelerle izah etmek suretiyle neşretmek kararındayız. Bu suretle genç neslin tarihimizle daha sıkı ilgilenmesini ve millî duygularının kökleşmesini istiyoruz. Bu maksatla Patrona Halil vakasına ait Abdi tarihini basmış olduğumuz gibi, Âşık Paşazade tarihiyle Silâhtar tarihini de Türk harflerine haşiyelerle çevirmekteyiz. Bu yoldaki çalışmalar, yazmalardan başlamak suretiyle, diğer mühim tarih ve Vekayinamelere de teşmil edilerek devam edecektir.

Bunlardan başka yine Türk gençliğine millî tarihimizin şanlı sahifelerini ve Türk kahramanlarının örnek olacak hayatlarını okutmak amacıyla, Türk büyüklerinin biyografilerini neşretmek, meşhur tarihlerimizin güzel yazılmış sahifelerinden antolojiler tertip eylemek tasavvurundayız.

Arşivdeki çalışmalarımıza gelince :

Kurumumuz yakın tarihimizin ve bilhassa Osmanlı tarihinin ilmi esaslara göre yazılabilmesi için arşivimizdeki milyonlarca vesikayı gözden geçirmek işini ihmal edemezdi. Bugüne kadar mahdut tarihlere ve mahdut vesikalara göre ve ekseriya bu tarih ve vesikalar en küçük bir tenkide ve kontrole tâbi tutulmadan yazılan Osmanlı tarihleri yanlış hükümlerle doludur. Araştırmalar bu yanlışlıkları tashih edecek ve Türk tarihinin en mühim

bir safhasını teşkil eden bu devrin doğru bir tarihini yazmak imkân dahiline girecektir.

Kurumumuz, bu maksatla, âzasından Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın başkanlığı altına bir teşkilât vücade getirmiştir. Bu teşkilât arşivimizde araştırmalar yapmakta ve bulduğu orijinal vesikaları Kurumumuza tevdi etmektedir. Bu vesikalar Belletenimizde muntazaman neşredildiği gibi, bunlardan istifade edilerek ayrıca muayyen devirlere ve meselelere dair monografiler, etütler vücade getirilmektedir. Şimdiye kadar arşivimizdeki orijinal vesikalara dayanılarak yazılmış ve neşredilmiş olan eserler şunlardır :

- 1 — Uluğ İğdemir : Kuleli Vak'ası hakkında bir araştırma,
- 2 — Fevzi Kurtuluş : Türk bayrağı ve Ay yıldız,
- 3 — İsmail Hakkı Uzunçarşılı : Rumeli Âyanlarından Tirsizlikli İsmail, Yılık oğlu Süleyman ve Alemdar Mustafa Paşa
- 4 — Enver Ziya Karal : Selim III. ün Hat-tı Hümayunları,
- 5 — Süheyl Ünver : Selçuk tababeti tarihi,
- 6 — Hikmet Bayur : Türk İnkılâbı tarihi (üç cildi çıkmıştır)
- 7 — İsmail Hakkı Uzunçarşılı : Osmanlı İmparatorluğu teşkilâtına methal,
- 8 — İsmail Hakkı Uzunçarşılı : Osmanlı İmparatorluğu teşkilâtından Kapukulu Ocakları I.,
- 9 — Faik Unat : Osmanlı Sefaretnâmeleri.

Basılmak üzere olan eserler de şunlardır :

- 1 — İsmail Hakkı Uzunçarşılı : Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapukulu Ocakları ikinci cilt,
- 2 — Salâhaddin Elker : Divanî rakamlar,
- 3 — Kanunî devrine ait Ahkâm defteri,
- 4 — Süheyl Ünver : Selçuk kitap tezyinatı,
- 5 — Adalet Tüze : Siyakat anahtarı,
- 6 — İsmail Hakkı Uzunçarşılı : Hat-tı Hümayunlar,
- 7 — Cevdet paşanın Maruzatı,
- 8 — İsmail Baykal : Enderunlu Sanatkârlar ve hocaları,
- 9 — Bekir Sıtkı Baykal : Birinci Meşrutiyet,
- 10 — Osman Şevki Uludağ : Osmanlılar devrinde Türk hekimliği,
- 11 — Kâmil Kepecioğlu : Dört asır evvelki fermanlar,
- 12 — Şinasi Altındağ : Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı,

13 — İsmail Hakkı Uzunçarşılı : 17 inci asırda Türk - İngiliz münasebetleri,

14 — İsmail Hakkı Uzunçarşılı : Osmanlı İmparatorluğunun merkez teşkilâtı.

Hazırlanmakta olanlar da şunlardır :

1 — Karlofça muahedesi zabıtları,

2 — Pasarofça " " "

3 — Nişli Mehmet Ağanın Rusya Sefaretnamesi,

4 — Elhaç Mustafa Efendinin Nemçe sefaretnamesi.

Bunlardan başka münhasıran arşiv vesikalarının neşrine tahsis edilmek üzere neşriyat serilerimiz arasında büyük hacimde yeni bir seri vücade getirmek kararındayız.

C — Türk - İslâm Devri kitabeleri Derleme Heyeti :

Kurumumuz, Türk tarihinin en önemli kaynaklarını teşkil eden kitabelerin, memleket içinde ve memleket dışında sistemli bir tarzda tesbitini, estampajlarının, fotoğraflarının alınarak tasnif ve neşrini temin için üyelerimizden Profesör Mükrimin Halil Yıncı'nın başkanlığı altında " Türk - İslâm Devri Kitabeleri Derleme Heyeti ", ni kurmuştur. 1942 yılı Martında işe başlamış olan ve biri Ankara'da, diğeri de İstanbul'da olmak üzere iki kol halinde çalışan heyetin yirmi aylık çalışmalarından alınan sonuç şudur :

İstanbul bürosu bu müddet içinde 914 ü bina kitabesi, 192 si müzelerdeki bina ve eşya kitabeleri, 10256 sı mezar kitabeleri olmak üzere 11362 parça kitabe tesbit etmiş, iki binanın vaziyet plânını yaptırmış, kitabelerle, kitabelerin bulunduğu binalara ve bilhassa mezar taşlarına ve lâhitlere ait olmak üzere binlerce fotoğraf çektirmiş, Osmanlı devrinde muhtelif rütbe ve pâyeleri gösteren ve içtimâî sınıfları birbirinden fark ettiren Türk kavuk ve serpuşlarının resimlerini yaptırmış ve İstanbul'daki Türk - İslâm devri mimarî eserlerinin buldukları mevkileri gösterecek bir haritanın 10 paftasını hazırlamış ve diğerlerine devam etmekte bulunmuştur. Heyet, bunlardan başka, İstanbul ve civarındaki bütün tarihî yapıların sicillerini hazırlamakta, bunları cinslerine ve devirlerine göre ayırarak tasniflerini yapmaktadır. Tesbit olunan kitabelerin de çeşitli maksatlara göre indeksleri yapılacak ve bunlar korpüsler halinde neşredilecektir.

Ankara bürosu bu müddet içinde, Ankara, Erzurum, Konya, Afyon Karahisar, Manisa ve İzmir bölgelerindeki tarihî anıtları-

mızdan Selçuk, Saltuk, İlhanî, Karaman, Eşref, Osmanlı, Saruhan ve Germiyan oğulları devirlerine ait 391 âbideyi tetkik ederek 323 parça plân almış, 260 bina ve 150 mezar kitabesi tesbit etmiş, 981 parça fotoğraf çekmiştir. Tetkik edilen yapıların vakfiye suretleri de çıkarılmıştır. Memleketimizin diğer şehirleri de sırasıyla tetkik edilecektir. Bu suretle gün geçtikçe zamanın ve ihmalin darbesine uğrayarak birer birer ortadan kalkma tehlikesi gösteren tarihî eserlerimizi ilim hesabına kurtarmış ve tarih kaynaklarımızın tamamen ortadan kalkma tehlikesini önlemiş oluyoruz.

Ç — Etnografik araştırmaları:

Geçmişteki ve bugünkü Türk kültürünün bir bütün olduğunu göz önünde bulunduran Kurumumuz, etnografik tetkiklere de önem vermektedir. Bugünkü maddî ve manevî medeniyetimiz Orta Asya'daki babalarımızın ve Asya tesiri altında kalan eski Ön Asya kavimlerinin bıraktıkları kültür miraslarının bir muhassasıdır. Arkeolojinin ortaya koyduğu bir çok meselelerin ancak etnografya ve etnolojinin yardımıyla halledildiği görülmektedir. Bugün köylümüz tarafından kullanılan bir çok motiflerin binlerce yıl evveler ait eşya üzerinde de görülmesi buna başlıca delildir. Teknik vasıtaların sür'atle gelişmesi sebebiyle uluslar arası tesir ve aksi tesirler artmakta, eski âdet ve ananeler gün geçtikçe kaybolmaktadır. Bu itibarla köylü ile kasabalı arasındaki farklar silinmeden ve eski yaşama tarzı değişmeden önce, Türklüğün maddî ve manevî kültür malzemesini ilim hesabına kurtarmayı kendisine esaslı bir ödev sayan Kurumumuz, halkla yakından temasta bulunan hafriyat heyetlerimize buldukları bölgelerde etnografik araştırmalar yapmaları vazifesini de vermiştir. Arkadaşımız, Alacahöyük hafriyat heyeti direktörü Hâmit Koşayın bu sahada hazırladığı malzemenin bir kısmını sergide göreceksiniz. Tesbit edilen motifler arasında hafirlerden çıkan eşyayı hatırlatan bir çok çeşitler görülmektedir. Bu araştırmalara devam edilecek ve elde edilen neticeler neşrolunacaktır.

D — İlmî toplantıları:

Kurumumuz, âzalarına, kendi sahalarında yaptıkları tetkiklerin neticelerini neşretmeden önce alâkadar ilim adamlarının tenkit ve tetkik nazarına arz etmek fırsatını vermek maksadiyle ilmî toplantılar tertip etmektedir. 1941 yılı başındanberi şimdikiye kadar bu

mahiyette 19 ilmi toplantı yapılmıştır. Bu toplantılarda tebliğ edilen tezlerin bir kısmı Belletenimizde neşredilmiştir.

E — Yayın işlerimiz :

Türk Tarih Kurumu, yayın işlerini, çeşitli maksatlara göre, dokuz seriye ayırmıştır.

Birinci seri tek veya en iyi nüshaları memleketimizde bulunan Türk tarihine ait yazmaların (faksimile) tıpkı basımlarına tahsis edilmiştir. Bu seriden şimdiye kadar:

- 1 — Piri Reis : Amerika haritası
- 2 — Piri Reis : Kitabı Bahriye basılmıştır.

Aynı seriden:

Nasuhissilâhî'nin Irakayn Seferi,

Tek nüshası bizde olan İbni Bîbî'nin mufassal Selçuk tarihi basılmaktadır.

İkinci seri, başka dillerde veya Türkçenin diğer lehçeleriyle eski Osmanlı dilinde yazılmış olup henüz bugünkü dile çevrilmemiş bulunan kaynaklara ayrılmıştır. Bu seriden neşredilmiş ve edilmekte olan eserleri yukarda arzettim.

Üçüncü seri, Türkçede ve Türkçeden başka dillerde yazılmış olup birbirinden ayrı ve müteaddit nüshaları bulunan ve henüz tenkitli baskıları yapılmamış kaynaklara ayrılmıştır.

Bunlardan Aksarâf tezkiresi basılmakta olduğu gibi, Şikârî tarihiyle Neşrî tarihinin tenkitli baskıları hazırlanmaktadır.

Dördüncü seri, millî tarihimizi ilgilendiren başka dillerde yazılmış yeni tetkiklerin tercümelerine tahsis edilmiştir.

Beşinci seri, hafriyatımızdan elde edilen neticeleri ilim dünyasına sunan mufassal hafriyat raporlarımıza ayrılmıştır.

Bu seriden basılmış ve basılmakta olan yedi eserin isimleri yukarda hafriyat kısmında sayılmıştır.

Altıncı seri, memleketimizdeki arkeolojik ve mimarî eserler hakkında yazılmış monografilere ayrılmıştır. Bu seriden, büyük Türk Mimarı Koca Sinan'ın monografisine tahsis ettiğimiz eseri bilhassa zikretmek isterim. Bu eserin, dâhi Mimara lâıyk bir şekilde neşri için bütün gayretimizi sarfedeceğiz. İki ciltten ibaret olacak olan bu eserin birinci cildi Sinan'ın hayatına ve eserlerine

dair zamanından beri yazılmış olan Türkçe yazmaların tenkitli baskısına, Sinan'ın arşiv vesikalarına, vakfiyelere ve diğer orijinal belgelere dayanılarak yazılmış biyografisine, ve 15-16 ıncı asırlar Türk kültür tarihine tahsis edilmiştir. Tenkitli nüshaları hazırlanan eserler şunlardır: Adsız Risale, Risaletülmimariye, Tuhfetülmimarın, Tezkiretülebniye, Tezkiretübünyan, Padişahname, Selimiye.

Eserin ikinci cildi Sinan'ın sanatına ve dünya sanat tarihindeki mevkiine tahsis edilmiştir.

Eserden şimdiye kadar 7 forma basılmış olduğu gibi, Sinan eserlerinden 81 plân ve rolöve yapılmış, bir çoklarının etütleri hazırlanmış, yüzlerce fotoğraf çektirilmiştir. Bu husustaki çalışmaların mahiyeti hakkında sergimizde ve sergi kılavuzunda kâfi malûmat vardır.

Yedinci seri, tarihimizin muhtelif safhalarına dair yazılmış monografilere ayrılmıştır. Bunlardan yukarda adı geçen eserlerden başka şu eserler basılmıştır:

İbni Sina (Makaleler, Etütler mecmuası).

Cevat Üstün: İkinci Viyana Muhasarası.

Faik Reşit Unat: Atatürk ve Türk İnkılâp Tarihi bibliyografyası (I. Kısım).

Aynı seriden:

Halil Ethem Hâtıra kitabı.

Faik Reşit Unat: Atatürk ve Türk İnkılâp Tarihi bibliyografyası'nın ikinci kısmı basılmak üzeredir.

Sekizinci seri, Türk tarihinin Ana Hatları adını taşıyacak büyük esere malzeme olarak hazırlanan tetkiklere, monografilere ayrılmıştır. Bunlardan, yukarda ismi geçen eserlerden başka:

Prof. Yusuf Akçura: Osmanlı Devletinin Dağılma Devri.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı: Anadolu Beylikleri.

Prof. Yusuf Ziya Özer: Mısır tarihi.

General Halis Bıyıktay: Timuriler zamanında Hindistan- Türk İmparatorluğu.

Doçent Afet İnan: Aperçu générale sur l'histoire économique de l'Empire Turc-Ottoman.

Ziya Karamursal: Osmanlı malî tarihi hakkında tetkikler, basılmıştır.

Aynı seriden :

Prof. Fuat Köprülü : Osmanlı Devletinin Kuruluşu, basılmaktadır.

Dokuzuncu seri, kongrelerimizin zabıtları içindir. Şimdiye kadar yapılan kongrelerin zabıtları bastırılmıştır.

1937 denberi Kurumumuz tarafından amacımızla ilgili görülebilen telif hakkı satın alınan veya muhtelif zevata hazırlattırılan ve basıma verilmek üzere bulunan eserler yukarıda adı geçenlerden başka şunlardır :

Afet İnan : Anadolu, Türk ırkının vatanı,
 Halil Ethem : Düveli İslâmiye (tashih ve tadil edilmiş şekilde),
 Salih Zeki : Asârı Bâkiye,
 Hâmit Koşay : Alacahöyük maddî kültür albümü,
 Zehra Örnek : Alacahöyük motifleri,
 Namık Kemal'in külliyyatı,
 Ziya Gökalp'ın külliyyatı,
 Mehmet Emin Yurdakul'un külliyyatı,
 Dr. Rifat Osman : Edirne sarayı ve Edirne tarihi,
 Feher Geza : Proto Bulgarların tarih ve medeniyeti 2 cilt,
 Naci Kum : Kayseri kitabeleri,
 Yusuf Akyurt : Resimli Türk âbideleri,
 Kılıç Kökten : Türkiyede eskitaş (Paleolitik) istasyonları ve âletleri.

Şu eserler hazırlanmak üzeredir :

Türkiye Cumhuriyeti kronolojisi,
 Ali Şir Nevaî, hayatı ve eserleri,
 Türkiyede basılmış olan tarihî eserlerin bibliyografyası,
 Rasonyi : Macarların eski tarihi.

Kurum tarafından üç ayda bir çıkarılan Belleten, ciddi çalışmalarıyla yurt içinde ve dışında mühim bir mevki tutmuştur. Şimdiye kadar 28 sayısı çıkmıştır.

Gerek Belleten, gerek Kurumun diğer orijinal eserleri dünya ilim merkezlerinde aranmakta ve neşriyatımız Avrupa'nın 70 ilmi müessesesi ile mübadele edilmektedir.

Kurum, yayınların muayyen zamanlarda ve istenilen vasıflarda çıkarılmasını temin için bir de basımevi kurmuştur. 1 Temmuz

1942 de faaliyete geçmiş olan basımevimizde şimdiye kadar 383 formalık 28 eser başılmıştır.

Kurumumuz, büyük Türk Tarihinin vücade getirilmesi için, sistemli bir şekilde bu araştırmalara devam ederken, gençliğin ve Türk irfan âleminin ihtiyacını duyduğu, bir Osmanlı tarihi ile, bir umumî tarih ve ayrıca muhtasar bir Türk tarihi yazmak için gereken tedbirleri almış bulunmaktadır. Başkanımız Bay Şemseddin Günaltay tarafından hazırlanmakta olan muhtasar Türk tarihini önümüzdeki yıl içinde yayabileceğimizi umuyoruz.

F — Yurt içinde tarihî çalışmaları teşvik edecek tedbirleri

Tarihle uğraşan Türk aydınları arasında millî tarihimize ait çalışmaları teşvik etmek maksadiyle mükâfatlı tez müsabakaları tertibi için bir talimatname hazırlamış bulunmaktayız. Son şeklini aldıktan sonra önümüzdeki yıllarda bu mükâfatlı tezleri, mevzularını vermek suretiyle ilân edeceğiz. Bu suretle millî tarihimize dair en muvaffak eseri yazacak olanlara nakdî mükâfat vereceğiz. Bu müsabakalara Kurum âzaları girmeyecektir.

G — Tarihî eserlerin korunması :

Kurumumuz, atalar yadigârı olan ve her birisi eşsiz birer anıt mahiyetini haiz bulunan tarihî eserlerimizin korunması işiyle yakından ilgilenmektedir. Maarif Vekillliğimizin bu sahada gösterdiği yüksek gayreti takdirle ve şükranla anmak isteriz. Kurumumuz, iktidarı dahilinde, bu çalışmalara iştirak etmektedir. Bu maksatla evvelki sene eşsiz bir Eti eseri olan Yazılıkaya'nın tahripten korunmasını temin için burada bir bekçi evi yaptırdığımız gibi, büyük Türk mütefekkeri Kâtip Çelebi'nin harap olan mezarını tamir maksadiyle Âbideleri Koruma Heyeti emrine kâfi tahsisat ayırmış, Konyada Selçuk sivil mimarîsinin ayakta kalmış tek eseri olan köşkün temellerini tahkim ederek büsbütün yıkılmasının önüne geçmiş, ayrıca bu köşkün yağmurdan korunması için yapılacak çatı masrafını ödemeyi üzerimize almış ve bazı eserlerin korunması için bekçiler tahsis etmiş bulunuyoruz. Bunlardan başka Alacahöyükte hemen hemen Anadolu'nun en güzel müze binasını yaptırmış ve burada çıkıp ta Ankara'ya taşınamayan eserlerle mükerer eserleri teşhire başlamış bulunuyoruz.

Bundan başka Atatürk'ün emri veçhile Ankara'da, Koca Mimar Sinan'ın, dikilmesine karar verilen heykeli için açılan ilk mü-

sabakanın birinci ve ikincisine verilmesi icap eden mükâfatı ödemiş bulunuyoruz.

H — Yıl dönümlerine hazırlık çalışmaları :

Kurumumuz, Türk tarihinin büyük şahsiyetleri ile büyük vakaların yıl dönümleri için törenler hazırlamayı ve neşriyat yapmayı da millî bir ödev saymaktadır.

İbni Sina'nın 900 üncü yıl dönümü münasebetiyle, 1937 de Profesör Şemseddin Günaltay'ın başkanlığı altında kurulan heyet, İstanbul Üniversitesinde yabancı memleketler bilginlerinin de iştirakiyle bir tören yapmış ve bu büyük Türk filozofunun muhtelif ilim bölgelerindeki verimlerini göstermek üzere 1000 sayfalık büyük bir eser çıkarmıştır. 1941 Şubatında ise Orta Asyanın ünlü şairi Ali Şir Neva'nın 500 üncü yıl dönümü münasebetiyle Tarih Fakültesiyle birlikte bir tören yapılmış ve büyük şairin hayatı ve eserleri hakkında âzamızdan Profesör Fuat Köprülü iki ciltlik bir eser hazırlamayı üzerine almıştır.

Büyük Türk filozofu Fârâbi'nin 1950 yılına tesadüf eden bininci yıldönümü münasebetiyle filozofun eserlerini bastırmak, hayatı ve devri hakkında monografiler yazmak ve yıldönümü gününü parlak bir törenle kutlamak kararındayız. Bu maksatla hususî bir komisyon kurulmuş ve işe başlamıştır.

Türk ve dünya tarihinin en mühim hâdiselerinden biri olan İstanbul fethinin 1953 yılında kutlanacak olan 500 üncü yıldönümüne, Kurumumuz da büyük bir önemle hazırlanmaktadır. Geçen sene âzamızdan Profesör Hikmet Bayur'un başkanlığı altında teşkil edilen komisyonun bir yıllık çalışmaları çok memnurluk verecek bir haldedir. Bu heyet kendisine şöyle bir çalışma plânı çizmiştir :

- a) Türlü konularda ve seriler halinde kitaplar neşretmek,
- b) Haritalar ve maketler yaptırmak,
- c) Resim albümleri tertip etmek,
- d) Arşivde araştırmalar yaparak bu devre ait önemli vesikaları neşretmek,
- e) Önemli vakfiyeleri tercüme ve neşretmek,
- f) Fatih devrine ve İstanbul fethine ait bibliyografyalar tertip etmek,

g) Fatih devrinden kalmış eserlerin tamir ve restorasyon işle-ri üzerine gereken makamların nazarı dikkatini çekmek,

h) İstanbul'un 500 üncü fetih yıldönümü günü İstanbulda mil-letler arası bir tarih kongresi toplamak,

i) Aynı tarihte İstanbul'da bir tarih sergisi açmak.

Heyet bu çalışma plânına göre 11 eserin hazırlanmasına, bib-lioğrafyanın tertibine başlamış, Fatih devrinden evvelki mimari eserlerin tamir ve restorasyonu için icap eden makamlara mür-aacaat etmiş, İstanbul'un fetihden önce ve fetihden sonrasının üç ma-кетинin yapılması için ilgililere vazifeler vermiş, şimdiden Hazinei Evrakta Osmanlı Devletinin kuruluşundan Fatih'in ölümüne kadar geçen devre ait bir çok vesikalar buldurmuş ve Siyakat yazısın-dan bugünkü yazıya çevirme işine başlamış olduğu gibi, Fatih'in Divanını Türk harflerile izahlı olarak bastırılmak üzere tertiplemiş ve devletin kuruluşundan Fatih'in ölümüne kadar Bursa'da yapılan anıtların sicillerini tamamlamıştır.

İ — Kütüphane :

Kurumumuz, eser mevcudu 40 bine yaklaşmış olan bir ihtisas kütüphanesini de kurmuş bulunmaktadır. Mevzuumuzla alâkalı eski ve yeni şark ve garp eserlerini toplamaya devam ediyoruz. Şimdi bütün gayretimizi bu kütüphanenin en modern şekilde ka-taloğunu hazırlamaya hasretmiş bulunuyoruz. Kataloğun tanzimine evvelki sene başlanmıştır. Şimdiye kadar 15504 cilt eserin alfabe-tik ve sistematik kataloglar için fişleri yapılmış ve istifadeye kon-muştur. İki sene daha süreceğini tahmin ettiğimiz bu çalışmalardan sonra istenilen mevzuun bir anda bulunabileceği şekilde ter-tip edilmiş katalogıyla birlikte modern bir kütüphane, âzamızın ve alâkalı ilim adamlarının istifadesine arzedilmiş olacaktır.

I — Milletler arası çalışmalara iştirak :

Kurumumuz, 1938 yılında milletler arası üç kongreye iştirak etti. Bu kongrelere iştirak eden âzalarımız orijinal mevzular üze-rinde ilmi tebliğler yaptılar.

1939 da İstanbulda toplanması kararlaştırılmış olan milletler ara-sı Antropoloji ve Preistorik Arkeoloji kongresinin organizasyonunu üzerine aldık, bu kongrenin bütün hazırlıklarını tamamladık fakat ikinci dünya harbinin çıkması üzerine bu kongrenin toplan-

masına imkân olmadı; yalnız kongre için gönderilen tebliğler türkçe ve fransızca olarak tarafımızdan bastırıldı; 1939 yılındanberi de, milletler arası çalışmaların felce uğraması yüzünden, bu gibi çalışmalara iştirak imkânı kalmadı.

J – Yeni üyeler :

1937 yılındanberi Türk tarihi sahasında çalışmış, eserleri ve yayınlarıyla temayüz etmiş 20 Türk bilgini Kurumun asıl üyeliğine seçilmiştir. Kurum, bu yolda çalışmaların inkişafını ve üye adedinin bu suretle çoğalabilmesini kendisi için en büyük bir sevinç mevzuu olarak telâkki eder.

K – Muhabir üyeler :

Nizamnamemizin hususî maddesine uyarak tarih sahasında çalışmakta olan Türk ve ecnebi bilginlerini de Kurumumuzun fahrt ve muhabir üyeliğine seçmekteyiz; bilhassa lise ve orta okul öğretmenleri arasında gördüğümüz istidatları bu suretle Kurumumuzun çalışmalarına iştirak ettirmek arzusundayız.

L – Tarih ve arkeoloji sahasında yeni unsurlar yetiştirilmesi :

Kurumumuz, tarih, arkeoloji ve antropoloji sahasında yeni unsurlar yetiştirmeye ayrıca önem vermektedir. Bu maksatla İstanbul müzeleri lâboratuvarında hafriyatlarımızdan çıkan eşyaların tamir ve restorasyon işlerinde mütehassis yetiştirmek üzere üç stajyerlik ihdas edildiği gibi, arkeolog mimar yetiştirmek maksadiyle de Maarif Vekâleti emrine iki burs verilmiştir.

Bunlardan başka Kurumumuz, Fakültelerimizden iyi derece ile çıkmış ve doktoralarını yapmış olan 6 Türk gencine Fakülte-deki asistanlık, ilmi yardımcılık veya doçentlik gibi vazifelerine halel getirmemek suretiyle kendi ilmi çalışmalarında vazife vermeğe ve onların millî tarih araştırma ve çalışmalarında yetişmelerini temine tevessül etmiş ve bütçesine bu iş için tahsisat koymuştur. Elemanlar yetiştikçe bu kadroyu genişletmek emelindeyiz.

Sayın Kongre üyeleri ;

Türk Tarih çalışmalarında Üçüncü Tarih Kongremizin ileriye doğru mühim bir adım teşkil edeceğine inanımız vardır. Çok kıymetli bir emanet olarak üzerimize aldığımız millî tarih çalışmalarında bugün olduğu gibi yarın da yardımlarınızı bekliyoruz ve

bunu esirgemiyeceğinize inanıyoruz. Sizlerin ve burada bulunmayan diğer Türk tarih bilginlerinin birbirini tamamlayarak el birliğiyle çalışmaları sayesinde müşterek işimizin daha kolaylıkla ve daha çabuk başarılacağını umuyoruz. Bize verdiği ilhmaların bin bir eseri aramızda yaşayan Ebedi Şef Atatürk'ün aziz hatırası önünde hürmetle eğilir ve yüksek himaye ve daimi ilgileriyle çalışmalarımıza hız ve ışık veren Büyük Cumhurreisimize sonsuz tazim ve şükran duygularımızı sunar, hepinize kongre için gösterdiğiniz ilgiden dolayı teşekkür ederiz.

TÜRK TARİH KURUMU'NUN 1937'DEN 1943'E KADAR ARKEOLOJİK ÇALIŞMALARI HAKKINDA

ASBAŞKAN BAYAN AFET İNAN'IN RAPORU

Türk Tarih Kurumu'nun 1933 tenberi başlıyan hafriyat işlerinin umumî sonuçlarını 1937 Kongresinde izah etmiştik. Bunların raporlarının hemen hepsi neşredilmiştir veya edilmek üzeredir. Ebedî Şefimiz Atatürk, Tarih araştırmaları arasında hafriyat işlerine hususî bir önem verirdi; Kendisinin yakın alâka ve teşviki ile başlanılmış olan bu işlerimize Millî Şefimiz İnönü'nün himaye ve direktifleriyle bu güne kadar devam ettik ve ediyoruz. 1943 Kongremizde izah edeceklerimiz, 1937 denberi yapılan hafirlerimizin sonuçları olacaktır.

Tarih devirlerinin karanlıklarını aydınlatmak için, hafriyat yapmak, Kurumun belli başlı amaçlarından biridir. Şimdiye kadar yapılan hafirlerimiz, Türkiye tarihinin türlü devirlerine aittir.

Yedi yıldır bir çok yerde hafriyat heyetlerimiz çalışmıştır. Bunlardan Alacahöyük (1935-43) Çankırıkapı (1937-43) Karaoğlan (1937-42) hafirlerine ara vermeden devam edilmiştir.

Diğer bazı yerlerde sondajlar yapılmış ve bazen de bir iki hafriyat mevsimi için çalışılmıştır. Hatay ve Antalya bölgelerindeki tariht tetkiklerde ise, hafriyat yapılması icabeden yerler tesbit edilmiştir.

Bazı yerlerde tesadüfen bulunmuş olan tariht eserler haber verildiği zaman, onlar üzerinde çalışılmış ve restore edilmişlerdir.

1937 denberi bu husustaki faaliyetimizin sayısı şöyledir :

- 1) yerde hafriyat,
- 2) yerde sondaj,
- 3) haber verilmiş olan yerlerde çalışma,
- 6) bölgede tarihi tetkikler.

Kronolojik bir sıraya göre bu hafirlerin tarihe getirdiği yenilikleri gözden geçirelim. Bütün bunların hepsinin şematik bir hülâsasını vermiş olacağım.

Devirlerin sırası şöyledir :

- I — Tarihten önceki devirler (Paleolitik, Mezolitik, Kalkolitik, Bakır Çağı).
- II — Eti Çağı
- III — Frikya Çağı
- IV — Helenistik, Roma
- V — Bizans
- VI — Selçuk
- VII — Osmanlı

En eski çağlardan başlayarak zamanımıza doğru geleceğiz.

Anadolu'da Tarihten önceki çağların türlü devirleri vardır. Bunlar için 1937 denberi Tarih Kurumu'nun buluntuları ise şunlardır :

Alt Paleolitik :

Doğu Anadolu'da,

- 1 — Kars Cilavuz civarında
- 2 — Kars Borluk Vadisinde

Kuzey Anadolu,

3 — Samsun Tekeköy Vadisi ve Kaya sığınakları ön tereçalarında,

Orta Anadolu,

- 4 — Çubuk Vadisi Eti Yokuşu,
- 5 — Ergazi Köyü yolu üzerindeki gravyeler
- 6 — Ayaş Güdül civarında,
- 7 — Karalar Vadisinde (Kızılca yolunda),
- 8 — Tuz gölünün Kuzey ve Doğu kıyılarında.

Bu yerlerdeki buluntular, alt Paleolitiğe ait işlenmiş çakmak taşlarıdır. Demek ki Doğu, Kuzey ve Orta Anadolu'da bu Çağın kültür izlerine tesadüf edilmektedir.

Türk Tarih Kurumu bu devreyi şimdiye kadar bilinmeyen yerlerde bulmuş olmakla Anadolu tarihinin yontma taş devrine yeni bilgiler katmış bulunuyor.

Yalnız bu çağın ırkı karakterini tesbit edecek insan kemikleri henüz Anadolu'nun hiç bir yerinde bulunmamıştır.

Mezolitik : Bu devrenin karakteristik âletleri, bilindiği gibi miktolitlerdir.

1 — Kars'da (Kağızman Mısır dağı) bu çeşit aletlere tesadüf edilmiştir.

2 — Samsun civarındaki Tekeköy kazılarında "A,, mağarası yarmasında da bu çeşit âletler bulunmuştur.

Bu iki buluntuya göre Doğu ve Kuzey Anadolu'da Mezolitik çağının hususiyetini taşıyan âletlerin varlığı tespit edilmiş oluyor.

Kalkolitik: Tarihten önceki bu çağ, taş âletlerin kullanılmasıyla beraber maden işçiliğinin de başlaması demektir. Bir de mühim olarak, Çanak Çömlek işçiliğinin varlığı bu çağı karakterize eder. Demek ki bu çağda, insan cemiyetlerinin yaşayışlarında esaslı bir değişiklik olmuştur. Hayvanların da ehlileştirilmesi bu zamana tesadüf etmektedir. Çünkü sütlerini muhafaza etmek ve pişirmek için toprak kapların yapılması ihtiyacı karşısında kalınmıştır. İşte çanak çömleğin, devirleri karakterize etmesi bu çağdan itibaren başlar.

Avrupa preistoryasında bu devreye Neolitik denir; çünkü orada çanak çömlek ve cilâlı taş işçiliği vardır; maden hiç yoktur. Şarkın hususiyeti, insanların pek erkenden madenleri işlemeğe ve kullanmağa başlamasıdır.

Anadolu'da kalkolitik devre eşyaları pek çoktur. Hemen her yerleşme yerinin, ilk izlerini kalkolitik âletler teşkil eder.

Türk Tarih Kurumu'nun kazılarındaki bu yerleri gözden geçirelim.

Doğu Anadolu'da :

1 — Kars bölgesinde, Kalecik, Azat, Kötek, Gökçe Ali höyükleri.

Orta Anadolu'da :

2 — Alacahöyüğün ana toprak üzerindeki yerleşme izleri, 14 m. derinlikte kalkolitik çağıdır.

3 — Pazarlı.

Mühim bir Frikyâ merkezi olan bu yerin en eski kültür katı kalkolitikdir. Satıhtan 2 metre derinlikten sonra bulunan bu devir eşyaları, Alacada 10 metre, Alişarda 20 metre derinlikten sonra çıkan eserlerle hemen aynıdır.

4 — Ankara çevresinde yeni olarak tespit edilen kalkolitik istasyon, Karaoğlan Höyüğündedir.

Kuzey Anadolu'da :

5 — Samsun civarında, Dündartepe, Kaledoruğu kazıları en alt yerleşme kültüründen kalkolitik tipte eserler vermiştir.

Bu suretle M. Ö. IV üncü binde Anadolu'nun doğu kuzey ve ortasında kalkolitik çağ kültürü müşterek vasıflar göstermektedir.

Bakır Çağı :

Bu çağ, Anadolu'da çok önemlidir. Bakır, altın ve gümüşün fazla olarak işlendiği, ve sanat bakımından çok güzel incelikleri ve çeşitleri bulunan, bu devreye bakır çağı adı verilmektedir.

Bu çağın istasyonlarını coğrafi bölgelere göre sıralıyalım :

Doğu Anadolu :

1 — Kars çevresindeki höyükler, bu devre eserlerini vermiştir. Ancak mahallî bazı hususiyetlerle Anadolu'nun diğer taraflarından ayrılmaktadır.

2 — Erzurumun 15 Km. Kuzey batısında Karaz höyüğü; burada sondaj için açılan yerde 16 metreye kadar inilmiştir. Bu kalınlık başka hiç bir yerde görülmediği üzere, Anadolu Bakır devrine aittir. Mimari katlar arasında bulunan çanak çömlek örneklerinde Orta Anadolu ile benzerlikleri olanlar bulunduğu gibi, mahallî hususiyeti haiz parçalara da tesadüf edilmiştir.

Orta Anadolu :

3 — Pazarlı'da bakır devrine ancak dağınık olarak rastgelindi.

4 — Alaca :

Bu Höyükte dört mimarî kat bakır devrini temsil eder. Çok zengin kült, ziynet eşyasını ihtiva eden 14 hükümdar mezarı bulunmuştur. Bu malzeme dört kısma ayrılabilir:

a) Ekseriyeti altın ve gümüşten olan süs eşyaları (taç, küpe, gerdanlık, bilezik, toka, iğne v. s.).

b) Silâhlar (hançer, kılıç),

c) Kült eşyaları, (Idoller, güneş kursları, boğa ve geyik heykelleri),

d) Maden ve toprak kaplar.

Gerek madde gerek işleme bakımından çok zengin olan bu eşyalar, Ur'da bulunan eserlerle kıyas edilebilir.

Bulunan eşyalar arasındaki bir hususiyet de, demirin süs ve silâh olarak kullanılmasıdır. Bunlardan bir gerdanlığın altın taneleri arasında bir kaç tane de demirden olanı vardır. Altın saplı kama demirden yapılmıştır. Bu suretle anlaşılıyor ki M. Ö. III üncü binde demir madeni Anadolu'da işleniyordu. Fakat miktarı az olduğu için demir devri başlamıştır diyemeyiz.

Yazılı belgeler bulunmamıştır. Onun için tarihen izah edilecek bir çok tarafları noksan kalmaktadır. Ancak mezarlardaki buluntulara göre Bakır Çağı insanların din inanışları hakkında bazı tahminler yürütebiliriz. Güneş kursları, insan şeklinde tasvir olunan idoller, geyik ve boğa heykelcilikleri mühim yer tutmaktadır. Bu motifleri dünyanın başka yerlerindeki aynı devre eserleriyle mukayese etmek ilgi uyandırıcıdır.

5 — Hashöyükteki kontrol sondajında bakır tesirini temsil eden eserler vardır.

6 — Ankara çevresinde Eti yokuşu, çimento fabrikası höyüğü, Karaoğlan, Bitik Halkavun yerleşme yerlerinde bakır çağının mimarî katları ve çanak çömleği bulunmuştur. Bu devre, Karaoğlanda bilhassa çok kesif bir yerleşme sahası olarak görülmektedir. Kültür eşyaları arasında ise, idolleri Zoomorf tipte çeşitli kaplar, batı Anadolu eserleriyle mukayese etmekte çok işe yarayacaktır. Mimarî kalıntılar bu devrenin site hayatını canlandıracaktır.

7 — Konya (5 km.) Karahöyük araştırmalarında bakır devri bulunmuştur.

Kuzey Anadolu :

8 — Bolu'da Orman Mektebi yanındaki ufak höyük, ana toprak üzerinde bakır devri eserlerini vermiştir.

9 — Samsun çevresinde Dündartepe, Tekeköy, Kaledoruğu höyüklerindeki kazılarda bakır çağı kültürleri meydana çıkarılmıştır.

Dündartepe'de, Höyüğün tepe ve yamaçlarında tesadüf edilen bu kültürün iki safhası vardır. İkinci Alishar Üçüncü Alaca Bakır kültürleriyle muasır olan ikinci Dündartepe kültürüne en tepede

üst yerleşme yeri olarak tesadüf edilir. Ve bir yangın neticesinde terk edilmiştir. İkinci safhasına höyüğün eteklerinde Eti katları kaldırıldıktan sonra tesadüf edilmiştir. Bu kültür madeni buluntuları ve bilhassa harp âletleri bakımından çok zengindir.

Tekeköyü düz yerleşme sahasında ise bakır devri eşyalarıyla beraber bir mezarlıkta 17 iskelet bulunmuştur.

Çanak çömlek şekilleri orta Anadolu ile benzerlik gösterir.

10 — Samsun çevresi; batı ve güney tetkiklerinde, buluntularında bu devreyi tesbit eden höyükler görülmüştür.

Samsun - Bafra - Alaçam istikametinde üç büyük höyük vardır. Bunlardan Sivritepe'de bakır devri eserleri bulunmuştur.

Bu bakır devri buluntuları bize şu neticeyi veriyor: Anadolu'nun doğu, orta ve kuzeyinde M. Ö. III üncü binde kesif yerleşme köyleri, siteleri bulunuyor. Bunlar aynı zamanda yol uğrak noktalarını göstermek bakımından da eski yolların istikametini belirtmektedirler. Diğer taraftan gördüğümüz cihet, bakır devri çanak çömleğinin umumiyetle, bu üç bölgede, müşterek vasıflar taşımakla beraber, doğu ve kuzeyde mahallî hususiyetler gösteren çeşitler de bulunuyor.

Saydığımız yerlerin en zengini, Alaca höyük kıral mezarlarıdır. Diğer yerler birer yerleşme sahalarıdır. Bu çağdaki ırkî hususiyet ise şöyle hülâsa edilebilir: Esas halk dolikosefal ve mezosefaldır, fakat hakim zümreyi brakisefaller teşkil eder.

Eti çağı :

Bu çağ, Anadolu tarihi için yazılı devrenin başlaması demektir. Daha önceki devirlerde kurulmuş olan mahallî beylikler bir merkez etrafında toplanmak istidadını gösteriyorlar. Bu suretle siyasî birlik vücut buluyor. Bilindiği gibi Etilerin sıklet merkezi Kızılırmak kavısı içindedir. Anadoludaki hakimiyet sahaları, tam genişliğiyle henüz bilinmiyor. İşte Tarih Kurumu'nun araştırma ve kazıları bu sınırları oldukça genişletmiş bulunuyor.

Hafriyat yerlerinde en mühim olarak göze çarpan istradigrafî, bakır çağı ile Eti katı arasında büyük bir yangın tabakasının bulunmasıdır. Bu yangın küllerinin çokluğu ve azlığı yer yer değişmektedir.

Fakat bakır çağının bitimi kütle halinde bir brakisefal istilâsiyle ilgili görünüyor. Bu devreden sonraki yerleşme katlarında

alpin ırkın hususiyetini taşıyan belgelere rastlıyoruz. Yedi yıldır hafirlerimiz Eti çağına ne gibi yenilikler getirdi, şimdi onu gözden geçirelim.

Doğu Anadolu :

1 — Kars bölgesindeki araştırmalarda, Ani harabelerinde bir iki parça Eti eşyası ele geçmiştir. Bu bir işarettir. Belki de bir yol uğrağını gösteriyor. Fakat henüz buralarda tam manasiyle Eti devrini temsil eden istasyon yoktur.

Kuzey Anadolu :

2 — Samsun'un 3 km. doğusunda, Dündartepe höyüğünde, kültür katlarının III üncüsü Eti devrini temsil eder. Eteklerindeki II inci kültür Bakır çağının yangın kalıntıları üzerine kurulan Eti devrine höyüğün tepesinde tesadüf edilmemiştir. Üç Eti mimarî katı tesbit edilmiştir. Birinci kat bulunan bir damga mühürüne göre (M. Ö. 1400-1300) yıllarına ait olmalıdır. Çanak, çömlekler de bunu teyid eder. Üçüncüsü ise (1500) yıllarından evveline ait olması muhtemeldir. Kültür eşyalarının orta Anadolu ile benzerlikleri tamdır. (Boğazkale, Alaca, Alishar),

3 — Samsun Dündartepe'de (14 km. güney doğusunda) Tekeköy düz yerleşme sahasında birinci kültür katı Etilere aittir. Elde edilen eşyalar Dündartepe ve Orta Anadolu buluntularına benzerler. Mimarî kalıntılara ve mezara rastlanmamıştır.

4 — Samsunun (46 km.) batı güneyinde Kaledoruğu kazılarında karışık tabakalarda Eti eserlerine de tesadüf edilmiştir. Fakat mühim denecek bir yerleşme katı kazılan yerde bulunmamıştır.

5 — Samsun batısında Çırlak tepe, Sivritepe ve İkiz tepedeki araştırmalarda Eti devri çanak çömleğine tesadüf edilmiştir.

6 — Samsun güneyindeki tetkiklerde "5,, höyük tesbit edilmiştir. Bunlardan dördünde Höyük tepe, Alevi tepe, Kurnaz tepe ve Kilise tepede Eti eserleri bulunmuştur.

Samsun çevresindeki buluntular, Eti devri için yeni yerlerdir. Bu suretle Eti yerleşme merkezleri bulunduğu gibi, yol uğrak noktalarıyla istikametler de belli olmaktadır. Bir de buradaki buluntularla Etilerin Kuzey Anadolu hududu, yani Karadenize kadar hakim oldukları anlaşılıyor.

Orta Anadolu :

7 — Pazarlı'daki Eti devri eşyaları dağınık ve azdır.

8 — Alaca. Dokuz yıldanberi devam eden Alaca kazılarında Eti devrinin çok mühim olduğu ortaya çıkmıştır. Burası öyle anlaşılıyor ki Etiler zamanında siyasi ve dinî bir merkezdir. Fakat burasının eski adını hâlâ katî olarak bilmiyoruz. Boğazkale vesikalarına dayanarak Sommer, burasının Kusar olmasını kuvvetli bir ihtimal olarak ileri sürüyor.

Alacanın Eti yapıları, Boğazkale eserleriyle tıpi tıpına benzerlik göstermektedir. Orada olduğu gibi, Alacada da, büyük Eti Imp. Orta ve eski Eti devri ile karşılaşan katları vardır. Bu üç Eti devrinde üç türlü mimarî kalıntıları bulunuyor.

1 — Abidevi eserler (Mabet ve surlar),

2 — Kaldırım ve kanalizasyon yapıları,

3 — Hususî yapılar (evler).

İsfenkli kapının yeni Eti devrine ait olduğu tesbit edilmiştir.

Orta Eti katındaki kanalizasyon tertibatı fevkalâde mütakâmil-dir. İçinde insan gezebilecek kadar geniş olan kanalizasyonun yüz metre uzunluğundaki kısmı açılmıştır. Büyük kanala diğer küçük kanallar birleşmektedir. Bu yapılar Etilerde şehirciliğin ne kadar mütakâmil olduğunu göstermektedir.

Eti katlarındaki eşyalardan mühimleri şunlardır:

1 — Eski Eti çağında çok zengin ve çeşitli mutfak eşyası bulunan iki kiler,

2 — Orta Eti katında altından hiyeroglif mühürlü yüzük.

3 — Yine orta Eti katında demir depoları. Bu demirlerin çekiçe işlenmeğe hazırlanmış külçeler olduğuna şüphe yoktur. Yanlarında bulunan kalın curuf tabakası, demirin höyükte eritildiğini göstermektedir. Bu yılki kazıda, demirin eritildiği ocak da bulunmuştur.

Çivi yazılı bir tablet, bir oda içinde bulunmuştur. Hiyeroglifli eşya daha fazladır. Bir taş parçasında, küplerin üzerindeki damgalarda ve mühürlerde olduğu gibi.

Alacahöyük Eti devri için çok mühim buluntularla doludur.

9 — Kırşehir Hashöyük de Eti iskân izlerini vermiştir.

10 — Ankara çevresi, Karaoğlan höyüğünde de Eti katı vardır. Mimarî buluntular içinde çok zengin kültür eşyası Karaoğlanın bu devirde önemli bir merkez olduğuna delâlet etmektedir. Büyük bir yangın üç safhalı olan, bu Eti katını Bakır çağından ayırmaktadır.

11 — Hacılar, Mogan gölünün sağ kıyı ucundaki bu höyükte de Eti devrine ait surlar bulunmuştur. Bu katta bulunan pişmiş topraktan süslü bir bomas seyrek bulunur bir vesikadır.

12 — Bitik. (Ankaranın 40-42 km. kuzey batısında) höyüğü de bakır çağı üzerinde Eti devrine ait, Karaoğlan ve Hacılardaki hususiyetlere uygun eserler vermiştir.

13 — Bolu "Orman Mektebi Höyüğü,, de Eti devrine ait çanak çömlek vermiştir.

Görülüyor ki (13) muhtelif yerde Eti yerleşmeleri tesbit edilmiş ve kültür eşyaları ortaya çıkarılmıştır.

Frikya Çağı :

Etilerden sonra Orta Anādolu'da kültür izleri Frik hakimiyetini ve hususiyetini taşır. Bu devre için Tarih Kurumu buluntuları şuralardadır :

- 1 — Pazarlı
- 2 — Alaca
- 3 — Hashöyük
- 4 — Ankara mabedi
- 5 — Çankırıkapı
- 6 — Hacılar
- 7 — Karaoğlan

Bu yerlerden en mühimleri Pazarlı ile Hacılar höyüğüdür. Pazarlı zengin bir şatoyu, Hacılar müstahkem bir kaleyi göstermektedir.

Anadolu'da bundan sonraki devirler için (Helenistik, Roma, Bizans, Selçuk, Osmanlı) hemen her höyüğün üzerinde ufak tefek izlerine tesadüf edilmiştir.

Pazarlı, Alaca, Çankırıkapı, Karaoğlan, Hacılar, Bitik, Kale-doruğu höyüklerinin üst tabakaları da, bu devrelerin mühim olmayan eserlerini vermiştir.

Roma devri için en mühim hafriyat yerlerinden biri İzmir şehri içindeki namazgâhtadır. Burada meydana çıkarılan mimari eserler Roma devrinin bir agorasını gösterir. Buranın dehlizi gayet muhkem kemerlerle yapılmış depolardan ibarettir. Üst kısmı ise büyük mermer sütunlarla ve heykellerle süslü çarşıdır.

Bu Agoranın mühim bir kısmı meydana çıkarılmıştır ve hafriyata devam edilmektedir.

Ankara'da da Roma ve Bizans devrine ait mimari eserler meydana çıkmıştır.

1 — Ankara mabedinin etrafı Belediye tarafından temizlenirken, Tarih Kurumu da bu mabedin temellerinde ve yanında araştırmalar yapmış, Frikya eserlerinin üzerine kurulmuş olan bu mabedin Helenistik devirden itibaren mevcut olduğunu tesbit etmiştir. Ogüst'ün kitabesi bu mabedin duvarlarına sonradan hak edilmiştir. Bu vaziyete göre bu mabede Ogüst mabedi demek doğru değildir.

2 — Çankırıkapıdaki hafriyatımız ise, Roma devrinin en büyük hamamlarından birini ortaya çıkarmıştır. Bu hamamı yerinde görmekle daha iyi bir fikir edinilebilir. Bulunan yüzlerce sikkenin tanıklığına göre bu hamam II inci asırdan IX uncu asıra kadar kullanılmıştır.

3 — Ankara istasyonunda D. D. Yolları büyük binası yapılırken temellerinden hususî bir tipte Freskli Bizans mezarı ortaya çıkmıştır. Bu mezar olduğu gibi kaldırılarak Çankırıkapıda restore edilmiştir.

4 — Eti yokuşunun üst tepelerinde de bir Roma Bizans şatosunun temelleri meydana çıkarılmıştır.

5 — Akköprü istikametindeki çiftlik yolunda, İstanbul yolu kavşağındaki sırta da bir Roma devri şatosu izleri vardır.

6 — Son günlerdeki inşaat esnasında çimento fabrikasında da Bizans devrine ait eserler bulunmuştur.

Bizans devri için en mühim kazı yerimiz İstanbulda Küçükçekmece'de Rhegion şehridir.

Hafriyat (Rhegion) şehrinin akropolü üzerinde yapılmıştır. Şehrin surları içinde bir çok bina kalıntılarına rastlanmıştır. Bunlar arasında bir saray, kilise, hamam, mükemmel su ve kanalizasyon tertibatı yapılarına tesadüf edilmiştir. M. Ö. VI ıncı asırda

yapılmış olan bu şehirde bulunan İmparator sarayı ilk defa olarak Bizans sarayları hakkında esaslı bir fikir vermektedir. Aynı zamanda VI inci asırdan itibaren Bizans yapı sanatında vuku bulan değişme ve gelişmeler hakkında da, bize pek çok şeyler öğretmektedir.

İstanbul Topkapı sarayı içinde yaptırılan hafriyatta M. Ö. VII inci asırdan zamanımıza kadar bir seri çanak çömleklerle beraber bir kilise meydana çıkarılmıştır.

Mudanya'da, Alçak bayırda, Helenizm devrinin başlarına ait olduğu anlaşılan bir mezar bulunmuştur. Mimarî tekniği çok enteresandır.

Silifke'de bir evin alt katında II ve III üncü asırlara ait olduğu sanılan mozaikler ortaya çıkarılmıştır.

Trakya'daki arkeolojik araştırmalarımızın da ayrı bir hususiyeti vardır. Burada tesbit edilen tümülüslerden beşi 1936-37 yıllarında açılmıştı. 1938-39 yıllarındaki çalışmalar Vize ve Kırklareli tümülüslerinde olmuştur. Vize M. Ö. I inci asırdan Trakya'nın eyalet olarak Romaya katıldığı M. S. 44 senesine kadar Trakya Kırallığının merkezidir. Bu şehrin çevresinde çeşitli büyüklükte 40 kadar Tümülüs bulunmaktadır.

1938 de "4,, 1939 da "5,, Tümülüs açılmıştır. Bunlardan bazıları Kırıl ve ailelerine hattâ bir tanesi de atına ait olan mezarlardır. Hususî bir mimariye sahip olan bu mezarlarda çok zengin eşyalar bulunmuştur. Bunları sergimizde görmek imkânı vardır.

Kırklareli çevresinde de "3,, tümülüs açılmıştır. Bunların mimarî hususiyetleri pek mühimdir. Fakat içleri daha evvel soyulmuş olduğu için hiç bir eser vermemiştir.

Trakya'daki bu tümülüs kazıları Trak kırallarına ait eşyaların çok güzel örneklerini vermektedir.

Kronolojik sıramıza göre Selçuk devrine gelmiş bulunuyoruz. Bu devre için Sivas şifaiye sinde çalışılmıştır.

Asıl mühim olarak da Konya'da Alâettin tepesinde yapılan hafriyattır. Bu tepenin bir höyük olduğu tesbit edilmiştir. Friklerle başlayan bu yer klâsik çağlarda ve Türk - İslâm devirlerinde ehemmiyet kazanmıştır. Alâettin köşkü denen ve Selçukların sivil mimarlığından kalma bu eserin plânları yaptırılmıştır. Selçuk devri Çinileri arasında minyatürleri hatırlatan çok güzel ve renkli par-

çalar bulunmuştur. Bunlar da Selçuk sanatı için şimdiye kadar bilinmeyen en güzel yeniliklerdir.

1937 denberi Türk Tarih Kurumu'nun arkeoloji sahasındaki çalışmalarını bu suretle toplu olarak huzurunuzda bildirmiş oluyorum. Bunların üzerinde ayrı ayrı işlemek, Anadolu tarihini kurmakta çok lüzumlu bir iştir. Aynı zamanda Türk Ana yurdundaki ve Türklerin yayıldıkları sahalardaki eserlerle mukayeseler yapmak, cihan tarihi için yeni tarihî bilgilerin ortaya çıkmasına vesile olacaktır.

Biz şuna kaniiz ki yurdumuz, tarihî çağlardan itibaren bu gün Türkiyede yaşayan Türk halkının cetlerine, yurt olmuştur.

Siyasî hakimiyet zaman zaman değişiklikler göstermiş olabilir ve devlet isimleri ayrı ayrı namlarla da anılmış olabilir, fakat esas olan halk daima aynı karakteri taşımıştır.

Selçuk Türkleri, Farisî yazmalarına rağmen ne kadar Türk idi iseler, Etiler de o kadar Türk aslındandırlar.

Hafriyat işlerimiz bunları aydınlatmıştır. Ve daha da teyid edecektir.

Türk Tarih kurumu'nun bugüne kadar yaptığı hafriyat, Sondaj ve arkeolojik araştırmalar

Orta Anadolu'da hafriyat yerleri :

1 — Alaca höyük	1935-1943
2 — Pazarlı	1937-1938
3 — Sivas Şifaiyesi	1937-1938
4 — Karaoğlan	1937-1942
5 — Çankırıkapı	1937-1943
6 — Ankara mâbedi	1938-1939
7 — Eti yokuşu	1937
8 — Hacılar	1940
9 — Bitik	1942
10 — Konya Alâettin tepesi	1942

Kuzey Anadolu :

11 — Dünder tepe	1940-1941
12 — Tekeköy	1941
13 — Kaledoruğu	1941

Batı Anadolu :

14 — İzmir, Namazgâh	1940-1942
15 — Sarayburnu	1937
16 — Regium	1938-1942
17 — Trakya tümülüsleri	1938-1940
Vize	} 1938-1940
Kırklareli	

Sondajlar :

1 — Kars, Mısır Dağı düz iskân yeri	1942
2 — Kars, Azat	1942
3 — Kars, Kalecik	1942
4 — Erzurum, Karaz höyüğü	1942
5 — Kırşehir, Has höyüğü	1943
6 — Ankara çimento fabrikası höyüğü	1942
7 — Bolu Orman mektebi höyüğü	1942

Bulunarak haber verilen yerlerdeki çalışmalar :

1 — Ankara istasyonunda Freskli Bizans mezarı	1941
2 — Silifke mozaikleri	1940
3 — Mudanya yer altı mezarı	1942

Tarihi tetkikler :

1 — Preistorik araştırmalar Ankara-Güdül, Eskişehir, Kütahya-Tuz gölü	1938
2 — Ankara-Bolu-Düzce	1942
3 — Ankara-Hatay	1942
4 — Samsun ve civarı	1940-1941
5 — Kars platosu ve Aras vadisi	1941
6 — Antalya çevresi	1943

YORTAN MEZARLIK KÜLTÜRÜNE AİT YEN. BULUNTULAR

Dr. TAHSİN ÖZGÜÇ

D. T. C. Fakültesi Arkeoloji Asistanı

Yortan mezarlık kültürüne ait olup henüz yayınlanmayan bir çanak çömlek koleksiyonu Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Arkeoloji Enstitüsünde teşhir edilmektedir. Bizzat Yortan mezarlığı ile, Yortan Çevresinden çıkan birçok çanak çömlek, dünyanın maruf müzelerine dağılmış ve muhtelif Arkeoloğlar tarafından çeşitli amaç ve görüşlerle yayınlanmış olduğu malumdur¹. Yortan kültürüne ait yeni ve eski buluntuların yayınlanması, bu kültürün Ege, Anadolu ve genel olarak Önyasadaki yerini izah etmemize çok yardım etmiştir.

Arkeoloji Enstitüsünde teşhir edilen Yortan tipi çanak çömlek teknik, şekil ve süs bakımından bilinen ve neşredilenlere yeni birşey eklemiyor. Fakat malzemenin bolluğu, bu kültürün ilerdeki araştırmalarda ne kadar bol eşya ile karşımıza çıkacağını göstermesi bakımından ayrı bir kıymeti haizdir. Yortan mezarlık kültürünün yayılış sahasını genişletecek ve buluntuların da zenginleştireceğinden şüphe etmediğimiz bu çanak çömleğin yeni keşiflerin aydınlığında yayınlanması imkânını bana veren ve ilmî yardımlarını her zaman olduğu gibi, bu seferde benden esirgemiyen Sayın Profesörüme incelemeye girişmeden önce teşekkür etmeği kendim için bir şeref bilirim.

Mezarlık buluntuları ve mezarlık kültürlerinin bütün Önyasa, Mısır, Kafkasya ve Ege âleminde oynadığı önemli rol málumdur. doğu Karadeniz sahillerinde ve kuzey Kafkasyada Kuban adını alan münbit mıntakadaki Maykop şehrinde ve Kuban bölgesinin diğer kısımlarında tesadüf edilen Kurganlar, Kafkasyanın zengin ve müttekâmil Bakırçağı medeniyetini temsil eden tek ve toplu mezarlardan başka bir şey değildir. Bugün Maykop, Novosvobo-

¹ Kurt Bittel, Ein Gräberfeld der Yortan - Kultur bei Babaköy (Af O, XII, I-II).

donya - Garskaya, Staramysaatovskaya ve Ulskaya'nın ünlü mezarlarını incelemeksizin, Kafkasya kültürlerini izah etmemize imkân var mıdır? ¹.

Mısırın Öntarihi çağları, yâni birinci ve ikinci kültürleri yalnız mezar ve mezarlık buluntularına göre tayin edilmiştir. En esk medeniyetlerden birisinin kaynağı olan Nil vâdisinin birinci kültürünün yani " S. D. 80-38 ,, e ait olan devrenin en mühim merkezlerini Diospolis - parva, Negade ve Elhozan mezarlıkları temsil eder ². Yakın zamanlara kadar yine sadece mezarlık tetkikatına inhisâr eden ikinci Mısır kültürünün de en mühim buluntu yerleri Abusir-El Melek, Gerze ve Harageh (S. D. 38-80) mezarlıklarıdır. Mısır ve Filistin Arkeolojisinin piri Flinders petrie'nin Kom-el-Badari kültürünü keşfettiği zamana kadar bütün Protöhistorik Mısır kültürlerinin tetkiki mezarlık kazılarına inhisâr ediyordu. Kôm-el-Badari S. D. 30 dan evveline ait olan yeni bir kültürle, bilinen ve iyi tetkik edilen Mısır'ın Birinci ve ikinci kültürlerini üst üste ve aynı yerde temsil eden bir kôm'dan (Anadoluya göre höyük) başka bir şey değildir.

Eski İran'ın en mühim merkezlerinden birisi olan Susa'nın, eski tarih ve arkeolojide kazandığı mevkii, aynı yerin Nekropolü ve bu Nekropolden çıkarılan Arkeoloji malzemesi sağlamıştır. Susa'dan başka, tarihten önceki çağlara ait diğer İran Nekropollerinin de, bu kültürlerin açıklanmasında gördükleri büyük iş hiç bir vakit inkâr olunamaz. güney mezopotamya'nın en eski, kuzey Mezopotamya'nın da üçüncü kültürünü temsil eden Elübeyt kültürünün izâhında Elubeyt ³ ve Arpaciya ⁴ mezarlıklarının (devamlı iskân yerlerinin hemen yanında) oynadıkları mühim rol, hiç bir vakit ihmâl edilecek bir konu değildir.

Kuzey Suriyenin henüz eyice araştırılmamasına rağmen, zengin Kültür eşyasına sahip olduğu anlaşılan mezarlıkları yanında, bilhassa Filistin Arkeolojisinin mezar ve mezarlık buluntularından azami derecede faydalandığını da unutamayız.

Kıbrıs ve Kiklat'ların Protohistorik arkeolojisini açıklayan esas buluntu yerleri veya merkezlerinin ev, köy, şehir ve devamlı

¹ M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte. cilt 7 s. 347-348.

² A. Scharff, Grundzüge der Agyptische Vorgeschichte (1927).

³ H. R. Hall and C. L. Wooley, Ur Excavations, I. Al-Ubeyt s. 149.

⁴ Iraq 2, 1935, s. 10, 43.

iskân yerlerinden ziyade mezar ve mezarlıklar olduğu da bilinmektedir¹.

Görülüyorki Akdeniz, Önasya, Mısır ve kaffas bölgelerindeki mezarların ve mezarlık buluntularının, kendilerine göre adlanan kültürlerdeki ehemmiyeti büyüktür.

Konumuza dönecek olursak: üzerinde durulacak önemli nokta, Anadolu'nun batısında devamlı iskânların (höyüklerin), harabe yerlerinin ve düz iskânların yanında, onlar kadar ehemmiyetli olan bir mezarlık, ve ona göre adlandırılan bir kültürün varlığıdır. Bu kültürün arkeoloji, kazı ve müzecilik âleminin 1900 1901 yılından beri tanıdığı Yortan mezarlığı temsil eder². Kırk yıldan beri malzemesi kullanılan bu kültürü ilk defa Paul Goudin ve M. Victor Chapot, eski Misia bölgesindeki (bu günkü Balıkesir vilâyetinde) Kırkağaç'ın onaltı buçuk kilometre kuzey doğusunda bulunan Yortan mezarlığını kazmakla meydana çıkardılar. Malesef yortan mezarlığı da yarım asır önceki geri ve sistemsiz kazılara kurban gitmiştir. Yortan kazısının bozukluğu, yakın muhitinde höyüklerin bulunmayışı ve diğer mezarlık sahalarının da hiç araştırılmaması yüzünden, bu kültürün hakikî mevkiini, kronolojisini ve Turuva - Termi istasyonlarına olan nisbetini tâyin için takriben yarım asır beklemek icabetti.

Yalnız buluntu vaziyetleri ve tabakaları değil, çıktıkları mezarlığın höyüğün ve düz iskânın adı dahi çok kere belli olmıyan Yortan kültür eşyası ve bilhassa çanak çömleğinin sistemli bir surette tetkiki, bu kültürün açıklanması için yortan mıntakasında yeni ve metodlu bir araştırma veya kazının zarurî olduğunu gösteriyordu. Araştırma ve kazıların hangi mıntakada temerküz edeceğini, her zaman satışa çıkarılan veya müzelere gönderilen Yortan çanak çömleğinin takribî buluntu yerleri de işaret etmekte idi. Çünkü bahis mevzuu edilen tesadüfî buluntuların çoğu Yortan mezarlığının dahil bulunduğu vilâyet hudutları içinde kalan bölgeden veya hemen civarından getiriliyordu. İşte bu dağınık ve bol eşyanın buluntu yerlerini tesbit etmek ve mıntakanın arkeoloji bakımından tetkikini tamamlamak gayesile, İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Direktörü Dr. Kurt Bittel ve Cambridge Trinity kolleji üyesi Mr. ve Mrs. Stewart tarafından, son zamanlarda adı çok

¹ R. Dussaud, Les civilisations prehelléniques. Paris. 1914. s. 222.

² Babaköy, s. I.

geçen Babaköy yanındaki mezarlıkta çok ince bir metodla bir kazı yapıldı. Balıkesirin güneyinde ve Bigadiç kazasına bağlı bulunan Babaköy mezarlığının tetkiki yortanın Orta ve batı Anadolu kültürleri müvacehesindeki mevkiini, kronolojisini ve onun yayılış sahasını anlama bakımından çok faydalı olmuştur.

Paul Gudin ve Chapot kazıları, Yortan mezarlarının birbirleriyle olan münasebetini, ölülerin yatış vaziyetini, istikametlerini yanlarına bırakılan hediyelerin teknik, şekil ve süs hususiyetlerini inceden inceye tetkik etmediğinden, Babaköy kazısı pek az buluntularına rağmen, bütün bu meseleleri cevaplandırmır ve Yortan mezarlığını hakikî mevkiine yerleştirmiştir.

Babaköy kazıları ve neticesi, yani Yortan mezarlık kültürünün önemi, Türk arkeoloji edebiyatına, Prof. Remzi Oğuz Arık tarafında beş yıl önce tanıtılmıştı ¹. Babaköy ve yortan mezarlıklarının ölü gömme adetlerini, hediyelerin buluntu vaziyetlerini, nevileri ve kronojilerini kısaca gözden geçirmeden önce, Anadolu'nun düz iskân ve devamlı iskân meselesine temas etmek isterim.

Höyükleri bol olan güney batı orta ve güney doğu Anadolu'ya mukabil, kuzey batı Anadolu'nun sahil bölgelerinde devamlı iskân yerlerinin azlığı daima üstünde durulan bir mesele halini almıştır. Dr. Kurt Bittel ve maalesef çok erken ölen H. Otto, Demirci-höyük kazısı münasebetiyle bu mesele üzerinde durmuşlar, ve höyükli mıntıkayı höyüksüz mıntakadan -ilkın Coğrafi hususiyetleri nazarı itibara alarak -ayırmağa çalışmışlardı ². Anadolu höyüklerinin teşekkülü bahsinde bilhassa Dr. Forrer ile hem fikir oldukları anlaşılan Demirci -höyük hafirleri, iki esaslı yapı malzemesi, yani kerpiç ve ağaç üzerinde durmaktadır. Onlara göre höyüklerin bulunduğu mıntakalarda kerpiç, bulunmadıkları yerlerde de ahşap yapı tarzı hâkimdir. Ana hatları bundan önce yıl önce Dr. Forrer tarafından çizilen ³, bu görüşün Karadeniz sahilleri için muteber olmadığı bu gün anlaşılmıştır ⁴. Karadeniz

¹ Remzi Oğuz Arık, Türkiye'de 1936 yılında Arkeoloji işleri İstanbul 1938, s. 28-29.

² Kurt Bittel und H. Otto, Demirci - Höyük, Berlin (1939) s. 3-4.

³ E. Forrer, MDOG, 65, 1927 s. 40.

⁴ Ülkü, Temmuz 1940. s. 413. 1940 yılında arkadaşımız Kılıç Kökten tarafından görülen Dündartepe (Öksürüktepe) höyüğünde, iki yıldanberi kazı yapılmaktadır. Bu kazılar ve sonuçları, bu güne kadar maalesef neşr edilmiştir.

güney sahillerinin ormanlarla kaplı olması, Anadolu'nun kuzey bölgelerinde, bu tabii şartlara uyacak iskân yerlerinin, yani evlerini ancak ağaçtan yapan insanların kurdukları münferit ve dağınık köylere yahut büyük malikânelere tesadüf edileceği kabul oluyordu. Filhakika aynı bölgede düz iskânların da varlığı Dr. Forrer'in eski görüşünü teyit eder gibidir¹. Fakat düz iskânın 14 kilometre batısında bir höyüğün de bulunduğunu söylemek bu inhisarcılığın mübalâgalı olduğunu göstermektedir. Karadeniz sahillerinin ormanlık mıntakalarını yarıp geçen nehirlerin meydana getirdiği düz, münbit dar sahil ovalarında höyüklerin varlığını kabul etmek bu gün artık bir zarurettir.

Yortan ve Babaköy mezarlıklarının yakın muhitinde höyüklerin görülmeşi, bu bölgelerde düz iskânların varlığı neticesi olarak kabul edilmelidir. Fakat her iki mezarlığa ait düz yerleşme yerlerinin ev yapısında kerpiçin kullanılmamasından ötürü teşekkül ettiğini kabul edecek vaziyette değiliz. Çünkü ormanlık mıntakalarda da kerpiç ve kalın sıvaların kullanıldığı görülmüştür². Bundan başka tek kültür katını (Bakır çağını) temsil eden ve Doktor Hamit Zübeyir Koşay tarafından kazılan Ahlatlıbel'de en çok "4,, metre kalınlığı olan bir düz iskândır³. Ahlatlıbel'in düz iskân karakterinden şüphe ettiren en mühim âmil, bu örenin bir yaylanın sırtına kurulmuş olmasıdır.

Ahlatlıbel'de de kerpiç veya toprak divarın kullanıldığını, hâfirin "taş divarların üstünde ayrıca 3-4 metre yüksekliğinde kerpiç veya toprak divar farzetmek lâzımdır,, cümlesi ile; "taş temellerin üstündeki kerpiç veya toprak inşaat geçmiş ve çökmüş bir âleme siyah perde örttü,, ifadesi düşündürmektedir. Ahlatlıbel'in bu hususiyeti düz iskânlarda da kerpiç ve toprağın yapı malzemesi olarak kullanıldığını göstermesi bakımından önemli olduğu gibi, daha sonra Profesörüm Dr. Şevket Aziz Kansu tarafından kazılıp yine bir meyil üzerine kurulan Etiyokuşu Bakır çağı İstasyonu da⁴

¹ Ülkü, Nisan 1941. s . 121. « Yine aynı arkadaşımız tarafından, arkeoloji âlemine ilk defa olarak tanıtılan Tekeköy düz iskân ve Mezarlığı kazısına, Düdartepe'de çalışan arkeologların iştirâk ve yardımları ile 1941 yılı yaz mevsiminde başlanmıştır».

² Ülkü, Temmuz 1941, s : 413-414 ve henüz neşr edilmeyen yeni buluntular.

³ TTADE. II (1934) s. 3

⁴ Etiyokuşu Hafriyatı Raporu (1937) Ankara 1940.

bunu teyit etmektedir. 1,50 metre kalınlığı olan Etiyokuşu Bakır çağı istasyonu da tabiaten yüksekçe bir araziye kurulan düz iskândan başka bir şey değildir. Etiyokuşu mimârisinde de çamur harç ve kerpiçin kullanıldığı muhakkaktır. Şu iki misâl bize düz iskânların aynı zamanda ormanlık olmayan bölgelerde de bulunacağını ve onların teşekkül sebeplerinin sâdece kerpiçin kullanılmaması ile izâh edilemeyeceğini kat'î bir surette göstermektedir. Temas ettiğimiz bütün bu noktaları nazarı itibara aldıklarına inandığımız Demirci-hüyük hafirleri, düz iskânların teşekkülüne sebep olan ikinci âmili, siyasî tarihinin akışı bakımından Batı Anadolu'nun Orta Anadolu'ya nazaran daha hareketli olmasında bulmuşlar ve bu sebeple sahil mntakalarına kurulan köylerin yerlerini sık sık değiştirdiklerini ve böylece höyüklerin buralarda meydana gelemediğini kabul etmişlerdir. Bu görüş, tarihî bir hakikatın ifadesi olmakla beraber, Kemal Güngörün Denizli mntakasından tesbit ettiği yeni höyükler¹ ve Biga yarımadasında eskiden bilinenler, ileriki incelemelerin batı Anadolu'da da yeni ve daha bir çok höyükleri karşımıza çıkaracağından şüphe bırakmamaktadır. Siyasî olaylar kavimlerin göçüne veya hiç olmazsa tarassuna daha müsait yerlere çekilmesine her zaman sebep olabilir.

Fakat, bu âmil dahi, -söylenildiği gibi- düz iskânların kuruluşu sebeplerini tatmin edecek surette aydınlatamaz. Biga yarım adası ve Denizli bölgesindeki höyüklerin varlığı ile, Orta Anadolu'ya dahil bulunan Ankara bölgesinde, yani Ahlatlıbel ve Etiyokuşu'nda da düz iskânların varlığı bu şüphemizi tevsik etmektedir. Bizce düz iskânları bugün için kat'iyetle izah etmek zordur. Bununla beraber, düz iskân denilen yerleri insanların az oturduğu ve bir çok sebeplerle -meselâ harpler, salgın hastalıklar, mntakada vukubulan zelzele ve diğer tabii afetler - terk ederek, bir daha dönmedikleri yerleşmeler gibi almak bize çok mülâyim geliyor. Fakat yerlerini terketmek ile ilgili olan bu olayların sâdece Batı Anadolu'ya münhasır olmayıp, düz iskânların bulunduğu her mntaka için bahis mevzuu olacağını bilhassa tekrarlamak isterim. Bu arada işaretini bilhassa lüzumlu addettiğim son nokta, Kusura ile Alacahöyük arasında kalan büyük kültür mntakasının biricik tabaka kazısı olan Karaoğlan

¹ Antropoloji Mecmuası. sayı, 19-22 İstanbul 1939, s. 164.

höyüğünün Bakır çağında arzettiği iskân şartlarıdır¹. Karaoğlan' da Bakır çağ kültürü yalnız höyüğe inhisar etmemektedir. Bilâkis modern köy içinde de, yâni höyüğün dışında sayılacak düz kısımlarda da, yalnız Bakır çağı kültürüne ait bol malzeme ve yerleşme izleri mevcuttur. Bu hususiyet Karaoğlan'da Bakır çağı kültürünün daha geniş bir sahaya yayıldığı halde, daha sonraki kültürlerin asıl höyüğün Bakır çağı kalıntıları üzerine kurulduğunu ve düz sahaya doğru yayılmadığını göstermektedir. Karaoğlan iskân yerinin bu vaziyeti, bir taraftan asıl höyüğe diğer taraftan da bu höyüğe bağlı fakat yalnız Bakır çağına ait olan bir düz iskânın da varlığını isbat etmektedir. Bizce düz ve devamlı iskânlar tetkik edilirken, Karaoğlan'ın bu hususiyeti de muhakkak surette nazarı itibara alınmalıdır (Henüz neşredilmediği halde bu hususiyeti zikretmek müsaadesini esirgemiyen Karaoğlan hafriyatı Direktörü Profesör Remzi Oğuz Arık'a, burada tekrar teşekkür etmeliyim).

Bundan başka Batı ve Orta Anadolu Bakırçağı kültürlerini karakterlendiren içtimaî ve tarihî bir hadise üzerinde de şimdi kısaca durmak isterim. Orta Anadoluda Alacahöyük'ün Bakırçağı kültürü, ömrünün sonlarına doğru büyük bir felâkete maruz kalmış görünmektedir². Alishar ve Alacahöyük'ün Bakır çağı kültürleri ile çağdaş bulunan Ahlatlıbel-Etiyokuşu düz iskânları da -yangın görmemekle beraber- bu devirden sonra bir daha iskân edilmemektedir. Batı Anadoludan Orta Anadoluya coğrafî ve kültürel bir intikali temsil eden bölgede kurulan Kusura devamlı iskânının ikinci, yani **B** adı verilen kültürü³ ve hele ikinci Turuva'nın ünlü ve zengin şehri bu çağlar için emsalsiz sayılabilecek büyük bir yangınla sona ermektedir⁴. Bunlardan başka birinci Termi şehri ile aynı zamanda başlayan Yortan ve Babaköy mezarlıkları da, ikinci Turuva'dan sonra birdenbire ortadan kalkmakta⁵ ve klasik çağlara kadar hiç kullanılmamaktadır. Bu arada Bozhöyük ve Demircihöyükün de milâddan önce

¹ Belleten cilt. 14, sayı. 9, s. 27.

² Hamit Zübeyr Koşay, Alacahöyük Hafriyatı (1936) Ankara 1938 s. 69.

³ Tebliğler kitabı (XVIII inci beynelmilel Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresi) Ankara 1939 s. 124-125.

⁴ Kurt Bittel, Prahistorische Forschung in Kleinasien. İstanbul 1934 s. 27, 91

⁵ Babaköy, S. 20.

3. üçü bin yılın nihayetinden sonra iskân edilmediklerini, ve Demirci-höyüğün de daha küçük mikyasta yangınlara maruz kaldığını zikretmeliyiz¹. Bu yangın geçiren veya felâkete maruz kalmaksızın terk edilen ve birbirlerinden çok uzak sahalarda bulunan istasyonlar, Anadolu Bakır çağı kültürünün büyük ve müşterek bir felâkete mâruz kaldığını veya ona kurban gittiğini göstermektedir. Hiç şüphesiz bu felâketten kurtulmuş şehir ve köyler de mevcut olabilir; fakat bu istisnalar bu müşterek felâketin tesadüfi veya mahalli olduğunu ispat edemez. Şimdi halli elzem olan mesele, bu müşterek felâket müsebbiplerinin kimler olduğudur. Tarihi Eti kavmi veya adı bilinmeyen diğer bir istilâcılar gurubu mu? bu soruyu her halde yeni ve mesut bir kazı veya beklenilmeyen bir vesikanın meydana çıkışı cevablandıracaktır.

İkinci Turuva şehrinin Etiler tarafından yakılıp yıkılmadığını isâbetli olarak münakaşa eden Dr. Kurt Bittel'in tetkikinden sonra² adları ve ırkları belirsiz bu istilâcı gurubunun tâyini, bizce daha büyük bir önem kazanmış ve Anadolu arkeolojisinin halli elzem meselelerinden birisini teşkil etmiştir.

Çanak çömleğimizin izah, tayin ve mukayeselerine girişmeden önce Yortan, Babaköy mezarlık huluntuları hakkında kısaca izahat vermek isterim :

Yortan ve Babaköy mezarlıklarında ölüer-kâhil ve çocuklar-daima küpler içine gömülüyordu. Bir küpe bir, bazan iki cesedin gömüldüğü, Babaköy kazıları ile tevsik edilmiştir. Yere ufki olarak yatırılan küplerin hepsi aynı istikamete müteveccih olup, ağızları doğuya, dipleri de batıya bakmaktadır. Hoker vaziyetinde yatan cesetleri muhtevî küplerin ağızları, düzce, yassı taşlarla kapatılmaktadır. Yassı kapak taşları bazan bir mezar taşını andıracak şekilde toprağın sathını da aşmaktadır. Ölüye ait hediyeler, içlerinde cesetlerin yattığı büyük -kahil ve küçük çocuklara mahsus -küplerin iç veya dışlarına bırakılıyordu. Anadolu'nun diğer bölgelerinde tanıdığımız mezar buluntularına yeni hiç bir şey eklemeyen bu hediyeler, çanak çömlek, idol, ağırşak ve pek az miktarda da madeni eşyadır. Hediyeler arasında çoğunluğu teşkil eden çanak çömleğin teknik, şekil ve tezyinatı pek muhtelif, mermer ve pişmiş toprak idolleri de çeşitlidir.

¹ AM 24 (1899) s. I ve Demirci - Hüyük s. 10-11.

² Kurt Bittel, (PFK) s. 91.

Madeni eşya, bilezik, iğne, bıçak, delikli balta ve ok ucuna inhisâr etmekle beraber, altından da bahsedilmiştir. Orta ve Garbî Anadolu'da madeni buluntuların çok fazlaştığı şu anda, Yortan mezarlığından çıkarılan süs ve harp aletlerinin de tayini çok kolaylaşmış ve kanaatımca Dr. Kurt Bittel bu hususta en isâbetli hükmü vermiştir.

Arkeoloji enstitüsü müzesinde teşhir edilen çanak çömleğin hakikî buluntu yerlerini bilmiyorum. Yalnız bu eşya İstanbul müzelerine hediye edilmiş ve oradan da Ankara Arkeoloji müzesine gönderilmiştir. Arkeoloji müzesinin Fakültemizin Arkeoloji enstitüsünde teşhir ettiği bu çanak çömleğini tipoloji bakımından üç guruba ayırmak ve tetkikatı ona göre yapmak lâzım gelmektedir.

A — Testiler .

Elimizde iki testi mevcuttur. Birincisi (Lev. I, 1) geniş karınlı uzun boyunlu ve dört kulpludur. El yapısı olan testinin siyah, iyi işlenmiş hamuru vu itinalı perdahı vardır. Yassı maktalı dört kulpundan ikisi kırılmıştır. Kulpların alt uçları, testi karnının en geniş kısmı ile birleşmekte olup, hepsi aynı hizadadır. Aralarındaki mesafeler de eşittir. Kulplar arasına eşit ve düzenli aralıklarla dizilmiş dört küçük kabartı yapılmıştır. Kaidesi düz bir yüz teşkil eden testinin duruşu şakulidir. Çok silinmiş olmasına rağmen, beyaz boyalı iki hattın müteşekkil zikzak tezyinatın, bütün vücudu kapladığı görülmektedir. Tazyinat, testinin boyunla vücudunun birleştiği kısma kadar erişmemekte ise de, her kabartıyı muntazam bir şekilde içine alacak vaziyette yapılmıştır. Elimizdeki mevcut malzemeye göre bu testinin eşleri ve en yakın benzerleri Babaköy¹ ve Yortan'da² da bulunmuştur. Değişen kulp yerleri gibi basit teferruat farkları bir yana bırakılacak olursa, yeni testinin Babaköy ve bilhassa Yortan'dan çıkarıldıkları kat'i olan diğer buluntulardan hiç bir farkı yoktur.

İkinci testi daha koyu renkli ve içindeki kum taneleri de daha iricedir (Lev. I, 2). Kaidesi belirtilmeyen bu desti, şakûlî vaziyetini muhafaza edememekte ve öne doğru hafif bir meyil yapmaktadır. Kulpları birinci destinin aynı çeşit kulplarına benzemekle beraber, boyuna daha ziyade yaklaşmışlardır. Üzerinde

¹ Babaköy; s. 6-7, resim : II. 1

² A. Götze; *Kultugeschichte des Alten Orients*, München; 1933 Lev. 4, d. 890 H. Frankfort (REV. cilt, 14, lev. 43 A, G) ve Iraq II (1935) Lev. 29, s. 2.

boya, çizgi veya kabartma suretiyle yapılmış hiç bir süsü yoktur. Elle yapılan her iki testi arasındaki en mühim ayrılığın gövde şekillerinde olduğu ilk bakışta anlaşılmaktadır. Testinin kırık boynu, sağlam örnekte olduğu gibi tamamlanabilir.

B-Gaga ağızlı testiler .

Batı Anadolu'da, yani Turuva - Termi ve Yortan kültürlerinde en bol olarak tesadüf edilen bu kap nevi, elimizdeki eserlerin de çokluğunu teşkil etmektedir. Kül rengi ve hamuruna ince kum daneleri karıştırılan birinci kabın, ağız kenarından başlayıp karnın büyük kutruna kadar inen kulpu kırılmıştır (Lev. II, 3). Ağıza yakın kırık izine göre kulpun kesimi üç köşeli görünmektedir. Gagası dik ve dış yüzü iyi düzletilen bu kabın hamuruna mika karıştırılmıştır. Kaidesi olmadığından, yana yatmış bir vaziyette durmak zorundadır. Birinci destide olduğu gibi, bu da beyaza boyanmış dört ince şeritten müteşekkil bir zikzak tezyinat motifi ile süslüdür. Bir taraftan dik gagaya yaklaşan diğer taraftan da kabın kaidesinde birleşen bu tezyinat motifi, Yortan kültüründe tesbit edilen müşterek hususiyetlerinden bir tanesidir. Ağız açıklığı mail olarak kesilen ve gagalı destinin en yakın benzerleri, yine Babaköy ve Yortan'da bulunmuştur ¹.

Kolleksiyonumuzun Gaga ağızlı ikinci testisi oldukça hırpanılmıştır (Lev. II, 4). Gri ve siyah renkli yani alacalı hissini veren bu testi kalın boya astarlı, eyi perdeli ve elde yapılmadır. Kaidesi düz ve karnının en geniş kutru üzerinde de yalnız iki tanesi sağlam kalmış çıkıntılar vardır. Uzunluğu, vücudu ile mütenasip olan gagasının iki kenarında - Yortan kültürünün bu nevi kaplarında sık sık tesadüf edilen - mütebâriz kapartılar vardır. Gövdeler üzerindeki kabartılardan hiç bir farkı olmayan, gaga kabartıları da süs unsurlarından başka bir şey değildir. Dik boyunun vücuda birleştiği kısmın hemen önünde ve kulp hizasındaki kabartı, diğerlerinden bir az daha uzuncadır.

Büyük boy gaga ağızlı destilerimizin üçüncüsünü üç ayaklı tip temsil eder (Lev. III. 5). Gövdesinin yarısı siyah yarısı da kırmızı renkli olan bu kap, pişirme ve furuna hakimiyet derecesini gösterme bakımından mühim bir misaldir. Turuva - Termi ve Alişar san'atkârları gibi Yortan ve Babaköy mezarlık kültürlerini

¹ Babaköy, resim 6, 1; Iraq Lev. XXIX 1.

yaşatan insanların da kırmızı ve siyah rengi aynı zamanda kullandıklarından hiç bir zaman şüphe edemeyiz. El yapısı kalın boya astarlı ve iyi perdahlı olan bu gaga ağızlı testinin karnı, kısmen hırpalanmıştır. Hamuruna ince taneli kumun karıştırıldığı bu destinin dik gagası bu tipin biricik örneğidir. Karnının en geniş kısmına yapılan kabartılardan iki tanesi halâ görülmektedir. Vücutu üzerinde ve gaga dibine kadar erişen üç tane beş - altı ince şeritten müteşekkil beyaz boyalı bir zikzak süs motifi vardır. Beyaz boyalı süsler kabın ancak ayaklarına kadar erişebilmektedir. Dik olarak yükselen gagasının her iki kenarı bir kavis biçiminde yenmiştir.

Batı Anadolu kültürlerinde ve hemen hemen her nevi çanak çömlek şekline kaide vazifesini gören ayaklar eklenmektedir. Aynı tipe dahil gaga ağızlı destiler Yortan¹ hattâ ağızları bir az daha farklı olmakla beraber, Termi çanak çömleğinin A sınıfına, yani I. ci ve II. ci şehirlerine ait çanak çömleği arasında da görülür². Termi'nin A gurubu çanak çömleği arasında üç ayaklı olmakla beraber, ağızları bakımından buluntumuza benzeyen örnekler vardır³. Üçüncü testinin de gagası kenarında, genel olan kabartılar görülür.

Büyük boy gaga ağızlı testilerimizin dördüncü ve sonuncusunu siyah renkli - boyun ve vücudunun küçük bir kısmı gri renkli - kalın boya astarlı ve iyi perdahlı örnek temsil eder (Lev. III, 6). Ağız kenarından başlayıp vücudun en geniş kütüne erişemeyen kulpu, açıklanan kulp örneklerinden farksızdır. Yalnız yeni örneğin dik gagası daha kısa ve daha geniştir. Ağız açıklığı da diğerlerinin aksine olmak üzere yuvarlakçadır. Kaidesi düzce bir satır olmakla beraber kabın dik durmasını temin etmektedir. Gaga ağızlı destinin vücut ve boynunda süsü gösteren hiç bir işaret yoktur. Elle yapılan bu örneğin de benzerleri boyalı ve boyasız olarak Yortan'da⁴ bulunduğu gibi, biraz veya değişik şekillerini Termi çanak çömleği arasında da seçmek kabildir⁵. İşâretine bilhassa ehemmiyet verdiğimiz son nokta:

¹ Rev. 14, 43 A; İ

² W. Lamb, EXcavations at Thermi in Leshos (Cambridge 1936) s. 73, şe. 26, 2.

³ Thermi, şe. 26, 3.

⁴ Götze, Lev. 4, 886 ve Rev. 43 A, c.

⁵ Thermi, se. 26, 3.

gaga ağızlı testilerin Terimî'de de çok bulunduğu ve Yortan buluntularından ancak mahalli veya san'atkarının mehareti veya beceriksizliği sebebiyle açıklayabileceğimiz tâli farklarla ayrıldığıdır. Esasen bu nevi teferruat ayrıntılarının her benzer kültür eşyasında da tesbit edilebileceğini kabul etmek lâzımdır.

Bizce önemli olan şey, esas şekillerin benzerliği veya ayniyetidir. Mahallî hususiyet ve farklar arkeoloji eşyalarının tâyin ve mukayéselerinde her zaman görülen umumî kanunlardan birisini teşkil eder.

Gaga ağızlı testilerin sonuncu gurubunu, daha küçük örnekleri temsil eden üç buluntu teşkil eder (Lev. IV, 7a, b, c). Şekil, teknik ve renk bakımından birbirlerinin eşleri olan bu eserler (Lev. III; 6) nın küçültülmüş örneklerinden başka birşey değildir. Bir tanesi siyah boya astarlı (Lev. IV, 7b) ve iyi perdahlı olup, süslü değildir. Kaidesi düz ve mütebariz olduğundan yerde şakull olarak durabilecek vaziyettedir. İkincisi de birincisinin aynı olmakla beraber (Lev. VII, 7,a), karnı üzerindeki üç kabartı ve yerde durmasını çok güç temin edebilen sözde bir kaideye sahip olduğundan ötürü bir az daha farklıdır. Aynı kabartı ve kaidelere sahip üçüncü kap da gri-siyah renklidir (Lev. V, 7 c).

Gagaları kırılmış bulunan son iki kabı da (Lev IV, â ve Lev. VI, 11) gaga ağızlı testicikler gibi tamamlamak kabildir. Kül rengi hamuru iyi işlenen ve elle yapılan birinci kabın kaidesi düz ve geniştir (Lev, IV, 8). İyi bir etki sağlaması veya parlaması için bunun da hamuruna ince mika taneleri karıştırılmıştır. Minyatür bir testi olduğu anlaşılan üç ayaklı kabı da gagalı ve kulplu olarak tamamlamak kabildir (Lev. IV, 11). Çünkü bu tipin örnekleri de Yortan mezarlığında hakikaten boldur¹. Küçük gaga ağızlı destimiz, ait olduğu gurubun bütün diğer büyük örnekleri gibi, beyaz boya ile değil, derin yarıkları beyaz bir macunla doldurulmuş üç cizginin meydana getirdiği dalgalı bir motifle süslüdür.

C-Arkeoloji Enstitüsünde teşhir olunan Yortan kültürü eşyalarının sonuncu gurubunu elle yapılmış üç ve dört ayaklı küçük vazolar teşkil eder. Bu vazoların en büyüğünü temsil eden (Lev. V, 8 a) nın yarısı siyah, yarısı da kül rengidir. Aynı kap üze-

¹ İraq, Lev. XXX, 1 b ve REV. 43 A, a

Lev. XIX

Yortan mezarlığı buluntuları

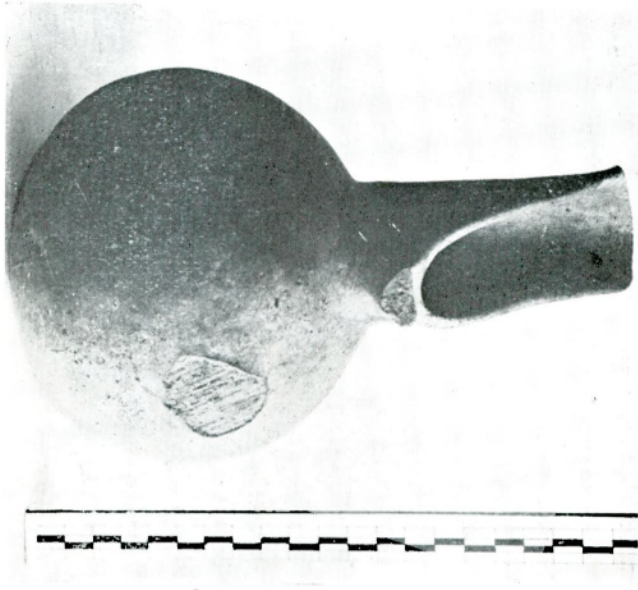
Lev. I, 1

Lev. I, 2

Yortan mezarlığı bulantulari

Lev. XX

Lev. II, 3

Lev. II, 4

Lev. XXI

Yortan mezarlığı buluntuları

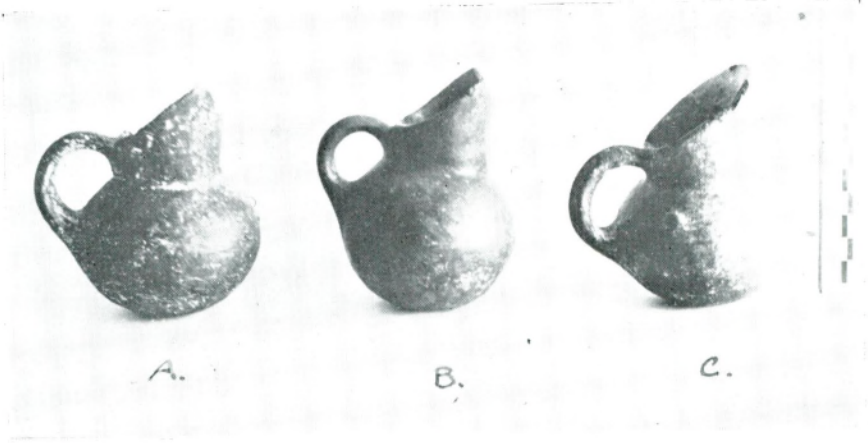

Lev. III, 5

Lev. III, 6

Yortan mezarlığı buluntuları

Lev. IV, 7 a,b,c.

Lev. IV, 8

Yortan mezarlığı buluntuları

Lev. V, 9,a,b.

Lev. V, 10

Yortan mezarlığı buluntuları

Lev. VI, 11

Lev. VI, 12

Lev. VI, 13

rinde görülen bu renk ayrılığı, pişirme tekniğine ve furunun hararetine dikkat etmemekten ileri gelmektedir.

Boynu ve geniş-düz kenarlı ağız A. gurubu büyük destilerin ağızlarına benzemektedir. Vazo birbirine eşit dört sivri ayak üzerinde durmaktadır. Karnı üzerinde sivri uçlu bir kabartı ile, daha büyük, daha sivri ve ortaları diklemesine delik iki kulbu vardır. Delikli kulplar, kabın ip geçirilerek asılmasına veya öylece taşınmasına yarar. Bundan başka boynunun üst kenarına ve delikli kulpların hizasına-yine dikleme olarak-açılan iki delik de aynı işi görmekte, buradan geçen ipin kulptaki delikten geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. Vazonun gövdesi üstünde kulp, kabartı ve ayakları da aralarına almak üzere yapılmış kemer biçimli çift çizgili dört gurup halinde tezyinat vardır. İki çizgi arasında eşit aralıklarla konmuş kısa çizgilerden lbâret süslerle doldurulmuştur. Bu kemer biçimli süs motifleri sivri ayaklara kadar inmekte ve bir tanesi müstesna, alt kısımda çizgi uçları birbiri ile birleşmemektedir. Boynun vücuda birleştiği kısımda çizilerek yapılmış bir halka, onun da altında yine bir daire teşkil eden müteaddit noktalar vardır. Bütün bu çizgilerin içi beyaz bir macunla doldurulmuştur. Bu motif mühimdir. Canlı eserler üstündeki gerdanlıkların nihayet bu kap şekline kadar geçişini gösterir.

Küçük vazoların ikincisi üç ayaklı, kül renkli ve daha küçük olması ile birincisinden ayrılır (Lev. V, 9 b). Vücudun en geniş kısmı üzerinde yine iki kabartı ve alt kısmı delik iki kulbu vardır. Kulplarının daha büyük, yassı ve üst kenarının da hafif girintili olması, sayılacak ayrılıklardan birisidir. Aynı kutur üzerine yapılan bu kulp ve kabartıları-yer yer baklavacıklar yapan-bir çif zikzak tezzinat birbirile birleştirmektedir. İki zikzak hattın arası da küçük çizgilerle doldurulmuştur. Birinci vazo da olduğu gibi, bunda boynu delik ve boyunla vücudun birleştiği kısımda bahs mevzuu edilen çizgili tezyinat mevcuttur. Bu çizgiler içi de beyaz renkli macunla bolca doldurulmuştur.

Üçüncü vazo da üç ayaklı ve siyah renklidir (Lev. V, 10) Ağız kenarı hafifçe yayvan ve dışarı kıvrık olup, diğerleri gibi çok belli bir çıkıntı ve satıh meydana getirmektedir. Boyun süsleri kabartı ve kulpları, İkincinin aynıdır. Her kulp ve kabartıyı içine alan 2-3 çizgili tezyinatın alt uçları, kap kai-

desinde birbirleriyle birleşmemektedir. Bu çizgilerin ve noktaların da beyaz macunla doldurulduğunu ilâve etmeliyiz. Aynı tipi temsil eden vazoların hakikî eşlerini, Yortan¹ Balıkesir², boyunları, süs ve buutları değişmek üzere Terminin A. gurubu çanak çömleği arasında³ ve nihayet Truva, da bulunduğunu⁴ söylemeliyiz.

Vasıtalarımızın azlığına rağmen elimizdeki malzemenin şekil ve teknik bakımından benzerlerini Yortandan Termi'ye kadar uzayan geniş kültür bölgesinde de bulunabileceğini gördük⁵. Bütün Yortan kültürü çanak çömleğinde de olduğu gibi, Arkeoloji Enstitüsünün yeni malzemesi de, beyaz boya, çizgili ve kabartma halindeki tezyinatı muhtevidir. Bununla beraber bu koleksiyonda süssüz, düz kaplarımızın da az olmadığını yukarıda gördük,

Buldukları istasyon veya mezarlık belli olmayan Yortan tipi çanak çömleğin izâhını yaparken klasik filoloji talebesinden Lütfi Tuğrul tarafından Arkeoloji Enstitüsüne hediye edilen gaga ağızlı testiye de zikr etmeliyiz (Lev VI; 12, 13). Bu testi 1941 yılında Tavşanlı ovasında ve Tavşanlıya takriben iki kilometre mesafede bulunan büyük bir höyükten çıkartmıştır. Kocasu Çayının sol kenarında bulunan bu höyük, tahrip edilip kaçak kazılara mâruz kalmıştır ve bu gün bir tarla olarak kullanılmaktadır. Hiç bir arkeoloji haritasında gösterilmeyen, Doktor Bittel tarafından görülüp zikredilen ve tetkik edilmediği de ilâve olunan Tavşanlı yanındaki devamlı iskân yerlerinden birisi de bu höyük olmalıdır⁶. Bulunmaları zaten çok güç olan düz iskânları ve höyükleri tetkik edilmemiş olan ve yalnız mezarlıkları kısmen bilinen Yortan kültürünün hakiki izâhını yapabilmek için bir tabaka, kazısına muhakkak surette ihtiyaç vardır⁷.

¹ Rev. 43 A, c, Götze, 4, c 891.

² Kurt Bittel, (PFK) Lev. III. 7-8

³ Thermi, şe. 26, 2.

⁴ H. Schmidt, Heinrich Schliemann's Sammlung, (Trojanischer Altertümer) Berlin 1902; No. 2300, 2394.

⁵ Lev. III, de neşr ettiğimiz gagalı destinin bir eşi de hakikî bir Yortan kültürünü temsil eden Çandarlı'da da bulunmuştur (AM? 37 «1912 s. 404.

⁶ Babaköy. s. 1, muhtıra. 1

⁷ Bu kazının hangi höyükte başlayacağı hiç şüphesiz mahallinde yapılacak araştırmalarla tayin olunabilir. Fakat yukarıda temas ettiğimiz iskân kanunlarını nazarı itibara alırsak; Tavşanlı Ovası'ndaki höyüklerden her hangi birisinde ya-

Tavşanlı höyüğünde bulunan gaga ağızlı testi koyu-kırmızı renkli kalın boya astarlı ve iyi perdahlıdır. Gövdesi ve dibi çok hırpalanmakla beraber, kaidesinin düz olduğu bellidir. Boyunu dik ve kulba doğru hafif bir şekilde basıktır. Gaga ağzının iki kenarında karşılıklı yapılmış iki kabartı görülür. Kulp kesimi beyzî olup üzeri kısa paralel oluklarla süslüdür. Oluklu kulp tarzını Termi, Kusura, Ahlatlıbel, Demirci-höyüğün dişli, boğmalı kulpları ile mukayese etmemelidir. Mamafih Tavşanlı örneğine benzeyen oluklu kulplar da Demirci-höyük ve Ahlatlıbelde mevcuttur¹. Boynun gövdeye bağlandığı yerde birbirine paralel iki oluk, ve gövde üzerinde de boyunun dibinden başlayarak karnın en geniş kısmına kadar devam eden ve yelpaze şeklinde açılan içi beyaz macunla doldurulan altı çift oluk daha görülür. Elle yapılan Tavşanlı destisinin bütün bu hususiyetleri, onun Yortan kültür gurubuna aidiyetinde hiç bir şüphe bırakmamaktadır. Tavşanlı testisi Yortan mezarlık kültürünün düz iskân-lardan başka höyüklerde de bulunduğu en kuvvetli delildir.

Batı Anadolu'da ve bilhassa Yortan kültürü çanak çömleğinde sık sık tesadüf edilen "beyaz boyalı süs," motifi üzerinde buracıkta durmak lüzumlu görülmektedir. Hamuru güzel işlenmiş, iyi perdahlanmış siyah renkli ve her nevi çanak çömlek şekli üzerine tatbik edilen beyaz boyalı tezyinatın motifleri basit ve sadece hendesidir. Ege adalarında bulunmakla beraber, Prehistorik kültürleri bakımından hakikî bir batı Anadolu şehrini temsil eden Terminin I-V inci şehirlerini karakterlendiren A, B ve C çanak çömleği ile², birinci Turuva³, Kusuranın A⁴, Senirce⁵ ve bilhassa Yortan kültüründe görülen beyaz boyalı süsler, her istasyonda aynı şekil ve teknikte yapılmaktadır. Yeni Karaoğlan

pılacak bir araştırma hiç de eksik netice vermiyecektir. Bu suretle höyüksüz mıntakayı höyüğü bol mıntakaya birleştiren bölgede kapı vazifesini gören Tavşanlı ovası höyüklerinden birisinin tetkikinde alman hâfiriyle hem fikiriz. Yeni Tavşanlı buluntusu da bu görüş teyit eden en yeni vesikadır.

¹ Demirci-Höyük, s ; 21-22 Lev. 13, 9 üst sıra, sağdan ikinci. Ahlatlıbel, Ab 289.

² Thermi, s. 78. Lev. XXX, 82.

³ Schmidt, No. 154, 229

⁴ Lamb, Excavations at Kusura Near Afyon Karahisar, Oxford «1937» s. 14.

⁵ BSA, (XVIII) s. 78, Lev. XXX, 22.

kazıları da Bakırçağına ait boya ile yapılmış motiflerle süslü çanak çömlekten bir çoğunu meydana çıkarmıştır¹.

Yalnız Karaoğlan süsleri, batı Anadolu'nun aksine olarak, bilhassa kabin iç kısmında görülmektedir. Beyaz boyanın batıda Karaoğlandan önce başladığı, fakat onunla hem zaman olarak devam ettiğini kaydetmek niyetindeyim. Samsun "Dündertepe," kazılarının da neticelerini gördükten sonra, beyaz boyalı süslerin Anadolu'da mahdut bir sahaya inhisar ettiğine inanan Frankfort'un görüşüne iştirâk edemeyeceğim². Anadolu'nun en yakın komşu muhitlerinde çok boyalı çanak çömlek kültürleri yanında, onlardan farklı ve nisbeten daha az ele geçmiş olan beyaz renkli ve tabii bir nevi boyalı çanak çömleği de Anadolu'ya mahsus gibi bulmaktayız.

Yortan kültürünün içinde yaşadığı zaman çerçevesi uzun münakaşalardan sonra, Dr. Bittel tarafından hakikata en yakın bir ihtimalle tayin olunmuştur³. Renklerin intikaline, yâni siyahın kırmızıya olan münasebetine dayanan Frankfort'un incelemesi ile⁴, Yortan mezarlık kültürünü daha ziyade Birinci Turuva'nın muahhar safhası ile paralel düşürmek isteyen Prof. Götze'nin görüşü de⁵, bu suretle hem 1934, hem 1939 yılında cevaplandırılmış oluyor⁶. Frankfort'un birinci Turuva ve Yortan çanak çömleği ile kuzey ve güney Mezopotamya'nın Uruk kültürü çanak çömleğini mukayese ederek, aralarında bir münâsebet görmesi ve sadece bu teknik benzerliğe istinaden Yortan kültürünü milâttan önce dördüncü bin yılına yerleştirmesi bir taraftan Dr. Bittel, diğer taraftan da Hutchinson'ın tetkikleri ile rededildi⁷.

Yortan mezarlık kültürünün yayılış sahası çok defa bahis mevzuu edilmiş, bu husustaki münferit ve tesadüfi buluntularla, muntazam kazıların neticeleri de bir arada toplanmıştır⁸. Biz bu-

¹ AA (1939) cilt 4, I-II, s. 222.

² H. Frankfort, *Studies in Early Pottery of the Near East*, London II, (1927) s. 214.

³ Babaköy; s. 20.

⁴ Frankfort, II, s. 63.

⁵ Götze, s. 29.

⁶ Kurt Bittel (PFK) s. 32-33.

⁷ Kurt Bittel, s. 17-18 ve *Iraq II* (1935) s. 214.

⁸ Babaköy, s. 20-22.

rada sadece Yortan kültürünün Orta Anadolu'ya doğru yaptığı etkinin kuvvetini göstermeğe çalışacağız. Yortan kültürü çanak çömleğinin Beypazarı'na kadar eriştiğini kabul eden Götze'nin kanaati¹, Polatlı kazasının Karayavşan köyünde bulunan ve Prof. Şevket Aziz Kansu tarafından neşredilen bir vazo da teyit etmektedir². Karayavşan höyüğü vazosu, kırmızı, rengi, boya astarı ve bilhassa perdahı ile, gaga biçimli ağzının dairevi açıklığı ve kulpunun vücuda, boyna yakın bir yerde birleşmesi, mahallî hususiyeti ilk nazarda belirtmektedir.

Batı Anadolu tiplerini temsil ettikleri haklı olarak gösterilen Kültepe çanak çömleğinden sonra³, hakikî bir Yortan tipini temsil eden gaga ağızlı bir desti ve insan yüzünü tasvir eden -şimdiye kadar bunlar yalnız Turuva'ya münhasır zan olunuyordu- kaplar da Alaca Höyüğü'nün Bakır Çağı'na ait kültür katlarından çıkarılmıştır.⁴ Eski ve yeni mâlûmlar, Turuva ve bilhassa Yortan kültürünün bu konuda Orta Anadolu'ya verici rolünü oynadığını telkin etmektedir. Araştırma ve kazılar çoğaldıkça bu iki büyük kültür bölgesini birbirine bağlayan köprülerin de adedi artacak, ve bu suretle Batı ve Orta Anadolu kültürleri arasında bir "dualismus-ikilik,, i kabul etmek istemiyen görüşün maddî delilleri de çoğalacaktır. İki büyük kültür bölgesini birleştiren veya intikâli temin eden istasyonların kültürel durumları yeni Karaoğlan kazılarının bol ve çeşitli malzemesinin neşrinden sonra, daha iyi aydınlanacaktır.

Yortan kültürünün doğuya doğru yayılışı mes'elesine de kısaca temas ettikten sonra, buluntularımızın tarihlenmesine geçebiliriz: bu tarihlemeyi mümkün kılacak unsurlarımızı üç madde de toplayabiliriz.

A) Yayınladığımız on dört parçanın hepsi elle yapılmış olduğundan bunların ikinci Turuva'nın ikinci safhasından daha muahhar olmasına imkân yoktur.

B) Bilhassa Yortan kültürünün daha muahhar şekilleri temsil eden çarkta yapılmış buluntuları, eserlerimiz arasında mevcut

¹ Götze. s. 30.

² Antropoloji Mecmuası, sayı. 19-22 (1939) s. 328.

³ TTAED, I, s. ve OİP XXX, şe. 277, 279-280; PFK, s. 69. Lev. VIII) 1-3

⁴ Hâmit Zübeyr Koşay, s. 172. Lev. LXX; 138.

değildir. Neşrettiğimiz çanak çömleğin ekserisi siyah boya astarlı ve pek azı da gridir.

C) Dik gagalarının mail kesilmiş ağızları, üç-dört ayaklı kaideleri ve nihayet bütün bünyelerin kuruluşu, Terminin eski safhalarına ait çanak çömleğine, yani A ve B safhaları ile, Turuva'nın I-II inci, Babaköy, Yortan ve Çandarlı'nın¹ da eski tipleri temsil ettikleri muhakkak olan örneklerinin aynı veya en yakın eşleridir.

Şu vaziyete göre, arkeoloji enstitüsünün bütün çanak çömleği Yortan kültürünün daha eski safhasına, yâni birinci Termi ve birinci Turuva'dan başlayarak ikinci Turuvanın ikinci safhasına kadar devam eden devreye aittir.

Her üç grup da -kendi aralarında- teknik, şekil ve süsleri bakımından bir birlik arz eder. Her grubun münferit buluntuları, bizzat Yortan veya Yorta'nın en yakın çevresinden getirilen çanak çömleğin hakikî eşleridir. Yortan mezarlığından çıkarılan çanak çömlek şekillerine nazaran ayrılık göstermeyen arkeoloji enstitüsünün vazoları, ya bizzat Yortan'dan veyahut da Yortan'a çok yakın ve tamamen ona bağlı bulunan bir istasyondan çıkarılarak İstanbul müzelerine gönderilmiş olabilir.

¹ AM. 37 (1912) s. 404.

ALİ SUÂVİ VE ÇIRAĞAN SARAYI VAK'ASI

İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI

T. T. K. Üyesi, Balıkesir Mebusu

Amcası Sultan Abdülâziz zamanında saltanatı elde etmek hır-siyle münevver zümreden epey taraftar peyda eden veliahd Murad Efendi, açık fikirli, iyi düşünceli ve meşrûti idareye taraftar bir zat ise de müsrif ve içkiye fazla düşkündü. Kendi mensupları ve taraftarlarına verilmek ve Kurbağalı deredeki köşkünde eğlence ve işret âlemlerine sarf edilmek üzere külliyetli paraya ihtiyacı olduğundan mikdarı mühim bir yekûn tutan borç para tedarikiyle bunları temine çalışıyordu.

Sultan Abdülâziz'in 1293 H. 1876 M. senesinde deli olduğu fetvasıyla hal'i üzerine Veliahd Murad Efendi hükümdar ilân edilmiş ise de bilâhara delilik kendisinde görülmüş ve cülusundan üç ay üç gün sonra da zarurî olarak ^ع hal' olunup yerine biraderi veliahd Abdülhamid Efendi Padişah olmuştü; Sultan Murad'ın hal' edilmesi kendisini seven ve kendisinden ıslâhat bekleyenlerin te-essürlerini mücip olmuşsa da bu mukadder hâle teslimiyetten başka çare olmadığından ister istemez veliahd Abdülhamid Efendi ile anlaşılmıştı (1876).

İkinci Abdülhamid devri, vükelânın Beşinci Murad zamanında alıştıkları gibi her istenileni yapmalarına müsait değildi; bu Padişahın bütün devlet idaresini bizzat eline almak istemesi vükelâyı sıkırmakta idi; bununla beraber Mithat Paşa merhumun gayret ve ısrariyle istenilmiyerek, idare şeklinin meşrûti olması kabul edilmiş (1877) ve Meclis-i Meb'usan açılmış ise de bir seneden fazla devam etmemişti; işte bu sıralarda yâni 1295 H. 1877 M. senesinde hastalığına mebni saltanat arzusunu tatmin edemiyen Beşinci Murad ile validesi Şevkefza kadın efendi, oğlunun hal'inden sonra hariç-teki taraftarlarına mektuplar yazarak saltanat tebdilini istiyorlardı; bunu temin için de bazı gizli teşebbüslere girişmişlerdi; bu suretle Murad'ı tahta çıkarmak, olmadığı surette Avrupaya kaçırmak için teşekkül eden iki komiteden biri, fllî hareketiyle ve diğeri istişârt

şekli fiile çıkmadan ortadan kaldırılmış iseler de Abdülhamid bundan sonra Mithat paşanın vefatına kadar daimi bir endişe ve vehm içinde yaşamıştı. Abdülhamid ilk zamanlarında Sultan Murad taraftarlarının çokluğundan dolayı oldukça müşkül ve tehlikeli zamanlar geçirmiş, Sultan Murad hakkında İstanbul halkının düşüncelerini soruşturmuş, verilen jurnalların bir kısmı kendisini oldukça teskin edici gibi yazılmış ise de bazıları da vehmini arttırmıştı, kendisine verilen bir jurnalda İstanbul halkının Sultan Murad için:

“Mademki bir kere o hal ârız oldu ve hâlâ devam ediyor ve hattâ farz-ı muhal olarak isbât-ı akıl ve reviyet etse bile bâdemâ ana değil iâde-i sıfat hattâ bir bölük asker bile inanılmaz,,.

dedikleri arz edilmişti. Hele Mithat paşa ve arkadaşları aleyhinde Abdülhamide verdiği jurnallarla vehham hükümdarı tahrik eden ve hakikaten korkunç hafiyelerin başında gelen Çerkes Nusret Paşa ile Nişli Mahmud ismindeki şahsın ve birde Mithat Paşa muhakermesini meydana çıkarmakta birinci derecede rolü olan ve sonradan Nafia nazırlığına çıkan Mahmud Celâleddin Paşanın jurnalları Padişah üzerinde fazla müessir olmuştur.

Nusret Paşanın, Ali Suâvi vakasından evvel Suâvi komitesi münasebetiyle serasker Gazi Osman Paşa ile Süleyman ve Mithat paşalar aleyhindeki jurnalı hakikaten nefrete lâyıktır¹.

* * *

Beşinci Murad, hal'inden sonraki inziva âleminde hastalığı sebebiyle uzaklaştırıldığı saltanatı tekrar elde etmek için el altın-

¹ İkinci Mahmud'un kölesi olduğundan dolayı jurnallarına (abd-i mevru ve memlûkleri) ibaresini yazarak altını mühürliyen Nusret Paşa'nın Gazi Osman Paşa hakkında 26 İkincikânun sene 1294 Rumî tarihli jurnalından aldığım bazı parçaları aşağıya yazıyorum:

«Suâvi komitesinin germisi zamanında komitenin rüesây-ı muharrikesinden bazıları Gazi Osman Paşa Hazretlerine gidip maddeyi ifsâ ve asâkir ile birlikte bulunması hususuna teşvik ve igrâ olunduğu ve kendüsi kat'iyen mümâneat ve hakipây-ı hümâyun-ı hazret-i hilâfetpenâhîye ihbâr-ı keyfiyet suretine teğebbüs etmeyüp kemal-i ihfâ ve sükût etmiş idüğü ve olzaman bacanağı Rıza Bey ile beraber Mümtaz Efendinin sahilhânesinde ikamet etmekte oldukları ve Süleyman Paşa ve Mithat Paşalar ile muhabere olunduğu ve hatta Süleyman Paşa, Suâviye üçyüz lira gönderdiği ve vukuatının icrasına mübaşeret olunacağıının Suâvi tarafından gazetelerle ilân olunduğu günün sabahında güneş doğmazdan evvel Rüştü Paşanın [mütercim] yalnızca Erenköyüne süratli gidip vukuat zamanında orada bulunduğu ve hâkeza yine bir gün evvel Gazi Osman Paşa ve Ahmed Muhtar

dan saray hariciyle muhabereden hâli değildi; validesi Şevkefza¹ kadın ise oğlundan ziyade gayret göstermekte idi; Abdülhamid'in bu ilk devirlerinde çırağan sarayı muhafaza altında olmakla beraber kontrol o kadar sıkı değildi; bundan dolayı saraya mensup bazıları ve elde edilen muhafızlar vasıtasıyla hariçle mektuplaşmak mümkün oluyor ve sarayın su yolundan da çırağana girilüp çıkılabiliyordu. Sarayda Abdülhamid tarafından tayin edilmiş olan Dilâver ağa isminde bir harem ağası bulunuyordu. Sultan Murad Mason cemiyetine mensuptu. İstanbul'da bulunan Sultan Murad taraftarları bir taraftan Avrupa'daki büyük mason cemiyetinden istiâne ediyorlar ve Muradın hastalığını iyi etmek için dua ettiriyorlar, Avrupadan manyatizmecî ve deli hekimi getiriyorlar, esma çektiriyorlar, tütsüler tedarik ediyorlar ve diğer taraftan da fâal bir harekete geçmek için

Paşa hazarâtı Kâğıthane köyünde yoğurt yerler iken fazlasını bazı arkadaşları istediğinde yarın yüzümüze sürmek için bize lâzımdır; köyde yoğurt çoktur, sizde alınız da yeyiniz dedikleri istihbar kılındığı gibi geçen gün müşarünileyh Osman Paşa Hazretleri, Süleyman Paşanın mahbus bulunduğu odaya gidip Adil Paşa ile beraber kapı kapalı olduğu halde hemen bir saat kadar oturup müsahabet-i hafiyeye eylemiş oldukları tahkik kılınmıştır.

Ol zaman cemiyet-i ısyaniyye (Suâvî cemiyeti) tarafından kendisine öyle bir ittifak teklif olduğunda kat'a iştibah olmadığından kendisine taraf-ı Şehinşâh hilerinden istifsar buyrulduğu taktirde inkâr edemeyecektir; mademki ol vakit kendisi hassa ordû-yı hümayun müşiri ve umum ordular başkumandanı bulunduğu halde hiç bir filiyata teşebbüs etmeyüp ketm-ü-ihfâ ve sükûtle ihfa şâyân-ı şân-ı esdika olmayacağından bu ahval ve evsaf ile muttasif olanlar ... »

Aynı hafiyenin jurnalının son kısımlarında yine Osman Paşa ile arkadaşları haklarında şöyle deniliyor :

«Süleyman Paşa sahîhen makam-ı hilâfet-i islâmiyye ve bâhusus Hânedân-ı Osmaniyyenin adüvv-i ekberi ve hali خلع maddesiyle Suâvî ısyaniyesinin muharrriki ve kuvve-i askeriyye-i islamiyyenin muharrribi olduğu ve şeran ve kanûnen en ağır ibret-i müessirenin hakkında icrası vacip olub mahkeme-i fevkalâdece dahi dört cinayet-i cesime-i harbiyye ile müttehem ve mahkûm bulunduğu halde divan-ı harb heyet-i umumiyesinin kararı tahtında müdde-i-i umumînin hazır olmayarak bir seraskerin böyle müttehem ile hafice kapanıp müzakere eylemesi ve ferdası günü reis ve aza-i divan-ı harbden bazıalarını güya evamir-i Şehinşahi varmış suretinde Süleyman Paşanın kurtarılması tarafına mazbata yapılması hususuna tenbih idüp ... »

Mithat Paşa mahkemesi dolayısıyla şûrây-ı devlet âzalığına tayin edilen Mahmud Celâleddin Beğın [Paşanın] da epi faaliyeti ve jurnalları vardır.

¹ Bu isim Sicill-i osmanide Şevkefza olarak yazılmışsa da vesikalarda ve mühründe Şevkî efsar شوق افرا imlasında yazılıyor doğrusu شوق افرا Şevkefzadır.

içtimalar yapıyorlardı; hatta komiteye dahil olan ikinci ve üçüncü derecedeki eşhasdan Ahmed Paşa damadı Filibeli Hafız Nuri bey, vakadan bir kaç gün evvel sultan Murat mensuplarından Üsküdarlı diğer Nuri beğın (kız Nuri) Suâvinin bir mektubunu sultan Murada götürmüş olduğunu ve Suâvi bu mektubunda sultan Murad'dan İngiltere hükûmetine göndermek üzere bir mektup istediğini ve istenilen cevabi mektubu almış olduğunu söylemiştir¹.

Bundan anlaşıldığına göre beşinci Muradın, saltanatı tekrar elde etmek için çalıştığı görülüyordu ki, bundan sonraki makalemizde yazacağımız *Kileanti Sikalyeri-Aziz Bey* komitesindeki fââliyet dahi bunu açıkça teyit etmektedir.

Beşinci Muradı tahta geçirmek isteyen komitelerden biri Ali Suâvi efendinin riyaset ettiği cemiyet ve diğeri de sultan Murat mesuplarından ve Mason cemiyetinin İstanbuldaki üstadlarından Kileanti Sikalyeri isminde bir rumun idaresi altında bulunan ve azaları malûm olan komite idi.

Ali Suâvi efendi:

Münevver, fevkalâde zekâya malik ve lüzumundan fazla haris ve atılgan bir Türk bilgini olup 1838 Birinci kânunda İstanbulda doğmuştur². Aslen *Çankırı* vilâyetinin *Çerkeş* kazasına tabi olup bir aralık Bolu ile beraber bir sancak itibar edilmiş olan *Viranşehir*'in *Çay köyü*ndendir³. Kendisinin Sultanî mektebi müdürü iken Fransızca olarak yazılmış bir hal tercümesine göre cediti Fatih zamanında hoca İbrahim adında biri olup soy adları da *Çepken oğulları* imiş. Bu hâl tercümesine göre Suâvi efendi, on altı yaşında Hacca gitmek üzere İstanbuldan ayrılmış avdetinde Simav ve Bursada hocalık etmiş, sonra İstanbula gelmiş bir müddet ailesi yanında bulunduktan sonra Rumeli taraflarına gitmiş altı sene kadar Filibede tahrirat müdürlüğü ve rüşdiye hocalığı yapmış ve 1866 da İstanbula dönmüştür.

Suâvi efendi, siyasi hadiselerle uğraştığı için Kastamoniye sürgün edilmiş ise de yoldan kaçarak memleket haricine çıkup Paris

¹ Nuri bey verdiği ifadesinde kendisinin mektup ve cevapları bizzat okumayup mündericatını Ali Suâvi efendiden duyduğunu söylemiştir.

² *Terjemân-ı Şark* gazetesindeki (numara 54) hal tercümesinden.

³ *Suâvinin türkçülüğü* s. 3 (B. İsmail Hâmi Danişmend); Bursalı Tahir bey merhum da Suâvinin, babası tarafından Çankırlı olduğunu bana söylemişlerdi.

ve Londrada oturmuş¹ ve oradaki âlimlerin tedrisatından ve bil-hassa riyaziye ve felsefe derslerinden istifade eylemiştir². Suâvî efendi memleket dışındaki neşriyatı ve genç Osmanlılar cemiyetindeki faâliyetiyle kendisini tanıtmış ve Beşinci Murad'ın cülûsunu müteakip İstanbula gelmiştir.

¹ Yukarıda naklettığım hal tercümesi Suâvî efendi Galatasaray sultanisi müdürü iken fransızca olarak neşredilmiştir. Suâvîyi takdir eden merhum Avukat Abdurrahman Adil bey ise *Hadisât-ı hukukiyye* isimli mecmuasında Suâvinin hal tercümesini biraz daha etraflı anlatıyor. Buraya kısaca yazıyorum (*Hadisât-ı hukukiyye, c. 1, cüz 11 s. 143 ilâ 147*).

Suâvî İstanbulda Aksarayda doğmuştur; babası Hüseyin efendi fakir olup kâğıt mührecisi idi. Bir müddet medrese ve mektep tahsili gördü. Meşhur Sami Paşa merhumun Maarif nazırlığı zamanında açılan rüşdiye muallimliği müsabakasında yirmi iki yaşında iken birinciliği kazandı ve Bursa rüşdiyesine (Orta mektep) muallim tayin edildi. Serbest fikirli ve münakaşacı olduğundan Bursada çok duramadı: İstanbula döndü ve Sami Paşa kendisini himayesine ve konağına aldı. Suâvî sonra Filibe rüşdiyesine hoca oldu, cemaat teşkilâtı yapmağa kalktı, konferans ve vaizlerle halk üzerinde iyi bir tesir bıraktı; Mutasarıf Enderunlu Atâ beğın tesirile oradan azlinden sonra bile Filibelilerden çok dostları ve taraftarları vardı. İstanbulda *Muhbir* isimle bir gazete çıkardı, camilerde vâiz ederdi; şehzade camiindeki vâzında cemaat camiye sığmayacak derecede çoktu, takriri son derece cazipti.

Çıkarmakta olduğu *Muhbir* gazetesinde Mısır mes'elesini kurcalıyordu. Gerek bazı vaizleri ve gerek Mısır mes'elesi dolayısıyla yazdığı yazılar tevkifini icap ettirdi; Suâvî, Kastamoniyeye nehyolundu, fakat oradan kaçarak bir Fransız vapuruyla İstanbula geldi; vapur Anadolu kavağında karantine muamelesini yaptırırken bir takrip savuştu; Rumeli sahiline çıktı, karadan *Kuriye Doryan* gazetesi idarehanesine geldi: bu gazetenin sahibi olan Fransız Jan Piyetri'nin delâletile ve Fransız sefarethanesi vasıtasıyla Avrupaya kaçırıldı; orada Mısırlı Mustafa Fazıl Raşadan yardım gördü, Londrada *Muhbir* gazetesini ve Pariste ise *Ulûm* gazetesini çıkardı ve *قاموس العلوم Kamusululûm ve المعارف Elmaarif* isimle Ansiklopedi neşrine başladı ki bizde ilk ansiklopedi tarzındaki neşriyat budur.

Suâvî mücadeleci, kendini beğenmiş, nefsine itimadı fazla, ilmine mağrur fikri inkilâpçı idi. Çırağan vak'ası memlekette filî bir inkilâp yapmak veyahut muvaffak olduğu takdirde sönmeyen ihtirasını tatmin için bir hareket olmak iktiza eder. Suâvinin yegâne minnettar olduğu zat merhum Sami Paşa ile oğlu Süphî Paşa idi; Suâvî bunlardan gördüğü iyiliğin hayatının sonuna kadar minnettarı kalmıştır.

² *Terceman-ı Şark gazetesi* (No. 44 ve cemaziyelevvel 22 sene 1295) Ali Suâvinin fransızcadan tercüme edilerek bu gazete ile neşredilen terceme-i hâlinde riyaziye ve felsefedeki malûmatından ve ders görmüş olduğu Avrupa âlimlerinden bahsediliyor ve Avrupadaki hayatı hakkında malûmat veriliyorsa

Mirât-ı hakikat'in yazdığına göre *Abdülhamid*'in cülusundan sonra İstanbula gelen Suâvi¹ İngiliz olan karısının güzelliği² ve *Basiret* gazetesinde Mitat Paşa aleyhindeki bentler sayesinde saray erkânına ve o sırada mabeyn feriki bulunan Eginli İngiliz Sait Paşaya çatmış, Avrupadaki tecrübe ve görüşlerine nazaran bazı işlerde rey ve fikri sorulmuş ve bu münasebetle de Galatasaray sultanisi müdürlüğüne tayin edilmiştir³. *Abdülhamid*, ilk günlerinde Mithat Paşa taraftarlarını ele almak ve faaliyetlerinden çekmek için Yıldızda *Namık Kemal* ve *Ziya beylerle* (Ziya Paşa) diğer bazı arkadaşlarından mürekkep bir *cemiyet-i udebâ* tesis etmişti. bunlar ilk içtimalarını sarayda akdettikleri sırada mabeyn müşiri İngiliz Sait Paşa, Ali Suâvi efendinin de Padişahın iradesile cemiyete aza tayin olduğunu söylemiş fakat Ziya Paşa buna itiraz eylemiş olduğundan keyfiyet padişaha arz olunmuştu. Ziya Paşanın bu itirazına canı sıkılan *Abdulhamid* ikinci bir irade ile cemiyeti feshedivermişti. Bu muamele Ali Suavi'nin *Abdülhamide* iyice hulûl ettiğini gösterir ki *Mekteb-i Sultanî* müdür lüğünden az evveldir⁴.

Suâvi fevkalâde vatanperver, haris, kabına sığmayan ateşli bir adam olduğundan tayin olduğu bu hizmeti az görüp yahut bunu kendisinin saraydan uzaklaştırılması dolayısıyla istiskal addedip defaten mühim bir mevkie yükselmek istemiş olması belki de kendisinin mektep müdürlüğünden de azlini [28-11-1877] icabettirmiştir. *Abdurrahman Şeref Bey tarih müsahabeleri*'nde idaresiz bir adam olup mektebin idare ve tedrisatını alt üst ettiğini yazmaktadır. Ali Suâvi,

da ben burada kendisinin mufassal terceme-i halini yazmak istemediğimden yukarıda hakkındaki malûmat ile iktifa eyledim. Suâvinin Avrupadaki hayatı hakkında (tabii vefatından sonra aleyhinde olarak) aynı gazetenin 47 nci nüshasında bazı kayıtlar vardır.

¹ *Hadisât-ı hukukiyyede* Beşinci Muradın cülusundan sonra ilân edilen afv-i umûmide İstanbula geldiği yazılıdır (c. 1 cüzü' 12 s. 168). *Abdurrahman Şeref Bey*, genç Osmanlılardan İstanbula en son gelenin Ali Suâvi olduğunu yazıyor. (*Tarih müsahabeleri* s. 180 not).

² Bu İngiliz kadını Ali Suâvinin ölümünden sonra bir ermeni ile evlenerek Pariste yaşamışlardır (*Hadisât-ı hukukiyye cüzü 12 s. 168 not*).

³ *Mirât-ı hakikat* (Mahmud Celâleddin Paşa) c. 3 s. 138. ve *tarih müsahabeleri* s. 180 not.

⁴ *Hadisât-ı hukukiyye* c. 1 s. 132 de Suâvinin Cemiyet-i udebâyâ âzâ kaydı ve Ziya Paşanın itiraz eylemesini, Sami Paşa zade Hüsnü bey merhumdan aklen yazılıyor.

Ruslarla uzlaşmak tarafdarı olmayıp Abdulhamidi mukavemete teşvik etmek istemiş isede muvaffak olamamış ve *Abdurrahman Adil Bey* merhumun söylediğine göre Çırağan vak'ası kısmen bu fikirden ileri gelmiş (*Hadisât-ı hukukiyye c. 1, s. 170*) yani Abdulhamid'den ümidini kesen Suâvi Efendi Beşinci Muradı tekrar hükümdarlığa geçirmek istemiştir.

Ali Suâviyi yakından tanıyan *Basiret* gazetesi sahibi merhum *Ali Efendi* bu zat hakkında şöyle diyor :

" Abdülaziz zamanında Avrupaya gitmiş olan efâdıl-ı ulemây-ı islâmiyye ve ecille-i ricâl-i Devlet-i aliyyeden Ali Suâvi Efendi Abdülhamid'in cülusunu müteakip Der-ı seadete gelmiş ve bir müddet mabeynde kaldıktan sonra ¹ mekteb-i sultanî müdürlüğüne tayin edilmiş idi; bugüne kadar malûm olmıyan esbabdan dolayı bir müddet sonra mekteb-i mezkûr müdürlüğünden azlolundu; müşarüneyh meşahir-i muharrirîn-i osmaniyyeden olup kendilerini pek iyi tanıdığım cihetle aralıkda hanelerine gidip *Basiret*'e dercedilmek üzere felsefî ve siyasi makalelerini alır ve gazeteye derc eyler idim „ ².

Kendisini pek yakından tanıyan Ali Efendinin bu mütaleasını ve kendisinin neşriyyatını göz önüne alarak esaslı surette bilmediğimiz hususî hayatını ve kaypaklığını bir tarafa bırakırsak en eski bir türkcü olan Suâvi'nin kıymetli ve malumatca aleyhdarlarının fevkında bir şahsiyet olduğunu kabul etmek doğru olur ³. Suâvi siyasi ve içtimai vazırlarıyla de İstanbul halkı üzerinde iyi tesir bırakmıştı; hukuk-ı siyasiyye tetkikatına ibtida el uzatanlardan biri Suâvidir; Pariste çıkardığı *Ulum* gazetesinde 1819 senesinde neşrettiği (الحاکم هو الله) Elhakimü hüvallah) makalesinde halk hakimiyetinden bahsetmiştir ⁴.

İhtirasını tatmin edemeyen ve mutlaka yükselmek isteyen Suâvi Efendi, mabeynden ve Galatasaray müdürlüğünden ayrıldıktan sonra ikinci Abdulhamidden yüz çevirip genç Osmanlıların

¹ Suâvinin mabeynde bulunurken Ayasofya camiinde Abdülhamid lehine yaptığı vâz-u-nasihati, Padişah mahfel-i hümâyundan dinlemiştir.

² *İstanbulda yarım asırlık vekayi-i mühimme*. S. 58

³ Ali Suâvinin fikrî faaliyeti ve en eski türkcülüğü hakkında Abdurrahman Adil Beğin *Hadisât-ı hukukiyye'sine* (c. 1 cüz 22 s. 167) ve andan mülhem olarak tevsî suretiyle *Ali Suâvi'nin türkcülüğü* isimli Bay İsmail Hâmi Danişmendin eserine bakın.

⁴ Suâvinin bu makalesi merhum Abdurrahman Adil Beğin *Hadisât-ı hukukiyye* isimli mecmuasında (c. 1 s. 115) neşrolunmuştur.

muhibbi olan Beşinci Muradı tekrar hükümdar yapmak için gizli bir cemiyet teşkiliyle çalışmağa başlamış ve yavaş yavaş etrafına bazı tarafdarlar toplamıştı; Suâvinin tarafdarları muayyen zamanlarda kendisinin Üsküdar'da Şemsi Paşadaki yalısında (direkli yalı) toplanıp görüşürlerdi.

Çırağan vak'ası

Ali Suâvi efendi, vak'adan evvel bazı tarafdarları vasıtasıyla cami ve medreselerde idare aleyhine propagandalar yaptırmakta idi; hatta İbrahim Edhem ismindeki genç bir talebe Fatih civarındaki medrese talebelerini ve Osman adındaki talebe de Ayasofya camiindeki halkı tahrik eylediklerinden dolayı Çırağan sarayı vak'asından dört gün evvel yani 14 cemaziyelevvel 94 tarihli bir jurnal ile tevkif edilmişlerdi.

Bundan başka her hangi bir tahrikâttan dolayı Ali Suâvi ile Necib ve Şeyh Ahmed Hamdi efendilerin tevkif edilip istintak edilmek üzere serasker kapısına acele gönderilmeleri Serasker Rauf Paşa tarafından zabtiye nazırı Mehmed Arif Paşaya yazılmış ve bunlardan ikisi celbolunarak Suâvi efendi de getirilmek üzere iken sadr-ı âzâm Sadık Paşanın emriyle seraskerden gelen ikinci bir tezkire üzerine bunların istintakından sarf-ı nazar edilmiştir. Sureti not olarak ¹ numara ile işaret edilen bu vesika Suâvinin faaliyeti- nin ehemmiyetini göstermektedir. Bu mukaddmeden sonra Çırağan hadisesine geçelim :

¹ Rauf Paşanın zabtiye nezaretine tezkiresi :

Zabtiye Nezâret-i Celilesine

Dün akşam bâb-ı seraskeriye irsalini yazmış olduğum Necib ve Ali Suâvi ve Şeyh Ahmed Efendilerin şimdilik celbinden sarf-ı nazar olunması bâ irâde-i sadaretpenâhi arz olunur. Lutfen kemâl-i sür'atle memurlarınıza evâmîr-i lâzime itasiyle mümaileyhime asla serrişte verilmemesi mütemennadır efendim.

Rauf

Bu tezkire vak'adan sonra görülerek Sadr-ı azam Tunuslü Hayreddin, Gazi Osman ve Sait Paşalar tarafından aslına mutabik olduğuna dair imza atılmıştır.

Mehmed Arif Paşa bu hususa dair kendisine sorulan suale rumî 16 kânun-ı sâni 94 tarihli cevabında şöyle demektedir :

« Ali Suâvi ve Necib ve Hamdi Efendilerin Suâvi vukuatından mukaddem istintak olunmak ve harekât-ı mektûmeleri zâhire çıkarılmak üzere bâb-ı seraskeriye sür'at-i irsallerine dair olvaktit serasker bulunan Devletlû Rauf Paşa hazretleri tarafından vaki olan beyanat üzerine diğerleri celbolunduğu gibi

Ali Suâvi, Sultan Muradı tekrar Padişah yapmak hususundaki faaliyetine zâhiren Rus harbi sebebiyle Rumeliden kaçıp İstanbul'a gelen bir kısım muhacirleri iştirâk ettirip bunlar vasıtasıyla emeline nail olmak istemişti. Mevsuk rivayete göre Suâvi, bu muhacirleri, düşmana ve Bulgarlara karşı mukavemet gösteren Despot [Kırcaali] dağları tarafındaki müslümanlara yardım etmek üzere bir cemiyet kurduğunu söylemek suretiyle kandırmış ve o taraflara gidecek olan muhacirlere Padişahın ihsan ve atıyyesini almak üzere anları Çırağan sarayı önüne toplamak istemişti¹. Bu sırada galib Ruslar İstanbul kapılarına gelmişlerdi. Her tarafta bir teessür ve memnuniyetsizlik olduğundan bu hal Suâvi için iyi bir fırsattı.

Suâvi hazırlanıp filiyata geçmeden bir gün evvel, uşağı vasıtasıyla *Basiret* gazetesi idarehanesine gönderdiği bir mektupla bir yandan kendi tarafdarlarına parola vermiş ve diğer taraftan yapacağı iş hakkında müphem surette nazar-ı dikkati celb etmişti. 3444 numaralı ve 7 Rumi Mayıs 94 tarihli (16 cemaziyel-evvel 1295 ve 19 Mayıs 1878) *Basiret* gazetesinin pazartesi günkü nüshasının ikinci sahifasının son sütununda neşredilen bu varakada şöyle deniliyordu:

1 — *Herkes, ve hep evrak-ı havâdis hal-i hazırın tehlikesinden bahsetmektedirler. Hakk-ı âcizânemde mevcut olan emniyet-i âmmeğe mebni söyleyeceğim şeyi herkesin dinleyeceğine şüphem yoktur.*

2 — *Müşkilât-ı hâzıra pek büyüktür, lâkin çaresi pek kolaydır;*

3 — *Yarınki nüshanızda cümlemin müsâadesiyle bu çareyi kısacık şerh ve beyan edeceğim; bugün şu mektubum yarınki neşre enzâr-ı umumiyeyi celp içindir efendim.*

Ali Suâvi

Ali Suâvi filhakika bu mektubiyle cemiyete dahil olanları haberdar ettikten sonra ertesi pazartesi günü plânını kuvveden file

Suâviye dahi memur-ı mahsus irsaliyle celbolunmak üzere iken sarf-ı nazar olunmasına dair müşarûnileyh hazretleri canibinden vürud iden bir küt'a tezkire üzerine bâb-ı zabtiyeye vürud idenlere yol verildiği gibi Ali Suâvinin dahi celbinden sarf-ı nazar olundu. 16 kânun-ısanî. sene 94. Mehmed Arif

¹ Çırağan vak'asında mecruh olan bazı muhacirler, Yıldız sarayına celbolunarak bizzat Abdulhamid tarafından isticvap edilmişler ve bunlar da hadiseyi yukarıda metinde yazıldığı şekilde söylemişlermiş. (*Levand Herald*'den naklen *Tercemân-ı şark* gazetesi No. 43.)

çıkarmak için taraftarlarıyla beraber Sultan Murad'ın ikamet etmekte olduğu Çırağan sarayına hücum etmiştir. Suâvi'nin Çırağan'a hücumu hakkında Divan-ı harp evrakı ile Padişaha takdim edilen arıza, jurnal ve bazı yazılar ve müşahedelere göre vak'a şöyle olmuştur :

1295 senesi cemaziyelevvelinin on sekizinci pazartesi günü (20 Mayıs 1878) alaturka saat dört buçuk sularında (alafranga saat on bir) Ali Suâvi evvelce hazırlamış olduğu muhacirlardan beş yüzü mütecaviz adam ile¹ muhtelif yollardan toplantı mahalli olarak intihap ettikleri Çırağan sarayı civarındaki *Mecidiye camii* önüne gidip sessizce orada birleştikten sonra bir kısım muhacirlerde Ali Suâvi ile birlikte Kuzguncuktan mavnalara binip deniz tarafından Çırağan sarayına yanaşıp rıhtıma çıkmışlardı.

Bu, rıhtıma çıkanlar o taraftaki muhafızların silahlarını alıp içeri girmeğe uğraşırken² *Mecidiye camii* önüne toplananlar da sarayın *paşa dairesiyle Serdab köşkü'nün* önüne gitmişler ve bir kısmı bu kapılardaki asker ve zabtiyeden üç nöbetcinin üzerine hücum ile ellerindeki tüfenk ve bellerindeki kasaturaları alarak bunları yaralamışlar ve evvelâ *Serdab köşkü'nün* ve sonra da saltanat kapusuna bakan merdiven başındaki pencerelerin camlarını kırıp içlerinden yüz kadarı pencereden ve ekserisi kapudan saray ve harem dairesine geçmişler ve bir kısmı da saray bahçesinde ve dışarıda kalmışlardır.

Harem dairesine girenlerin başında bulunan Ali Suâvi Efendi, bir kısım muhacirlerle beraber sofada büyük merdivenin başına gelmiş ve sonra birkaç kişi ile merdivenden yukarı çıkarak bir taraftan telâş eden cariyelere korkmayınız fenalık için gelmedik diye yatıştırıcı sözler söylerken diğer taraftan da Sultan Muradı sorup onu kurtarmağa geldiğini beyan etmekte imiş; alt katta ise Suâvi'nin maiyyeti olan sarıklı, poturlu ve kuşaklı rumeli muhacirleri

¹ Bu aded hakkında sarih bir kayıt yoktur. Basiretci Ali Efendi beş altı yüz ve bir rivayette bin kişi diyor. *Levant Herald* ise bir kaç yüz olduğunu yazıyor.

² *Mirât-i Hakikat*, c. III s. 139- Bay Ziya Şakirin yazışına göre pencereden rıhtıma bakan cariyeler, bu rıhtıma çıkanları o sırada orada çalışan amele zan etmişler ve içeriye öyle haber vermişlerse de sonradan işin iç yüzünü anlamışlardı (*Beşinci Murad'ın hayatı*, s. 160).

ve kısmen muhacır kıyafetindeki adamlar ise Sultan Murad'ın inmesini bekliyordular.

Saray nazırı Dilâver Ağa'nın ifadesine göre Suâvi ile arkadaşlarına Sultan Murad adamlarından eczacı Osman Efendi, kilerci başı Ali Ağa, Lala Ali Efendi ve aşçı başı Hüseyin Ağa yol göstermişler ve bunları harem dairesine götürmüşlerdi¹; filhakika *Levant Herald*'den naklen *Terceman-ı Şark* gazetesi, bu işte saray hademelerinden bazılarının iştiraki olduğunu, çünkü Suâvi ile arkadaşlarının asla muhalefete uğramaksızın divanhâneyi geçerek Sultan Murad'ın dairesine yürüdüklerini yazmaktadır². Bundan başka Filizten Hanımın ifadesinden de harem ağalarından bazılarının o gün sırma kayışlı selamlık elbiselerini giydikleri anlaşılıyor ki³ bu kayıtlar vak'a gününün evvelden içeriye haber verildiğini gösterir.

Hâdiseyi bizzat gören Sultan Murad'ın gözdelelerinden Filizten Hanımın söylediğine göre bu esnada alt katta bulunan Sultan Murad'ın şehzadesi *Selâhattin efendi* telaşlı ve korku içinde olarak yukarıya babasının yanına çıkmıştı; Sultan Murad, oğluna gelenlerin kimler olduğunu sormuş ve o da gelenlerin muhacir olduklarını ve elebaşları bulunduğunu söylemiş, Sultan Murad, seyrek sakallı Suâvi efendi ile arkadaşını görmek üzere yanında validesi *Şevkefza* kadın olduğu halde odasından dışarı çıkmış, bunlar, Muradın ayaklarına kapanup etrafını almışlardır. Sultan Murad bunlara "*biraderi ne yaptınız*," demiş ve anlar da Abdülhamide henüz birşey yapıldığını ve evvelâ kendisine biat edilerek sonra anı hal' edeceklerini söylemişler ve bunu müteakip Sultan Muradı sürüklercesine götürmeğe başlamışlardı⁴.

Mir'ât-ı hakikat müellifine göre Suâvi ve maiyeti Sultan Muradın eline bir tüfenk vermişlerdi. Bütün vesika ve rivayetlerin

¹ Dilâver Ağanın bu ifadesi sonradan tahakkuk etmemiş olacak ki bunların vak'ada müdahaleleri görülmediğine kanaat hasıl olup yalnız eczacıdan maadasının memleketlerine gönderilmeleri mahkemece tekarrür etmiştir.

² *Tercemân-ı Şark gazetesi, sayı 45.*

³ *Beşinci Murad'ın hayatı* s. 159. Bu harem ağaları, vakadan sonra oradan alınmışlar ve bir daha ne oldukları bilinmemiştir.

⁴ *Beşinci Muradın hayatı* s. 162; bu hâdiseyi, bizzat gören gözdelelerden Filizten hanımdan naklen Bay Ziya Şakir kendisine mahsus tatlı ve heyecanlı üslûbiyle anlatmaktadır.

müttefikler söyledikleri üzere Sultan Muradın sağ koltuğuna Ali Suâvi ve sol koltuğuna komite âzasından çerkes kıyafetli başka birisi girmişti; sureti vesikalar arasında görülen 18 Mayıs 94 tarihli Meclis-i Vükela mazbatasına diğer bir vesikadaki kayda nazaran Sultan Murad bu hadiseden evvelce haberdar edilmiş olmalı ki elbiselerini geymiş, kılıç, tüfek ve tabanca ile müsellâh olduğu halde yürüyordu. Bu sırada Suâvi ve diğerleri (*Sultan Murad çok yaşa*) (*yaşa Sultan Murad*) diye kendisini alkışlayarak merdivenden aşağıya indiriyorlardı.

* * *

Suâvinin Çırağana hücumundan evvel, Abdulhamid tarafından saraya memur edilmiş olan Dilâver ağa, bir takım muhacirlerin Mecidiye camii önüne toplandıklarını haber alınca bundan şüphelenerek veya korkarak keyfiyeti civardaki talim mahallinde talim etmekte olan askerlerin zabıtine bildirmiş ve bu zabıt derhal altı kadar neferle gelmiş ise de anlar yetişmeden evvel muhacirler içeri girmişler ve yukarıda söylediğimiz gibi Sultan Muradı alarak harem dairesinden divan yerine doğru dışarı çıkarmakta bulunmuşlardı. Meclis-i Vükela mazbatasına göre Dilâver ağa, saraya gelen bu altı neferi divan kapusu önüne koydurarak Suâvi ve arkadaşlarının dışarı çıkmalarını men' etmiş ve bu sırada gönderilen haber üzerine Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa bir miktar zaptiye ile vak'a mahalline yetişmiş ve daha sonra da bir kısım kuvvetle binbaşı Bekir bey gelmiştir.

Beşiktaş zabıtası kumandanı Hasan Paşanın vak'adan haberdar olarak Çırağan sarayına gelmesi şöyle olmuştur : Hasan Paşanın 21 cemaziyelevvel 1295 tarihli raporuna göre kendisi Yıldızdan Beşiktaş karakoluna avdet edip odasına girdiği sırada ¹ bir zabtiye neferi gelip Çırağan sarayının paşa dairesi önünde muhacirlerin kavga etmekte olduklarını haber vermiş, bunun üzerine Hasan paşa kâfi miktar zaptiye ile hareket ettiği sırada bir nefer daha gelip muhacirlerin saray bahçesine girdiklerini ve kendisinin valide saltanat kapusuna geldiği vakit arkadan üçüncü bir

¹ Bay Ziya Şakir, Hasan paşanın o sırada Beşiktaş muhafızı olmadığını not olarak eserine ilâve ediyorsa da vak'a esnasında Hasan paşanın muhafız olduğu verdiği rapordan ve diğer vesikalardan anlaşılmaktadır.

zabtiye daha gelerek bunların sarayın içine hücum ettiklerini söylemiştir.

Bunun üzerine Hasan paşa maiyetindeki neferlerin on tanesini valide saltanat kapusu önünde bırakarak içeriden ve dışarıdan tecavüz eden olursa vurmalarını emretmiş ve oradan koltuk kapuya geldiği vakıt hacı Mahmud efendi telaşla *aman yetişin daireleri muhacır bastı* demesi üzerine Hasan paşa altı neferi koltuk kapuya bırakıp on neferi de paşa dairesine göndermiş ve kendilerine yukarıdaki şekilde talimat vermiş ve andan sonra dört neferle saraya gelerek kapucılardan birinin elindeki büyük bir sopayı alıp içeri girdiği sırada saray ağalarından Musa ağa gelüp (*aman yetişin iş fenalaştı*) demesi üzerine Musa ağanın talimatı üzerine sarayın ikinci katına çıkılmış ve harem kapusuna giderken Dilâver ağa çıkup (*aman yetişin Sultan Murad hazretlerini götürüyorlar*) demesile derhal içeriye girmiştir.

Hasan Paşa harem dairesine girdiği zaman Sultan Murad ortada bulunarak sağında seyrek sakallı bir şahsın (Suâvinin) eli Muradın omuzunda ve diğer bir sakallı şahıs dahi sol tarafında koltuğuna girip çerkez elbiseli başka birisi de beraber olarak ¹ bir takım aveneleriyle Sultan Muradı götürdüklerini ve sağdaki Ali Suâvinin *yaşa Sultan Murad* diye bağırıldığını görmüştür.

Hasan Paşa bu şahsın yâni Ali Suâvinin elebaşı olduğunu anlıyarak kendi hizasına geldiği sırada ² elindeki sopa ile başının sol tarafına şiddetle vurup yere düşürmüş ³ ve bunun üzerine etrafındakiler geri çekilmişler ⁴ ve Hasan Paşanın maiyetindeki

¹ Uzunca Âbad Hasköylü Mehmedin ifadesinde, Suâvi vak'asında kalabalığın önünde çerkes kıyafetinde kırmızı elbiseli bir adamın sarayın içerisine hücum ettiğini görmüş olduğu yazılıdır.

² *Levant Herald*'dan naklen *Tercemân-ı Şark* gazetesinde (No. 45) Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa, Suâvinin, Sultan Muradı kapuya doğru gelmeğe icbar ettiğini görmüş ve Hasan Paşanın içeriye girdiğini gören Suâvinin de rovelverini Hasan Paşaya doğrulttuğunu müşahede eden bir neferin Suâviyi süngülediğini ve Muradın da derhal dairesine çekilip kapuyu kapadığını yazmışsa da doğru değildir.

³ Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa bu sopayı Beşiktaş karakolundaki odasının duvarına asıp vefatına kadar burada kalmıştır (*Suâvinin Türkçülüğü*).

⁴ *Beşinci Muradın hayatı* isimli eserde Muradın solundaki şahsın yani Arnavud Salih ağanın da sopa ile öldürüldüğü yazılıdır. Bu hususda Hasan paşanın raporunda bir kayd yoksa da Salih ağanın maktuller arasında bulunması anın da burada öldürüldüğünü gösteriyor.

Hasan, Zeybek Mehmed ve Hacı Ali ağalar Ali Suâvi adamlarının üzerlerine hücum eylemişler, muhacir veya muhacir kıyafetindeki şahıslardan ikisi deniz tarafındaki pencerelerden atlamak sırasında muhafızların attıkları kurşunlarla biri mecruh ve diğer dışarı atlıyan da hariçteki neferlerin kurşunlarıyla telef edilmiş ve başka üç kişi de Harem tarafındaki camları kırıp atlamışlar ve bakiyesi de geldikleri tarafa doğru kaçarlarırken asker, zaptiye ve Çırağan ağaları tarafından öldürülmüşlerdir. Bunu müteakıp Sultan Muradın çıkacağı Harem kapusu önüne kâfi miktar asker bırakılarak dışarı çıkmıştır.

Bundan sonra Suâvi taraftarlarından hariçte yâni Mabeyn bahçesinde bekliyenlerin bazısı kaçmış, bir kısmı zaptiyeler ve Binbaşı Bekir bey emrindeki asker tarafından yaralı ve yarasız olarak yakalanmışlar ve diğer kısmı da telef olmuşlardır. Fotoğrafisi makalenin sonunda bulunan *18 Cemaziyelevvel 95 ve rumî Mayıs 94* tarihli imzasız bir jurnala göre bu vak'ada Ali Suâvi, arkadaşı Arnavud Salih, Hacı Ahmed, Molla Mustafa gibi elebaşılar da dahil olarak yirmi bir kişi telef olmuş ve otuz kişi de yaralı olarak yakalanmışlardır. Basiretci Ali efendi bu miktarı ikiyüzü mütecaviz olarak göstermektedir ¹.

¹ Bu hadiseyi evveliyatıyla beraber Basiret gazetesi sahibi olup Suâvi vak'ası üzerine gazetesi kapatılıp kendisi sürgün edilen Ali efendi şöyle anlatmaktadır.

«Bin ikiyüz doksan dört senesi Mayısının yirmi birinci (Milâdî 18 Mayıs) Cumartesi günü akşam üzeri müşarünileyhten (Suâviden) hizmetkârı vasıtasıyla bir varaka aldım. . . İşbu varakayı mûmâileyhin ricası veçhile aynen ve imzası altında Basiret'e dere eyledik; umum halk Pazartesi günü Ali Suâvi efendinin mühim siyasi makalesine intizar ediyordu. Mayısın yirmi üçüncü (Milâdî 20 Mayıs) günü Filibe ve Hasköy ve sair Rumeli ahalisinden beş, altıyüz ve bir rivayete göre bin kadar muhacir ile beraber Ali Suâvi efendi Çırağan sarayına hücum ile Sultan Muradı oradan alarak ve Padişahım çok yaşa nidalarını ayyuka çıkararak Bâb-ı Seraskeriye götürüp iclas teşebbüsünde bulundular isede Ali Suâvi efendinin tertibi veçhile bu işte hizmet etmek üzere ihzar edilmiş olan Taşkıyla taburları muhacirinin biran evvel hücum ve işe mübaşeret etmiş olmalarından dolayı muavenet yerine mukabeleye mecbur kaldıklarından ve olzaman Beşiktaş zabıtasına memur ve bilâhara Müşir olan Hasan Paşa beraberindeki zabtiyeler yetiştiğinden iki yüzden ziyade muhacir katl ve itlaf edildiği gibi saraya girmiş ve duçar oldukları nâgehâni hücum üzerine pencereden dışarı atlamakta bulunmuş olan Ali Suâvi efendiyi bizzat Hasan Paşa sopa ile başına vurarak bi ruh yere sermiş olduğundan . . . » teşebbüs akim kalmıştır. (*İstanbulda yarım asır-*

Çırağan vakası İstanbul gazetelerinden Türkçe gazetelerde etraflı olarak yazdırılmamış olup bizim gazeteler bu hâdiseyi Beyoğlunda çıkan ecnebi gazetelerden alarak neşreylemişlerdir. Buna dair *Levant Herald*'dan naklen *Tercemân-ı şark* gazetesinin 43 numaralı nüshasındaki malûmatı hülâsa olarak naklediyorum :

Öğleden evvel bir kaç yüz muhacir veya rumelili kıyafetine girmiş eşhas, Beşiktaşla Ortaköy caddesi üzerinde sessizce toplanmışlardı; saat alafranga on bire kadar velveleyi mücip hiç bir hal yoktu; bu saatte hareket ile hâkan-ı sâbıkın oturduğu çırağan sarayının büyük kapısına doğru yürümüşler, mümaneat eden nöbetçileri cerh ile bir kısmı sarayın içine girmişlerdir; mâni olmak isteyen neferler öldürülüp ihtilalciler karakol neferlerinin cesetlerine basarak saraya girmişler, diğerleri bahçede ve dışarıda kalmışlardır; saraya girenlerin miktarı rivayete göre yüz kişidir; bunlar hâkan-ı sâbıkın bulunduğu tarafa geçmişlerdir. Nöbetçilerin attıkları silâhlardan husule gelen velvele üzerine iki bölük asker derhal vak'a mahalline yetişmiş ve sarayın dışarısındaki guruh bu askerin gelmesi üzerine dağılmışlardır.

Saraya giren asker kapuları kapadıktan sonra ihtilalcilerin üzerlerine hücum ile müsademe olmuş ve Suâvi taraftarları bozulub yirmi bir kişi telef on yedi kişi mecruh ve bakayesi de yakalanup Boğazda bulunan zırhlıların birisine nakledilmişlerdir. Telef olanlar meyânında sabık Mekteb-i Sultanî Müdürü Ali Suâvi ile bir Çerkes ve bir kaç da önayak olanlar bulunuyordu. Yakalanan mecruhlar bir binbaşı tarafından istintak olunduktan sonra Padişahın talebi üzerine huzura çıkarılıp bizzat Abdülhamid tarafından istintak edilmişlerdir; bu istintaktan şunlar anlaşmıştır;

Suâvi cemiyeti tarftarları, Filibe civarından olup Desbot (Kırcaali) erbâb-ı kıyamına muavenet etmek üzere Ali Suâvi ile bir çerkes tarafından açılan cemiyete iltihak eylediklerini söylemişlerdir; Suâvi kendilerine silâh vermiş ve padişaha arz-ı ubudiyet için çırağan tarafında toplanmışlar ve padişahın kendilerine ihsan ve atıyye

lık Vekâyi-i Mühimme s. 58) Ali efendi vak'anın ertesi günü çıkan gazetesinde Suâvinin varakasını neşr etmesinden dolayı telâşa düşerek resmî ilânın altında kendisine sövüp saymak suretiyle yakasını kurtarmağa çalışmış ise de muvaffak olamamıştır. (*Basiret No. 3446*).

vereceğine inandırılmışlardı; bunlar padişahın kim olduğunu bilmiyorlar ve yalnız padişahın huzuruna çıkacaklarını biliyorlarmış.

Padişah öğleden sonra Vükelâyı Yıldız sarayına dâvet ile hususî bir ictimâ akd edilmiş ve ictimada muhacirlerin acele İstanbul'dan çıkarılmaları tekrâr etmiştir.

Sultan Murat ve oğlu Salâhaddin efendi :

Ali Suâvinin, Hasan paşanın sopasıyla düşüp ölmesi üzerine büyük bir heyecan içinde kalan Beşinci Murad, birdenbire bir adım geri çekilerek o sırada yetişen birkaç kalfanın gayretiyle hemen (Taş oda) denilen ve kıymetli eşyaları muhtevi bulunan hazine odasına saklanmış ve hâdiseyi müteakip saraya gelen bazı paşaların ortalığı teskin ile ölüleri dışarı taşıtmalarından sonra saklandığı yerden gâh tehdit ve gâh mülâyemetle dışarı çıkarılarak başka bir odada tevkif edilmiş ve sonra oradan alınarak padişahın iradesi üzerine Yıldızdaki Şâle veya Malta köşküne gönderilmiştir¹.

¹ Metindeki kayıt padişaha verilmiş olan bir jurnaldan nakledilmiş ki fotoğrafı makalenin sonuna konmuştur. Bu husus hakkında *Beşinci Muradın Hayatı* isimli eserden aşağıdaki satırları hulâsa ediyorum, bu malûmat vak'aya şahit olan bir saraylı hanımın müşahedesi olmak itibariyle yukarıda metinde zikrettiğimiz kayda tevafuk etmekte ve anı tamamlamaktadır (s. 166-170).

Suâvi hâdisesini müteakip nizamiye askeri ile bazı paşalar ve bu meyanda Abdülhamidin kayın biraderi Hüseyin Paşa, başmabeyinci Nafiz Paşa ve müzika kumandanı Necip Paşa ve Kâzım Paşalar Çırağana gelip sofa ve koridorlarda yatan cesetleri kaldırtıp avluya taşıtarak üzerlerini aratmışlar ve bunlar arasında muhacir kıyafetinde şehirlilerin de bulduklarını görmüşler ve Ali Suâvi'nin cesedi önünde durmuşlardı. Bundan sonra bu heyet Sultan Murad'ı aramışlar, cariyeler bildikleri halde saklandığı yeri söylememişlerdi. Valide Sultan da oğluna birden bire dışarı çıkmaması için haber göndermişti. Bir müddet sonra başka yerde meşgul olan Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa saray erkânının yanına gelip «canım ne telâş ediyorsunuz ben anı şu odaya girerken gördüm» diye Taş odayı göstermiştir. Bunun üzerine kapu vurulmuş fakat ses çıkmamıştı. Arka taraftan Taş odanın penceresine merdiven dayamışlar, içeriye bakıp Sultan Murad'ı görmüşler ve tekrar kapuyu vurup korkulacak birşey kalmadığını söylemişlerse de yine açtıramamışlardı. Nihayet kapının kırılmasına karar vermiş bu sırada validesi gelerek kapuyu açtırmış ve cariyeler koltuğuna girmiş olduğu halde Sultan Murad dışarıya çıkarmışlardı. Sultan Muradın korkusundan rengi sapsarı olmuş ve gözleri ürkek bir hal almıştı. Kendisine geçmiş olsun denilerek hakkında bir kast olmadığına dair teminat verilmiş ve derhal büyük salona götürülmüştür. Bundan sonra Sultan Murat, yıldızdan gönderilen araba ile yanında validesi ol-

Salâhaddin Efendiye gelince :

O tarihte henüz on yedi yaşında olan bu şehzade, yukarılarda söylediğimiz gibi Ali Suâvinin harem dairesine girüp Sultan Muradı istemesi üzerine aşağıdan yukarı çıkarak keyfiyeti babasına bildirmişti. Daha sonra Suâvinin, Hasan paşa tarafından öldürülüp ortalığın karıştığı sırada korkusundan kaçan şehzade kendisini rıhtım tarafındaki pencereden dışarı atmıştı. O sırada Çırağanın karşısında demirli duran Mes'udiye fırkateyninde bulunan Hasan Hüsnü paşa [sonradan bahriye nazırı olan Bozcaadalı Hasan paşa] Çırağan sarayı tarafından bağrıışmalar işildildiğini nöbetçi zabıtinden duyması üzerine hemen filikasına atlayup diğer gemilerdeki askerlerin de filikalara bindirilerek bunların *Âsâr-ı Nusret* vapuruna gönderilmelerini emretmiş ve kendisi de acele saraya doğru dümeni kırmıştı. Bu esnada saray tarafından atılan bazı kurşunlar filikaya gelmiş isede aldırış etmiyerek rıhtıma yanaşmış dışarı çıktığı sırada sonradan Sultan Murad'ın oğlu Salâhaddin Efendi olduğunu anladığı bir çocuk yanına gelerek kendisine "*aman beyefendi hakkımızda efkârınız nedir?*" diye sormuş ise de paşa kendisine cevap vermemiş ve o esnada İstanbul vapuru suvarisi gelip çocuğun şehzade Salâhaddin efendi olduğunu söylemiştir.

Hasan Hüsnü paşa, şehzadeden vukuatın sebebini sormuş, o da sarayı muhacirlerin basdıklarını ve kendisinin kaçtığını söyleyince Mesudiye suvarisi Mehmed Bey ile Selâhaddin efendiyi Mesudiye zirhlısına göndermiş ve kendisi de saraya girmiş ve o sırada oraya gelen Serkarin paşadan ne yolda hareket edeceğine dair talimat istemiş o da sahilin güzelce muhafazasıyla ağalar dairesi tarafında bulunmasını emir eylemiştir. Bunun üzerine Hasan Hüsnü paşa icabeden tertibatı almış ve donanmaya da lâzımgelen talimatı vermek üzere Mesudiye'ye avdet ettiği sırada Selâhaddin efendi "*pederim nerededir?*" diye sormuş o da "*pederinizin nerede olduğunu görmedim, Lâkin Yıldız Kasr-ı Hümâyünuna gittiğini işittim*," demiştir. Filhakika yukarıda söylediğimiz gibi Sultan Murad, Yıldıza aldırılmış ve bir müddet sonra hünkâr yaverlerinden birisi

duğu ve diğer kadın ve gözdeleri de başka arabalarda buldukları halde Çırağan sarayını yıldıza bağlayan köprüden geçilerek Şâle köşküne nakledilmiştir. Jurnalda Malta köşküne nakledildiği yazılı ise de ben metinde ikisini de gösterdim. Suâvinin vak'ası hakkında sayın üstadımız Bay SüleymanKâni İrteme gönderilip Akşam gazetesinde 371 sayılı tefrikada bahsedilen mektuptaki mütalea bu vesikalara nazaran doğru değildir.

gelerek Padişahın Salâhaddin efendiyi istediğini söylemesi üzerine şehzade filika ile sahile çıkarılıp Yıldıza gönderilmiştir ¹.

Çırağan vak'ası esnasında Sultan Abdülhamid :

Ali Suâvi vak'ası esnasında Abdülhamidin vaziyetini ve Yıldız sarayında alınan tertibatı o sırada mabeyin müşiri bulunan İngiliz Sait Paşanın günü gününe tutulmuş hatıratından nakletmiş olan Bay İsmail Hâmi Danişmendin *Ali Suâvinin türkçülüğü* isimli eserinden alarak buraya aynen yazıyorum ²; zaten bu hatıratın başka o vak'a esnasında Yıldız sarayındaki vaziyete dair elimizde başka malûmat da yoktur.

Suâvi hadisesi Abdülhamidin cülusunun 628 inci gününe yani 18 cemaziyelevvel 1295 ve rumf 8 mayıs 1294 (1877 milâdi mayıs) tarihine tesadüf etmiş olup ruznâme şeklinde olan hatıratda şöyle deniliyor :

“ Bugün zevalden evvelce ben ve Rusya sefarethanesi baş tercümanı birlikte huzur-ı şâhânedede iken kurenadan Kâzım Bey bana eliyle gel deyu işaret ettiğinden huzurdan çıktım, orada bulunan tüfenkci başı Tahir ağa (Paşa) : “ *Çırağanda tüfenkler atılıyor*

¹ Gerek Hasan Hüsnü Paşanın ve gerek bahriye nazırı İbrahim paşanın saraya gelmeleri ilk anda bunların da Suâvi vakasında medhalleri olduğu zannını vermiş ve bundan dolayı ifadeleri alınmış ise de kendilerinin bu hâdisede alâkaları olmadığı Meclis-i vükelâ mazbatasında zikredilen tahkikat neticesinde anlaşılmıştır. Bunlardan başka yine Meclis-i vükelâ mazbatasına göre Hafıye Nusret Paşa ile Mirahur Mustafa paşa ve Mesudiye suvarisi Mehmed Bey de aynı vakada Sultan Murat taraftarı olmak üzere itham edilmişlerse de ihbarın asılsız olduğu sabit olmuştur; fakat Filizten hanımın rivayetine göre Suâvi efendi, Sultan Murad'ı Çırağan sarayı önündeki Mesudiye zırhlısına götürcekmış. Suâvinin ölümüyle beraber onun birçok dosyaları ortadan kalkmasından veya zevcesi olan madam tarafından yakılmasından dolayı gerek bu ve gerek diğer planları anlaşılamamıştır.

² Sait Paşa, İzmit Mütesellimi Eğinli Seyyid Mustafa ağanın oğlu olup mühendishaneden yetişmiş sonra kolağası iken İngiltereye gönderilip Edimburg üniversitesini birincilikle bitirmiş ve bundan dolayı İngiliz Sait Paşa diye şöhret bulmuştur. Fethi Paşaya damad olup Mithat Paşa ile beraber taifde boğulan Damad Mahmud Paşanın eniştesi idi. Damad Mahmud Paşanın, Abdülhamidin cülûsunu temin ettiği nüfuzlu devrinde anın vasıtasile gerek bu ve gerek Sait Efendi (Şapur Sait Paşa) saraya intisabetmişlerdi. 1896 senesinde vefat etmiştir. Hatıratı son devir tarihimizi aydınlatacağı için her halde basılmalıdır.

kurşunlar buraya kadar geliyor dedi; bir hayli, müddet dinledim, işidemedim. Baş tercümanla kendi odama gelirken karın-i sâni Osman Bey fevkalâde bir telaş ile Efendimize doğru koşarken bu nedir diyerek döndüm birde baktım ki hazinedar hafız Behram ağa dahi koşarak :

"Efendim, Sultan Muradı cülus ettirecekler, ahali sarayaı basmışlar, aman efendim başımızın çaresine bakalım,, diye bağırdı; Efendimiz derhal hareme gidip ben de kılıcı kuşanıp harem kapısı önüne gittim; sarayda nekadar bendegân var ise cümlesi müsellağ olarak bahçede telaş ile gezinmekte ve fakat hiç birşey yapamamakta idiler. Efendimiz dahi cum'alık üniformasını giymiş ve silahlanmış olup hayvanlar dahi hazırlanmış olmakla niyet-i Şâhâneleri, Sultan Murat muvaffak olmuş olaydı cümlemiz ile beraber Sultan Murada karşı gitmek idi.

Bu esnada saat ezanı beş olup bahçeye bir taburdan fazla asker gelmiş olmakla serkurena Nafiz Paşa kemal-i telaş ile askere doğru "*asker yok mu?*," diye koşup gene geriye avdet edip yalnız bağırmakta ve telaşından başka hiç birşey yapmamakta olduğunu müşahede edince buna hiddet ettim ve :

"Böyle telâşla iş görülmez, siz buradan gidiniz,, diyerek kendüsünü defettim ve asla telaş etmeyerek taburdan bir bölük efrat ile yüzbaşığıya : Şimdi bölük ile gidip Çırağanın kara tarafını abluka et; ne dışarıdan içeriye ve nede içeriden dışarıya bir kimseye müsaade etme, yabancı olanı tutup buraya gönder, talimini virüp arş ettim. İkinci bölüğe dahi bu talimat ile deniz tarafının abluka olunmasını ve saraya girip çıkanların süngülenmesini tenbih eyledim ve bu bölüğe dahi arş kumandasını verdim. Dolmabahçede ve Topkapu sarayında ahali tecemmu eder ve İstanbul ahalisine bir telaş verir mütaleasile oralarda tecemmu edecek ahaliyi dağıtmak için Dolmabahçe ve Topkapu sarayına dahi birer bölük asker gönderdim ve denizde karakol gezmek için filikalar ve sandallar ile istimbotların Çırağan pişgâhına serîan gönderilmesi zımında daire-i bahriyeye dahi yaverler irsal ettim ve bu tedabirden başka Yıldız bahçesinde bir tabur ve kapılarına birer bölük asker ikame olunmasını tertip edip gene bahçe kapusunda Efendimizin yanına gittim; Efendimiz :

"Sait Paşa buradan, yanımdan ayrılma. Tertibâtını buradan icra et,, emrini verdiler.

Çırağan sarayına Beşiktaş karakolundan Hasan Paşa, asakir-i zabtiye ile girüp içeriye duhul etmiş olan fesedeyi urmuş ve yaralamış olduğundan bu fesadın önü saat yedide alındı; bu işte Hasan Paşa güzel hizmet etti.

Sarayda tutulup Yıldıza celp olunan muhacirlerden anlaşılacağına göre bu fesada kıyam edenlerin ekserisi Filibe muhacirlerinden olup Ali Suâvi reisleri olduğu halde bir gün evvel Balkana asker gönderileceğinden yarın saat üçte Tophanede toplanup oradan silahlarınızı alacaksınız diyerek¹ bir ihtiyar muhacir ve Çerkes kıyafetinde adam vasıtasıyla muhacirin-i merkumeye tebliğ ettirmiş olmağla Çırağanın, Paşa dairesi kapusunda bir kaç yüz muhacir tecemmu idüp karakolun silâhını alıp anı cerh ile bağçeye duhul ettikten sonra deniz tarafında bulunan köşkün camlarını şikest ederek saraya dahil olmuşlar.

Suâvi, Murad efendi hazretlerinin² kolundan tutup :

“Aman efendimiz gel bizi moskoflardan halâs et..”

diyerek gûya cülus ettirmek niyyet-i fâside ve eblehânesiyle avenesiyle beraber dışarıya çıkarmağa çalışır iken berveçh-i meşruh içeriye dahil olan asakir-i zabtiye tarafından mukabele olunarak yirmi üç kadar adam fevt olduğu gibi on beşten mütecaviz adam yaralı olarak bakisi derdest edilmiştir; Ali Suâvi ile ihtiyar muhacir dahi telef olanların meyanındadır; bu ef’âli fecianın Suâviden başka mürettepleri olup olmadığını zahire ihraç etmek için Yıldız saray-ı hümâyununda bir istintak komisyonu teşkil olundu..

Bu hadise esnasında Abdülhamidin ne derece telâş ettiğini söylemeğe hacet yoktur.

Ali Suâvi vakasının ertesi günkü gazetelerde hükümet kendi istediği tarzda resmî bir ilân neşriyle üstü örtülü olarak vakayı aşağıdaki şekilde İstanbul halkına bildirmiştir :

“Ötedenberi şer ve mefsedetle me’luf ve nice habâset ve devlet ve millete ihaneti halkça dahi meşhut ve maruf olan Ali Suâvi

¹ Eğinii Sait Paşa merhumun bu kaydı, istintak edilmiş olan bazı muhacirlerin ifadelerinde de görülmektedir. Filhakika bunlardan bir kısmı o gün Tophaneye gitmişler ve sonra Çırağana gelmişlerdir.

² Abdülhamid, kardeşi Sultan Muradın hükümdarlığını söylemek ve söyletmek istemediğinden kendisine Murad efendi derdi. Bundan dolayı Sait Paşa merhum hatıratında ihtiyata riayet mecburiyetinde kalmıştır.

nam şahs minelkadim caygir-i zamir-i habâset semiri olan mefsedeti¹ fiile getürmek niyyet-i sahiyfesiyile mâh-ı halin on sekizinci işbu pazartesi günü sabahleyin saat dört raddelerinde nik-ü-bedi temyize muktedir olmayan bir takım sebükmagzanı hakikat-i maddeden kat'a haberdar etmiyerek Çırağan sarayı pişgâhına toplatup bir mikdarı dahil-i sarayı-ı hümayuna fûrceyâb-ı duhul olmuş ve maazallahü teâlâ bir fesad koparmak teşebbüsünde bulunmuş ise de lehülhamd-ü velmin ne serian ittihaz olunan tedabir semeresiyile cemiyetleri derhal tarümar edilmiş ve müellif-i fesat olan Suâvinin esnây-ı arbedede telef olarak levs-i vücudı sahife-i hestiden mündefi ve zâil olmuş ve önyak olan erbab-ı fesat bir şirzeme-i kalile olup bunlardan lâzım gelenler elde bulunmasıyle ve işbu cemiyet-i fesadiyenin diğer şua-bat ve teferrüatı olmamasıyle sâye-i emniyyet vâye-i hazret-i pâdişahide halkça muhill-i emn-ü- âsayiş bir hal bulunmamıştır ve merkumundan derdest edilenlerin derhal istintak ve muhakemelerinin icrasıyle haklarında şer'an ve kanûnen terettüp edecek mücazâtın icrası emr-ü- ferman-ı adalet beyan-ı cenâb-ı hilâfetpenâhi muktezây-ı âlisinden olarak icabının icrasına müsareat olunmuştur.

19 Cemaziyelâhire sene 1295

Suâvi vakasının hakikati anlaşılincaya kadar İstanbul halkı epey heyecan geçirmiş, Rusların İstanbula girdikleri zan olunmuş ve bilhassa İstanbul kısmı bu yüzden oldukça çalkanmış, büyük çarşı Glata ve Mahmud Paşa başındaki dükkânlar kapanmıştı².

Suâvi vakasını mütaakıp bu vakanın mahiyetini tetkik etmek üzere Başkâtip Sait Paşa'nın riyaseti altında Mehmed Rauf, Ahmed Besim, Ali, Münif, Osman Reşat, sabık İşkodra valisi Mustafa ve zabtiye nazırı Mehmed Paşa'lardan mürekkep bir komisyon teşkil edilerek bunlar Yıldız'da büyük bir çadır altında toplanıp iş görmüşlerdir³.

¹ Resmî ilândaki (Minelkadim caygir-i habâset semiri olan mefsedet) den maksat Sultan Muradı tekrar saltanata geçirmek istemesine işarettir.

² Basiret gazetesi, numara 3446 ve Tercemân-ı Şark numara 42.

³ Sait Paşa'nın riyasetindeki komisyonun fezlekesi; fakat Tercemân-ı Şark No. 47, s. 2 ve İstanbulda yarım asırlık vekayi-i mühimme s. 60 da bu isimler başkadır. Bu iki eserde Sait Paşa'nın riyasetindeki bu komisyonun Mahmud Celâlettin, Namık, Mustafa, Rauf Paşa'ların buldukları yazılıyor ise de suretini vesikalar arasına kaydettiğim fezlekedeki komisyonun, metinde gösterilen zevattan mürekkep olduğu görülüyor:

Ali Suâvi'nin teşkil ettiği cemiyette fâal rol oynayan bellibaşlı azalarından Arnavut Salih, Hacı Ahmed ve Molla Mustafa vak'a esnasında kendisiyle beraber öldürüldüklerinden ve Suâvinin yalısındaki defter ve vesikalar da aralarındaki parola mucibince zevcesi olan madam tarafından yakılıp imha edildiğinden dolayı gerek burada ve gerek Suâvinin validesinin evlerinde yapılan araştırmalardan bir netice hasıl olmamış¹, bu cemiyette hükümet adamlarından kimlerin mevcut oldukları anlaşılammıştır; fakat Suâvinin Üsküdar'daki yalısında onunla birlikte oturmuş olan Filibeli Ahmed Paşa damadı Hafız Nuri Bey ve Uzuncaâbâd Hasköylü Hacı Mehmed ile Hafız Ali'nin ifadeleri alınarak bunların evlerinde taharriyat yapılmış ise de birşey elde edilememiştir.

Hafız Nuri'nin ifadesinden, İzzet Paşazade Süleyman Bey² ile Bağdatlı Süleyman Bey³ ve, gerek bizzat ve gerek zevcesi vasıtasıyla Sultan Murad'a mensup olan Üsküdarlı Nuri Beğlerin Suâvi cemiyetine mensup oldukları anlaşılmıştır; bundan başka Hafız Nuri'nin kayın pederi Filibeli Ahmed Paşa da cemiyete dahil ise de vak'ada fâal rol almamıştır.

Yukarılarda bilhassa söyüediğimiz veçhile İzzet Paşazade ve Bağdatlı Süleyman Beğlerle Üsküdarlı Nuri Bey birgün Suâvinin yalısında görüşürlerken Çırağan sarayına inen lâğımın kapatılması üzerine yeni bir lâğım açılmasının maksatlarını kolaylaştıracığından bahsetmişler ve hâdiseden birkaç gün evvel Suâvi Efendi, Çırağana mensup olan Üsküdarlı Nuri Bey⁴ vasıtasıyla

¹ Rivayete göre Suâvi, vak'a günü Çırağana hareket ederken İngiliz olan karısına sarayı, yalıdan kontrol etmesini ve şayet bir baskına uğrayıp saray ve rihtimin karıştığını görecekl olursa bütün evrakı derhal yakmasını söylemiş ve sarayı dürbünle kontrol eden zevcesi de anın dediği gibi hareket etmiştir. Ölümünden sonra Suâvinin cebinde bazı isimleri havi küçük bir defterden başka bir şey bulunmamıştır.

² Bu Süleyman Beğ'in babası olan İzzet Paşa vaka esnasında Serasker idi; hadiseyi müteakip azledilmiştir.

³ Bağdatlı Süleyman Bey, gözlüklü ve şişmanca bir zat olup babasının adı Talib dir. Basra mutasarrıflığında bulunmuş ve infisalini müteakip İstanbula gelmiş ve epey müddet açıkta kalmıştı. Süleyman bey Bağdad'daki kömlenlere mensub ve Aslen Gürcü olup merhum Sadr-ı âzam ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşanın babasıdır.

⁴ Üsküdarlı Nuri Bey Sultan Murat mensuplarından olup evkaf varidat idaresi kâtiplerinden iken o, tarihte açıkta bulunuyordu (sureti vesikalar arasında bulunan Sait Paşa riyasetindeki komsiyon fezlekesi).

Sultan Murad'a mektup gönderip cevabını almıştır. Suâvi, mektubunda Sultan Murad'ın tahta çıkarılmasını teshil için İngiliz Hükümetinin yardımının lüzumundan bahsetmiş ve Sultan Murad da (*hâl-i hazır hakkında ibarât-ı âvam pesendâneyi hâvi*) cevap yazmış ve bu mektup Suâvinin faaliyetinde âmil olmuştur.

Cemiyete dahil olan Uzuncaâbâd Hasköylü Hacı Mehmed ile Hafız Ali ise hadiseden bir gün evvel Hafız Nuri vasıtasıyla evvelden tanımadıkları Suâvinin yalisına götürülmüş, Suâvi, Sultan Muradı senâ ederek Rus muharebesindeki mağlubiyetin Murad'ın saltanata iadesiyle telâfisi kabil olacağı yolunda beyanatta bulunmuştur; bunlar hadisede bulunmamakla beraber keyfiyeti hükümete haber vermemekle suçlu olduklarını söylemişlerdir. Ali Suâvi ile görüşen iki Süleyman bey, istinaf mahkemesi başkâtibi Esat Bey ile birlikte vak'a günü Beşiktaş taraflarında görünmüşler ve Üsküdarlı Nuri Beğin'de o tarafa geçtiği sabit olmuş ve hepsi tevkif olunarak Yıldız ve Zaptiye kapısında istintak edildikten sonra Bâb-ı seraskerîde teşkil edilen divan-ı harbe verilmişlerdir; mahkeme reisi *Alyanak Mustafa Paşa* olup aza olarak bir hayli askerî ve sivil rical vardı ¹.

Aşağıda sureti yazılan 21 Mayıs 1294 rumî ve 1295 cemaziyelahir ibtidasında Mustafa Paşa riyasetindeki divan-ı harp mazbatasına göre ² vak'ada birinci derecede alâkası görülen hafız

¹ *İstanbulda yarım asırlık vekayi-i mühimme* s. 63. Divan-ı harp âzâları Ahmed Vâhip, Reşit, Hakkı, Mehmed Raşid, Mahmud Hüdayi, Mustafa Hilmi isimlerindeki zevattı.

² Jâdr-ı âzam Mütercim Rüştü Paşa Suâvi vakası istintak evrakile mazbatasının takdim edildiğine dair 27 cemaziyelevvel 95 tarihiyle Mabeyin-i Hümayuna göndermiş olduğu âriza ile cevabı; Mabeyn başkâtibine tezkire:

Atûfetlû efendim hazretleri:

Suâvi mel'ununun eser-i mefsedeti olarak zuhur iden vâk'a-i mâlumeye teâlluku haber verilen eşhasın istintakı zımında bâ irâde-i seniyye-i Cenâb-ı mülâkâne teşkil olunmuş olan komisyonun olbabda tetkikat ve tahkikatını mutazammın itâ ettiği mazbata ile beraber bulunan istintak evrakı takdim olunmuş olmağla her halde emr-ü fermân hazret-i menleh-ül-emrindir. 27 C. sene 95.

Mehmed Rüşdü

Bu ârizaya Mâbeyn başkâtibinin cevabı:

Mârûz-ı çâker-i kemineridir ki:

İşbu tezkire-i samiye-i vekâletpenahîleriyle mazbata-i mâruza manzûr-ı âli-i hazret-i hilâfetpenâhi buyrulmuş ve eşhas-ı merkumenin bâb-ı vâlây-i serâskerîde mün'akid divan-ı harp huzurunda serîan muhakemat-ı lâzimesinin icrasiyle hakla-

Nurinin idamına ¹ ve Filibeli Ahmed Paşa, Hafız Ali ve Hacı Mehmed vak'ada bulunmayıp bir kere cemiyet-i hafiyede bulunmalarına mebni Ahmed Paşanın Kütahyaya, Hafız Alinin Ankaraya ve Hacı Mehmedin Kastamoniye müebbeden sürgün edilmelerine ve Üsküdarlı Nuri Bey ile İzzet paşazade Süleyman ve Bağdatlı Süleyman beğlerin Suâvi ile temaslarına ve hadise günü Çırağan civarında dolaşmalarına mebni bunlardan Nuri Beğin Rodosta ve İzzet paşazade ile Bağdatlı Süleyman beğlerin üçer sene Sakız adasında kürek cezasıyla hapis edilmelerine karar verilmiş ² ve Esat Efendi de boşboğazlığına mebni ³ üç ay hapse mahkûm edilmişlerdi

Yine bu hadise münasebetiyle vakadan bir gün evvel Suâvi'nin gönderdiği mektubu gazetesiyle neşreden Basiret gazetesi sahibi Ali Efendinin gazetesinin kapatılarak yirmi beş lira cezay-i nakdi alınmasına karar verilmiş ve kendisi de Kudüse sürgün edilmiştir ⁴.

Mahkûmlardan Pazarcıklı Molla Hasan ibn-i kara Mehmed beş seneye mahkûm olmuş ise de Bâb-ı seraskerîden firar etmiş ve Pazarcıklı Ahmed on seneye mahkûm edilmiş fakat ağır hasta olduğundan sürgüne yollanmamıştır. Bunlardan başka Filibeli Şevki

rında verilecek hükm-i kat'inin yarın akşama kadar behemehal huzûr-ı mâ'delet mev-fûr-ı hazret-i padişahîye arz olunması hususuna irade-i seniyye-i mülûkâna müteal-lik ve şerefsudur buyrulduğundan mazbata-i mezkûre ile evrak-ı istintakiyye tobrası savb-ı âli-i asafanelerine iade kılınmış olmağla emr-ü ferman hazret-i veliyyül em-rindir. Selh-i ca sene 95.

Filhakika mabeyin tezkiresindeki işaret üzerine divan-ı harp cemaziyelâhırın birinci günü yâni bir gün sonra kararını vermiş ve metinde yazıldığı üzere cezaları tayin ile arz eylemiştir,

¹ Hafız Nuri sonradan idama bedel müebbed kalebendliğe mahkûm edilip Akâya gönderilmiştir.

² Cemaziyelâhır (sene 1295) tarihli mahkeme fezlekesi. (sureti vesikalar arasındadır).

³ Gerek Ali Suâvi vak'asında ve gerek bundan az sonra keşfedilen *Kileanti-Aziz bey* komitasında alâkası görülen bu Esat efendi, Çırağan vak'asından birkaç gün evvel Mekteb-i Harbiye hocalarından Kolağası Seyyit efendiye Yıldız sarayı civarındaki muhafız askerinin bugünlerde mezkûr saraya girecek olan yirmi, otuz bin muhacirin arzusuna mani olamayacaklarını söylemiş ve jürnal ile arzedilen bu ifadeyi Seyyid efendi de tasdik etmişti.

⁴ *Istanbulda yarım asırlık vekayi-i mühimme s. 67.*

ve Filibeli Salihin dörder seneye ve diğer bir çoğu da üçer seneye¹ mahkûm edilip Sultan Muradın kilerci başısı Çankırlı Ali ve Aşçıbaşısı Bolulu Hasan ile Salâhaddin efendinin lalası Ali efendi ve Ahmed ağaların, aileleriyle birlikte memleketlerine sevk edilmelerine karar verilmiştir.

Çırağan vakasını müteakip İstanbuldaki muhacir, esnaf ve ahâli semt semt Belediye daireleri marifetiyle mazbatalar tertip ederek hadiseden dolayı teessürlerini arz ve bu münasebetle Padişaha sadakatlerini teyit eylemişlerdir. Birbirinin aynı olan bu mazbatalardan bir tanesinin fotoğrafisiyle muhacir ve esnafın diğer bir mazbatasının fotoğrafisini makalenin sonuna koydum.

* * *

Suâvi vakası bir takım paşalar aleyhinde Abdülhamide curnaller yağdırılmasını, hükûmet ve sarayda bazı değişiklikler yapılmasını mucip olmuştu; bu sırada başvekil unvaniyle hükûmet reisi bulunan *Sadık Paşa* hâdiseyi duyar duymaz hemen saraya koşmuş, *Mirât-ı hakikat*'in yazdığına göre padişahı temin için "*artık Sultan Muradın çaresine bakmalıdır.*" sözleriyle sadakatini göstermek istemiş, fakat bu söz vehham olan Abdülhamidi korkuttuğundan Sadık Paşa hakkındaki emniyet münselip olmuştu; bundan başka Padişaha kurenadan Nişli Mahmud imzasıyla verilen bir Jurnal ile² bu vakanın vükelâ tarafından tertip edildiği bildirilmiş oldu-

¹ Filibeli İsmail oğlu Eyyup, Filibeli eskici Mustafa, Kayserili Abdurrahman, Pazarcıklı Emin oğlu Mehmed, Filibeli Mehmed oğlu Mustafa, Molla Ali, Hafız Nazif, Hasköylü Mestan oğlu Emin, Filibeli Mehmed, Edirneli Hüseyin oğlu Rıza Filibeli Hasan, Pazarcıklı Âdem, Filibeli İbrahim oğlu Emin, Pazarcıklı Rifat, Hasköylü Hasan, Filibeli Mehmed, Pazarcıklı Hasan, Pazarcıklı Şerif, Filibeli Hacı Mehmed bin Zührap, topal Hayri, Raşid bin Şerif, Ali bin Hüseyin, Pazarcıklı Hüseyin, Hasan bin Mehmed, Mustafa bin Ali, Hasköylü Mehmed bin Emin, Hacı İsmail, Rasim bin Mehmed, Mehmed bin Ahmed, Zeynel bin Halil, Edirneli İbrahim bin Mehmed üçer sene kürek cezasına çarptırılmışlardır. Mahkûmlar arasında birde Mahkeme-i temyiz hukuk kısmı mukayyitlerinden Hakkı efendi isminde biri bulunup üç sene hapse mahkûm edilmiştir.

² Vak'adan beş gün sonra Abdülhamide verilen ve fotoğrafisi makalenin sonuna vesikalar arasına konan Nişli Mahmud ismindeki hafiyenin jurnalı aynen şöyledir :

Huzûr-ı hazret-i tacdarilerine

Mârûz-ı abd-i memlûkleridir ;

Cenâb-ı hak efendimiz hazretlerini ilâyevmilkıyam saltanat-ı seniyyelerinde

ğundan Abdülhamid huzuruna kabul ettiği Başvekil Paşanın bu husustaki mütaleasını sormuş o da kendilerini temize çıkarmak üzere “*vükelâ yapsa böylemi olurdu?*”, sözünü ağzından kaçırdığından bu sözden mana çıkaran padişah, Çırağan baskınından yedi gün sonra yani 25 Cemaziyelevvel [1878 Mayıs 27] tarihinde Sadık Paşayı azil ve Cezayir-i Bahr-isefid valiliğiyle İstanbuldan uzaklaştırmıştır¹. Sadık paşanın yerine Başvekil

kemâl-i selâmet ve emniyetle dâim ve ber karar buyursun. Geçen pazartesi günkü vak'a-i müellemeği ne fikirlere ve ne kuvvetlere müsteniden zuhura geldiğini ve bundan sonra ne gibi tasavvurların icrasına teşebbüsât-ı mel'ünânedede bulunulacağını ve bunlar kimlerden ibaret bulunduğunu aldığım bazı malûmat ve gördüğüm bazı haller üzerine ancak Huzur-ı Âli-i Hazret-i adâletperverlerinde min-gayr-i haddin arz etmeğe sevk-ı sadakatle arzu ediyorum, her halde Ferman Padişah-ı Dindar ve Şehinşah-ı Tâcdar efendimiz hazretlerindedir. 13 Mayıs sene 94

Nişli Mahmud

Tafsîlât-ı malûmat-ı çâkerânemi hnzur-ı âli-i hazret-i cihandarilerinde şifâhen arz etmek üzere bundan sonra melunlara lâyük olan bâzı teşebbüsât efkârında bulunanlardan birincisi reis-i vükela Sadık Paşa, ikincisi İzzet Paşa, üçüncüsü Başvekil-i sabık Ahmed Vefik Paşa dördüncüsü Bağdad val-i sabıkı Akif Paşa ile askeriden iki Müşir ki bunların isimlerini kulunuza haber veren söylememiştir; bunlar efkâr ve tasavvurlarını malûm Mithat Paşanın damadı olup geçen salı günü Londraya giden Refik beyle Mithat Paşaya beyan etmek üzere söylemişlerdir; işte kulunuz dahi bu Refik beye yakın birinin ifadesi ve gidişin renk ve revîşi üzerine bazı delâil-i muknia serdiyle ve vak'a-i müteellime-i makduhanın istinatgâhiyle beraber fakat huzur-ı âli-i hazret-i şahânelerinde arz etmeğe cesaret edebilirüm, her halde emr-ü-ferman metbû-ı müfehham pâdişahım efendim hazretlerindedir.

Bende Mahmud

Nişli Mahmud'un bu jurnalından sonra vereceği izahatı dinlemek üzere Abdülhamid kendisini sadr-i âzam Safvet paşa da huzurda bulunduğu sırada yanına çağırıp dinlemiş. Nişli Mahmudun sözlerine Safvet paşa itiraz etmemiştir. Bu hafiye, padişahın huzurunda şifâhen söylediğini tahriren beyan etmek suretiyle 11 Muharrem sene 96 ve 24 Birincikânun sene 94 tarihli ikinci bir jurnal daha vererek bunda da bir takım paşalarla Mithat paşayı Abdülhamid aleyhinde çalışmakla ihtam etmiştir. Bu jurnalının sureti ve fotoğrafı son kısımlardadır.

¹ *Esvât-ı Sudur (Mehmed Memduh paşa) s. 34 ve Mirât-ı hakikat c. 3 s. 140* Memduh Paşayı teyiden Basiretci Ali efendi şöyle yazıyor: «Ali Suâvi vak'ası birçok hânmanın söndürülmesi ile neticelendiği esnada sadr-ı âzam bulunan Sadık Paşa'yı birgün Padişah yaver-i mahsus ile mabeyne dâvet ve huzura kabul ile kendisine, «vak'adan haberiniz yokmu idi? deyu istizahına cevaben «Efendim malûmatım olsa idi böylemi olurdu?» demesi her sözü su'-i tefsir eden Abdülhamid'i hiddetlendirmişti» (*İstanbulda yarım asırlık vekayi-i mühimme s. 67*)

tâbiri yerine Sadr-ı âzam unvaniyle Mütercim Mehmed Rüştü Paşa Sadr-ı âzam olmuştur. Bundan başka oğlu Süleyman Beğın Suâvi ile çalışmasından dolayı serasker İzzet paşa hakkında da şüphe uyanup o ve Bahriye Nazırı Moralı İbrahim Paşa da aynı suretle azledilmişlerdir. Gene bu hadiseden az zaman sonra mabeyn müşiri İngiliz Sait paşa da hizmetten affolunup yerine hassa müşiri Osman paşa tayin edilmiştir.

Temadi eden jurnallar üzerine Abdülhamidin vehmi arttığından ve Sadık paşanın yerine getirilen sadr-ı âzam Mütercim Rüştü paşa daha evvel iki hal' vakasında bulunup her nasılsa bu defa hükümet reisliğine gelmiş olduğundan Padişah üzerinde yapılan tesirle o da tâyininden bir hafta sonra azlolunup Safvet paşa sadr-ı âzam olmuştur.

*
* *

Suâvi cemiyetinin devlet adamlarından kimlerden müteşekkil olduğu iyice anlaşılammış, defter ve vesikaların imhasıyla bu cihet kapalı kalmıştır. Ali Suavi gibi münevver ve vaziyeti iyice müdrük bir adamın böyle üç, beşyüz muhacirle saltanat, değişikliği yapılamayacağını bileceği pek tabiidir; bu işte askerî bir kuvvet elde edilemedikçe teşebbüsün muvaffakiyetle bitmesine de imkân olmadığı malûmdur. Basiretçi Ali efendi Taş Kışladaki askerî elde edildiğini beyan etmiş olduğundan Suâvi'nin her halde ihtiyatlı hareket ettiği anlaşılıyorsa da katî bir hüküm verilemiyor; fakat basiretçi Ali efendinin risalesinde¹ Suâvi vakası dolayısıyla muhakemesi icra edilen beşinci Murad mensuplarından bir zatın verdiği ifade nazar-ı dikkati celb ettiğinden mahkeme reisinin o zata sorduğu sual ile anın vermiş olduğu cevabı aynen yazıyorum:

Mahkeme reisinin suali :

Beyefendi, itiraf ve ikrarınız veçhile haberdar olduğunuz bu vak'ayı vukuundan evvel hükûmete ihbar ile ibrâz-ı sadakat etmiş ve buna mükâfâten mesanid-i âliyeyi ihraz eylemiş olsanız daha güzel olmaz mı idi ?

Maznûnun cevabı :

Evet ikrar ve itiraf ederim ki bu meselenin zuhur edeceğinden haberdar idim; hatta Ali Suâvi efendinin böyle mühim bir işi

¹ *İstanbulda yarım asırlık vekayi-i mühimme s. 65.*

dört buçuk muhacirle görmek mümkün olmadığını bilerek bir çok rical ve erkân-ı askeriyye ile görüşüp ittifak etmiş olduklarını ve kuvvetli bir fırka teşkil eylemiş bulunduğunu da biliyordum; belki huzzar arasında müşarünileyh ile akd-i ittifak etmiş zevat vardır; böyle mükemmel bir tertibatın bir vakit yanlışlığından dolayı neticesiz kalacağını ümit etmek keramete mütevakkıf idi. Binâenaleyh velinimetinin menfaatine muvafık olan bir şeyi ihbar ederek hiyanet etmiş olmağı erbâb-ı nâmus nasıl irtikâp eder?

Bu zat idama bedel müebbed kürek cezasıyla mahkûm olarak menfasında vefat etmiştir. Bunun ya Hafız Nuri veyahut Üsküdarlı Nuri beylerden birisi olması lâzım geliyor: Üsküdarlı Nuri Bey *Kileantı-Aziz bey* komitesine de dahil olup yukarıda kaydettiğimiz gibi kendi ve ailesi vasıtasıyla Sultan Murada mensub idi ve iki cemiyete de mensup olmasından dolayı cezası altı sene olmuştur.

Bu vakit yanlışlığının neden ileri geldiği anlaşılammış, hadiseye iştirâki temin edilen Taş kışla askerleri bunun aksine hareket etmişlerdir. Bu mütalealar ve Nişli Mahmudun verdiği jurnallardaki vükelânın ve bazı paşaların cemiyetle alâkaları kaydı gözönüne alınacak olursa Çırağan vakasının yalnız muhacirlerle yapılmak istenilmediğini ve vakit yanlışlığının bu neticeyi verdiğini kabul etmek yanlış olmaz.

Kırk yaşında iken bu suretle vefat etmiş olan Ali Suâvi'nin cesedi Yıldız camii yanındaki kabristana defnedilmiş, fakat az zaman sonra bu mezarlıktan eser kalmamıştır (Saray ve Bâb-ı Âlinin İcyüzü = S. K. İrtem, Akşam gazetesi, Tefrika No. 364).

ÇIRAĞAN SARAYI VAK'ASINA DAİR BAZI VESİKALAR

I

Ali Suâvi vak'asını müteakip Yıldızda başkâtip Sait Paşanın riyasetinde toplanan heyetin icabeden tahkikatı yaptıktan sonra tertip etmiş oldukları 18 Mayıs 94 « 30 Mayıs 1878 » tarihli aşağıdaki fezleke sureti. vak'a müsebbiblerini muhakeme için teşkil edilen idare-i örfiye divan-ı harbine verilmiştir.

İşbu şehr-i cemaziyelevvelin on yedinci pazartesi günü¹ saat dört buçuk raddelerinde *Ali Suâvi*, muhacirinden bir hayli eşhas

¹ Bu vak'a pazartesi günü olmuştur; o gün cemaziyelevvelin on sekizinci gündür. Bu arabî ayının başı milâdi mayısın üçüncü cüma günü olduğuna göre

ile muhtelif tariklerden Çırağan sahil sarâyı civarında olan Mecidiye camii önüne gidip orada tecemmu ettikten sonra sarây-ı mezkûrun *Paşa dairesi* ile *Serdap köşkü*'nün önüne gidip bunların bir kısmı asakir-i nizamiye ve zabtiyeden mevcut olan üç nefer nöbetcinin üzerlerine hücum ve tüfenk ve kasaturalarını ahz'ile kendülerini cerh eyledikten sonra saltanat kapusuna nâzır merdiven başında bulunan pencerelerin camlarını şikest ve harem dairesine dühul iderek Sultan Murat hazretlerini divan mahalline getürdükleri esnada asakir-i şâhane yetişerek Ali Suâvi ile padaşlarından bir takımı itlaf ve bir miktarı cerh edilip on iki neferi dahi tutulmuş ve bu babda lâzım gelen tetkikatın icrası taraf-ı âcizane-mize havale buyrulmuş olduğundan müteallık buyrulan irade-i seniyye üzerine ibtida Yıldız kasr-ı hümayununda ve muahharan bab-ı seraskeride ictimâ olunarak en evvel vak'anın suret-i hudûsı tetkik olundukta taraf-ı hazret-i şehriyariden Çırağan sarayına memur Dilâver ağa, eşhas-ı merkuménin ictimânını müteakip keyfiyeti saray-ı hümayun civarında talim mahallinde bulunan asakir-i şâhâne zabıtine ihbar etmesiyle zabiti-mûmaileyh altı neferle gelip yetişmiş ve anlar gelinceye kadar Ali Suâvi ile refikleri harem kapısını kırıp içeriye girerek Sultan Murat hazretlerini çıkarıp merkum Ali Suâvi bir taraftan *Yaşa Sultan Murat* sadalariyle müşarünileyhi alkışlamakta ve diğer taraftan dahi sair refiklerini alkışlar etmeğe teşvik ve müşarünileyh ile birlikte çıkan ve bu hâdiseden maksat ne olduğunu sual etmekte olan cevâriye teşebbüsleri müşarünileyhin lehine olduğunu istintaknamelerde tafsili mazbut bazı kelimât-ı müşevvika ile beyan itmekte olduğu sırada Dilâver ağanın reyi üzerine neferat-ı mevcude süngü davranarak eşhâs-ı merkumenin divan mahallinden harice çıkmamaları için kâpıyı tutmuş ve müteakiben dahi gönderilen habere mebni miktarı kâfi asakir-i nizamiye ve Beşiktaş zabıta memuru Hasan Paşa sahabetiyle bir miktar neferat-ı zabtiye yetişerek ibtida Ali Suâviyi mumaileyh Hasan Paşa, elindeki sopa ile tepelemiş, Dilâver ağanın reyi üzerine asakir-i şâhâne tarafından dahi silaha davranılarak eşhâs-ı merkumenin on altı neferi itlaf ve on üçü cerh edilmiş olduğu ifadât-ı vâkıadan anlaşıldı.

ay on sekizdir. O tarihteki gazeteler de vak'ayı Cemaziyelevvelin on sekizinci ve rumî mayısın sekizinci pazartesi gösterdiklerinden Fezlekedeki arabi tarih bir gün evveldir.

Bu işde en ziyade aranılacak mesele bu cemiyet-i fesadiyyenin suret-i tesisini ve maksadın neden ibaret olduğunu istiknah etmek olduğu halde cemiyet-i mezkûreye riyaset eden Ali Suâvi ile esnâ-yi vak'ada en ziyade fesat ve mukavemete sây eyledikleri haber verilen Arnavut Salih ve Hacı Ahmed ve Molla Mustafa hadise esnasında vurulup telef edilmiş ve elde edilen on iki kişi dahi aceze-i muhacirinden olup siyak-ı ifadelerine nazaran kendüleri mütecasir oldukları cinayetin mahiyet ve netayic-i muzırresini takdir ve idrâk eder takımdan olmayıp Ali Suâvinin bazı neşriyat-ı mübhemesine ve igfalatına kapılarak bu cemiyetde bulunmuş olduklarından cemiyet-i mezkûrenin suret-i teşekkülü ve mekasıdı hakkında aranılan malûmata malik olamamalarıyle merkurum Ali Suâvi ile bir hayli müddetdenberi ülfet ve refakati olup iki aydan beru dahi Üsküdar'da istıfcar ettiği yalıda birlikte oturmuş olan Filibe vücuhundan Ahmed Paşa damadı *Hafız Nuri* ile Uzunca-âbâd Hasköylü *Hacı Mehmed* ve *Hafız Ali*'nin ifadatından başka tahkikatın tevsî ve teshiline medar olacak bir me'haz bulunamadı.

Anlardan *Hafız Nuri* vakadan on beş gün mukaddem İzzet paşa zade Süleyman ve Bağdatlı diğer Süleyman beyler ile¹ evkaf varidat idaresi ketebe-i sabıkasından olup kendisinin Sultan Murad hazretlerine ve haremının müşarünileyh hazretlerinin dâire-i dahiliyelerine mensubiyeti bulunduğu haber verilen *Üsküdarlı Nuri bey* Suâvinin hanesinde Çırağan sarayından mürur eden lağımın mukaddema kapatılmış olduğundan ve şimdi o civarda bir hane tedarikiyle yeniden bir lağım açılması maksatlarını teshil edeceğinden bahsettiklerini misafirlere kahve getirdiği esnada işitmiş ise de kendisi kahveyi verip çıktığından cereyan eden mükâlemenin nihayetine kadar yanlarında kalmamağla kararlarının neticesine muttali olamadığını ve fakat hadiseden bir kaç gün evvel Suâvinin kendisine vaki olan rivayet ve hikâyesinden merkurumun Üsküdarlı *Nuri bey* vasıtasıyla Sultan Murad hazretlerine bir mektup gönderip cevabını dahi aldığını ve bu mektubun meali sultan Murad için tasavvur ve temenni ettikleri halin² husulünü teshil edecek surette İngiltere hükûmetine gönderilmek üzere bir mek-

¹ Metinde söylediğimiz gibi biri, o zaman serasker bulunan İzzet Paşa'nın oğlu ve diğeri de Mahmud Şevket Paşa'nın babasıdır.

² Sultan Murad için tasavvur ve temenni edilen şey, anı tekrar hükümdar yapmaktı; komisyon bunu açıkca söylemek istememiştir.

tup talebini ve sultan Muradn tarafında gelen cevabın münderecatı dahi bazı ibarât-ı avam pesendâneyi hâvi¹ olup hatta Suâvinin muhacirinden bir takım adamları daire-i ittifakına idhal ve sultan Murad hazretleri hakkında bir daiye-i gayretkeşî istihsal etmesine ibarât-ı mezkûreyi neşretmesi sebep olduğunu ve fakat kendisi ne Suâvinin sultan Murad hazretlerine yazdığını söylediği ve ne de onların Londraya isal olunmak üzere ana gönderdiği mektupları görmeyip bunların meallerini Suâvinin kendisine vaki olan ifadesine göre nakletmekte bulunduğunu söylemiş ve merkulardan *Hacı Mehmed* ve *Hafız Ali* dahi Suâvi ile sabıka-i muârefeleri olmadığı halde merkurum Hafız Nurinin delâleti üzerine hadiseden bir gün evvel merkurum yalısına giderek Sultan Murad hazretlerinin medayihine ve muharebe-i hazırada vukua gelen mağlûbiyetin tamiri için müşarünileyhin avdeti lüzumuna dair vaki olan sözleri ki istintaknâmelerinde² hikâye edilmiştir, Bunlarla kendilerini dahi fesadına teşrik etmek istemiş ise de işin gayr-ı meşrû ve vahim bir şey olduğunu bildiklerinden merkurum ifsadına teba'iyete razı olamıyarak hanesinden çıkıp gittiklerini ve fakat bu hali hükûmete haber vermemekte olan kusurlarını dahi bildiklerini beyan ederek başka türlü vukuf veya medhalleri olmadığını îmân-ı galaz ile dermeyeran etmiş ve *Filibeli Ahmed paşa* dahi Suâvinin hanesine med'uvven bir kerre gittiğini ve merkurum kendisinin cemiyete dahil olmasına pek çok sâ'y eylemiş ise de muvafakat eylemediğini dermeyeran eylediği gibi Suâvinin yalısı ve ihtiyatan validesinin hanesi zabıta marifetiyle taharri ittirildikte bu fesada dair bir gûna evrak bulunamayup³ komisyona getirilen kâğıtların bir takımı kendisinin ve bir takımı haremının zatlarına ait mükâtebat-ı âdiyeden ibaret görünmüş ve Hafız Nuri ile mumaileyh Süleyman ve Nuri beylerin hanelerinde bulunan evrakı dahi kezalik zatlerine ait olup bu işe müteallik hiç bir şey zuhur etmemiştir.

Tetkiki lâzım olan mevaddın biri dahi sultan Murad hazretle-

¹ Yine komisyon Sultan Murad'ın saltanatını temennisini (ibarât-ı avâm pesendane) olarak tavsif eyliyerek üstü örtülü ibare kullanmıştır.

² Vesikalar arasında maalesef istintaknâmeler yoktur. Muhakeme esnasındaki ifadeler de mevcut değildir.

³ Metinde söylediğimiz gibi Suâvinin kendi yalısındaki vesikalar zevcesi tarafından imha edilmiştir. Suâvi'nin validesinin hayatta olduğu anlaşılıyor.

riyle müteallikatının maznun olan medhallerinin istiknâhı ve bu madde suret-i vâzihada tahakkuk etmese bile anı teyit edecek karâin ve emârat olduğu halde anların yegân yegân tetkiki ve hususâ müşarünileyh hazretleriyle cemiyet-i mezkûre beyninde bazı vesait dahi olmak ihtimaline nazaran anların zâhire çıkarılması olduğundan bu yolda sarf-ı mesâî kılındı; Hafız Nurinin ifadesine nazaran vâsita-i muhabere Üsküdarlı Nuri bey olup fakat mumâileyh yalnız kendisinin müşarünileyh hazretlerine mensubiyet-i kadimesini ve hareminin, dairelerine nisbet-i mahsusasını müterif ise de müşarünileyh hazretlerinin inhilândan sonra münasebetlerinin devamına mahal ve imkân kalmadığını beyan etmiş ve vesatâtını inkârda musır bulunmuştur.

Bahriye Nazırı sabık devletlü *İbrahim Paşa* ile¹ *Nusret Paşa*² ve *Mirahur Mustafa Paşa*³ ve bahriye ümerasından *Seadetlu Hasan Paşa*⁴ hazaratiyle Mesudiye suvarisi izzetlü *Mehmed Bey* ve Sultan Murad hazretlerinin kahveci başılığından mütekait *İbrahim Efendi*⁵ haklarında vuku bulan bazı ihbarat üzerine celp ve istintak ve tahkikat-ı lâzime icra olunmuş ise de mebhüsünanah olan maddeye bir gûna medhal ve malûmatları olduğuna dair serrişte alınamadı; bunlardan İbrahim Paşa hakkında vaki olan şüphe hadisenin zuhurunu mütaakıp orada bulunması ve *Salâhattin Efendi* hazretlerini Mesudiyeye gönderip zırhlıları dahi harekete müheyya bir halde tutması rivayetlerinden neş'et etmiş ise de müşarünileyh, zırhlıların fayrab edilmesi mabeyn-i hümâyun yaverlerinden *Kaymakam Ahmed Beğ'in* telgrafiyle kendisine gelen emre ve muahharan dahi bizzat daire-i bahriyeye gelerek şifahen vaki olan tebliğine mebni olduğunu ve hâdisenin zuhuru ve yâverin tersaneye vurduğuyle kendüsünün saraya gitmesi arasında hayli zaman geçüp aki-

¹ Moralı İbrahim Paşa vak'a esnasında bahriye Nazırı idi; verilen bir jurnal üzerine hadiseyi müteakıp kendisinden şüphelenilerek hemen azledilmiştir.

² Deli Nusret Paşa diye meşhur olan zat olup kendisi bazı ricali jurnal ederken bu vak'ada kendisi de jurnal edilmiştir.

³ Abdülmeceid zamanında ıstabl-ı âmire müdürü olmasından dolayı Mirahur Mustafa Paşa diye mâruf olan bu zat, vak'a esnasında hiç bir memuriyeti olmayıp bu sırada Çamlıheada Tophaneli oğlundaki bağında oturmakta idi.

⁴ Sonradan bahriye nazırı olan meşhur Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa'dır.

⁵ Kahvecibaşı İbrahim efendi Suâvi vak'asından bir müddet sonra keşfedilen ve Sultan Murad'ı hükümdar yapmak için çalışan *Kileanti-Aziz bey* komitesiyle alâkası olmasından dolayı altı sene müddetle Samsunda kalebind edilmiştir.

b-i vakıda orada mevcut bulunduğuna dair edilen rivayet makrun-ı hakikat olmadığını ve Salâhattin Efendi hazretlerinin Mesudiye'ye götürülmesi kendisinin saray-ı mezkûra duhulünden mukaddem idüğünü ve oraya vardıktan sonra yapacağı jurnala esas olacak malûmatı istihsal maksadiyle gemiye giderek ve müşarünileyhi görerek avdet eylediğini ve sefineye azimetinden evvel müşarünileyh Salâhattin Efendi hazretlerinin hatt-ı destiyle Sultan Murad hazretlerine gemiden yazdığı mektup kumandan paşa tarafından kendüsine gönderilmekle ve bu mektup rıhtım üzerinde iken gelmeğle oradan nezaret yaveri vasıtasıyla mabeyn-i hümayuna gönderdiğini söylemiş ve yaver Ahmed Beğ'in telgrafı komisyonca getirilerek müşarünileyhin ifadatına muvafık zuhur eylediği gibi Salâhattin efendi hazretleri mektubunun mabeyn-i hümayuna ısal olunduğunu ve müşarünileyh İbrahim Paşa'nın dahi yaverin daire-i bahriyeye vusûlünden sonra oraya gittiği Hasan Paşa ile Mesudiye suvarisinin ve istintaknamelerde isimleri muharrer yaverlerin tebligatiyle sabit olmuştur ve Salâhattin Efendi hazretlerinin ibtida buldukları odanın penceresinden aşağı atıldığını söyledikleri ve muahharan dahi kurulan nerdibanla dahi sarayın üst katındaki odaya çıktıkları Mesudiye suvarisi tarafından beyan olunup mezkûr nerdiban dahi muahharen tersaneye götürüldüğünden getirilüp muayene olundukta jimnastik için istimal olunan alâttan olduğu anlaşılmiş ve binaenaleyh bunun gemiden verilmiş olması ihtimali mündefi olmuştur.

Bağdatlı Süleyman Bey ile diğer *Süleyman Bey* biddefeat istintak ve muvacehe oldukları halde *Haftız Nuri*'nin aleyhlerinde vuku bulan ifadesini tezkibde ısrar ve Suâvi ile birkaç kerre ettikleri mülakat adi bir ülfet yolunda olup şu fesadda kat'a medhal ve iştirakleri olmadığını tezkâr eyledikleri gibi hadisenin zuhuru günü bunlardan İzzet Paşazade Süleyman Beğ'in Beşiktaşta birleşmek üzere Üsküdarlı Nuri Beyle ayrı ayrı oraya gitmiş ve Bağdatlı Süleyman Beğ'in dahi mahkeme-i istinaf baş kâtibi olup Beşiktaşta hanesi olan Esat Efendi ile o taraflarda görünmüş olmaları nazar-ı dikkati calib olduğundan esbabı sual olundukta İzzet paşazade Süleyman Bey, Üsküdarlı Nuri Beyle Beşiktaşta gitmeği kararlaştırmaları berây-ı tenezzüh İhlamurda bulunmak maksadına ve Bağdatlı Süleyman Bey dahi sebeb-i azimetini hadiseyi duyduğundan esbabını anlamak niyetine bina eylemiştir ve

Üsküdarlı Nuri Bey münferiden ve ahiren vaki olan istintakının cevabında, o gün Beşiktaşa gitmesi Sultan Murat Hazretlerinin kurenay-ı sâbıkasından ve kendüsünün akrabasından olan Seyit Bey ile görüşmek için olduğunu beyan eylemekle mumaileyh Seyit Beğin dahi istintakı ve Nuri Beyle müvaceheleri derdest bulunmuştur.

Bağdadlı Süleyman Bey istintakı bittikten sonra kendüsünün sebili tahliye ve mükâfat vadolunduğu halde bazı malûmat-ı mühimmesi olup anı haber vereceğini ifade etmesi üzerine söyliceği sözler hakikat-i meseleyi istiknaha medar olacak şeyler ise bu istifade teahhur etmemek için mesuli is'af edileceği beyan olunmasıyla temhir ve İta ettiği varaka Londrada zat-ı şevketsimat-ı hazret-i Pâdişahi aleyhlerinde bazı su-i tasavvurat olduğuna dair bir takım mesmuat-ı gayr-i mâkuleyi hikâyeden ibaret olup mumaileyh Süleyman Bey dahi gene taht-ı tevkifte bulunmuştur.

Eşhas-ı merkumenin Sultan Murat Hazretlerinin harem daire-sine duhulleriyle müşarünileyhin dışarıya çıkmaları beyninde pek cüz'î bir zaman geçtiği ve kendüleri elbiselerini giymiş oldukları ve kılıc ve tüfenk ve tabanca ile müsellağ buldukları halde çıktıkları görenlerin istintaknâmelerinde mazbut olan ifade-i mütehidelerinden anlaşıldığı gibi müşarünileyhin hademe-i mahsusasından eczacı Osman efendi ile kilerci başı Ali ağa ve aşçı başı Hüseyin ağa ve Lala Ali efendinin Ali Suâvi ile saraya giren diğer arkadaşlarına delalet edip bunları harem dairesine götürdükleri Dilaver ağa tarafından haber verilmiş ve merkuamların işbu cemiyet-i fesadiyyeyi bu suretle telâkki ettiklerine dair olan rivayetin ehemmiyeti derkâr bulunmuş ise de kendüleri defeatla vaki olan istintak ve müvacehelerinin her birinde adem-i medhallerini beyanda musır oldukları gibi bunlar geceleri müşarünileyhin dairelerinde nöbetle kaldıklarından hanelerine gidip geldiklerinde muhaberata vasıta olmaları ve bu işde zmedhal olanlar var ise bunların evlerine gelmeleri ihtimalile buraları tetkik olunmak üzere haremleri ve çocukları daire-i istintaka getirilmiş ise de anların takrirlerinden dahi bir emare ve serrişte alınamamıştır.

Bir de yukarıda zikri sebkat eden kâtip Esat Efendinin bundan bir kaç gün evvel Mekteb-i harbiye hocalarından kolağası Seyit Efendiye Yıldız sarây-ı hümâyunu civarında muhafaza maksadiyle bulundurulmakta olan askerin bugünlerde sarây-ı mezkûre girecek

olan yirmi, otuz bin kadar muhacirinin matlah ve teşebbüsünü men'e kifayet edemeyeceği ve belki Sultan Abdülaziz hakkında vukubulan muamele kendüsünün teslih ve techiz ettiği asker vasıtasıyla olduğunu düşünmek lâzım geleceği yolunda bazı ifadatı vukubulduğuna dair zabıta tarafından bir jurnal verilmiş ve mu-maileyh Seyid Efendi dahi celb ile sual olundukta Esat Efendinin kendüsünün şu surette ifadâtı vukubulduğunu ve hattâ bunu mü-kâfata mazhariyet maksadiyle kendüsü hafiye memuruna haber vermiş olduğunu söylemiş ve Esat Efendinin müvacehesinde dahi tekrar etmiş ise de Esat Efendi istintaknâmesinde muharrer ifadat ve delâili frad ile bu misillü tefevvühatta bulunduğunu inkâr ve yalnız Seyid Efendi ile mülâkatını tasdik etmiştir.¹

Vak'adan birgün evvel yani pazar günü طبع tab ve neşredilen Basiret gazetesinde Ali Suâvi imzasıyla münderic mübhem ve muhtasar bir mektup dahi ertesi günü icrası mukarrer olan vukuatı mübeyyin idüğü bâdelicraat anlaşılmasıyla şayan-ı dikkat görüldüğünden mezkûr gazete sahib-i imtiyazı Ali Efendi celb'ile istintakı icra edilmiş ve mezkûr mektup mündericatına nazaran Ali Suâvinin vak'ayı avenesine haber vermek emelile yazmış olduğunda şüphe kalmamış ise de mezkûr mektubun neşri böyle bir vak'a-i musammemenin îlânı maksadına mebni idüğüne veyahut mumaileyhin bu maddede zimedhal bulunduğuna dair malûmat alınamamış ve kendüsü dahi diğer eşhas ile beraber taht-ı tevkifte bulunmuştur.

Bugüne kadar cereyan eden tetkikatın aksam-ı mühimmesi bunlardan ve mevkufinin adedi yüz yirmi iki neferden ibaret olup bir taraftan isticvap olunanların tamik-ı istintaklarına ve henüz istintaklarına mübaşeret olunamayan muhacirinden otuz dokuz kişinin dahi diğer taraftan istintaklarına teşebbüs olunmuş ise de şimdiye kadar ceryan eden tetkikattan anlaşılın halin ve eşhas-ı merkume hakkında komisyonca vaki olan mütaleâtın hemen bugün arz-u-beyanı müteallik buyurulan irade-i seniyye iktizasından olmasıyle bu ciheti dahi müzakere olundu.

Eşhas-ı merkumenin derece-i töhmetlerine ve cemiyet-i fesa-

¹ Bu Esat Efendi, daha sonra meydana çıkarılan *Kileanti-Aziz bey* komitesiyle de alâkadar olduğundan dolayı, altı sene müddetle Şam'da kal'ebend edilmesine divan-ı harpce karar verilmiştir. Midhat paşanın Suriye valiliği esnasında kendisiyle görüştüğünden dolayı ikisi hakkında jurnal verilmiştir.

diyeynin maksadına müteallık karâin leffen takdim kılınan istintak evrakının tafsilâtından ve o tafsilâtın yukarıda beyan olunan icmalinden rehin-i ilm-i âlî olacağı gibi bu makule fesat cemiyetlerinin müessis ve müşevviklerine ve cemiyete dahil olacaklara kanunen derece-i cinayet ve cünhalarına göre idam ve kürek ve kalebendlik ve nefy cezaları terettüp edeceği derkâr ise de ahkâm-ı cezaiyyenin muhakeme-i kanuniyyeye müstenit olması lüzumuna ve tetkikat-ı vâkıanın şimdiki şekil ve mertebesine ve muhacirinden bu vak'a sebebi ile derdest edilen eşhas mütecâsir oldukları cürmün mahiyet ve vehametini bilmedikleri halde mücerret Ali Suâvinin ve refiki Hafız Nurinin iğfalat ve teşvikatına kapılarak bu yola gittiklerinden ve harp ve hicret sebebiyle düçar oldukları mesabiden bahs ile merhamet-i seniyyeye dehalet etmekte olmalarına nazaran iktizasının icrası menût-ı rey-i âlidir, olbabda ve her halde emr-ü-ferman hazret-i menleülemdir.

18 Mayıs 94

(Komisyon azasının mühürleri:)

*Sait Mehmed Rauf Ahmed Vesim Ali Esseyit Mustafa
Mehmed Tahir Münif Esseyid Mehmed Esseyid Osman Reşad*

II

Suâvi cemiyeti ile sonradan keşfedilen Kileanti - Aziz bey komitesi azaları arasındaki münasebatın tahkiki zımında sadarettin seraskerliğe yazılan 4 Ramazan 1295 ve 20 Ağustos sene 94 tarihli tezkire ile divan-ı harbin Suâvi vakasındaki maznunlar aleyhine daha evvel yani 1295 senesi Cemaziyelahirı guresinde verdiği kararın fezlekesi sureti.

Taraf-ı âlt-i seraskeriye

Devletlü atüfetlü efendim hazretleri,

Vak'a-i malûme-i mündefiadan dolayı derdest edilüp bâ irade-i seniyye teşekkül eden hey'et-i mahsusa ve divan-ı harp huzurlarında icra kılınan tetkikat hükmünce vak'ada medhal ve malûmatları tebeyyün iden ve medhalleri tahakkuk etmeyüp te bazı harekât ve tefevvühatlarından nâşi taht-ı şüphede bulunanların tayin ve derecât-ı mücazatlarına ve bertüzzimme görünen kesânın dahi

ihlây-ı sebillerine dair divan-ı harpten bittanzim iki kıt'a tezkire-i seraskerîleriyle irsal olunup olbabda meclis-i mahsustan kaleme alınan mazbata ile beraber mârûz-ı huzûr-ı âlf kılınan ve bir de Evkaf senedat odası mukabelecisi Aziz beğın Cerrah Paşada kâin hanesinde انقاد in'ikad eden cemiyet-i mefsedet erbabının icra kılınan istintaklarını mübeyyin Zabtiye nezaret-i celilesinden takdim olunan evrak takımıyla leffen savb-ı devletlerine irsal kılındı; meallerine ve tahkikat-ı vakıaya nazaran şu iki takım erbab-ı fesadın yekdiğeriyle irtibat ve müşareketleri olduğu ve netice-i fikir ve niyyetleri asayiş ve emniyet-i dahiliyyenin ihlâli maddesi bulunduğu anlaşıldığından haklarında lâzım gelen mücazat-ı kanuniyyenin sür'at-i tertip ve icrasıyla emsaline ibret-i müessire gösterilmesi lâzımeden olmağa eşhas-ı merkumenin divan-ı harbce kaide-i adl ve hakkaniyete tevfiikan ve âcilen yegân yegân muhakemelerinin icrasıyla haklarında terettüp idecek derecât-ı mücâzâtın peyderpey mârûz-ı huzûr-ı âli kılınması şerefsünuh ve sudur buyrulan emir ve ferman-ı hümâyun-ı cenâb-ı pâdişâh iktizây-ı âlisinden bulunmuş olmanın hükm-i irade-i seniyyenin sürat-i icrasına himmet buyrulması bâbında irade efendimindir. 4 Ramazan sene 295 ve 20 Ağustos sene 94.

Safvet

DİVAN-I HARP FEZLEKESİ

Şehr-i cemaziyelevvelin on yedinci Pazartesi günü saat dört buçuk raddelerinde muhacirinden bir hayli eşhasın Çırağan sahil-sarây-ı hümâyunı civarında tecemmula bunlardan bir miktarı saray-ı mezkûre duhul ettikleri sırada asakir-i nizamiye ve zabtiye tarafından bazıları itlâf ve bazıları hayyen girift olundukları hakkında bâ irade-i seniyye teşekkül eden komisyon-ı mahsusca icra kılınan tahkikat ve tetkikatı hâvi mazbata ve evrâk-ı istintakiyye divan-ı harb-i âcizanemize havale buyrulmuş olmağa kıraet ve mütalea olundu.

Hülâsa-i meallerine nazaran şu fesadda medhali olanlar üç kısım olup bunlardan birincisi şu cinayeti müellif ve müessis bulunanlar ve ikincisi bilfiil faziha-i mezkûreye cüret edenler ve üçüncüsü kavlen methali bulunanlardan ibarettir. Müessislerden Filibeli

Hafız Nuri, icra kılınan tetkikat-ı istintakiyyesinde Suâvinin sahilhanesinde sakin olduğundan ve Üsküdarlı Nuri ve İzzet paşazade Süleyman ve Bağdatlı diğer Süleyman Beylerin gelüb Suâvi ile görüştükleri esnada hukuk-ı mukaddese-i hazret-i hilâfetpenahi aleyhinde müzakere ettiklerini hissedüp bu meyanda Suâviden dahi malûmat aldığından bahs ile madde-i fesatta bimedhal olduğunu musırren beyan etmekte isede merkumun faziha-i mezkûre müessislerinden ve Suâvi derecesinde mürettiblerinden olduğu vakadan bir gün evvelki pazar günü Suâvinin sahilhanesinde akd ettikleri cemiyet-i fesadiyede hazır bulunduğu kayın pederi Hacı Ahmed Paşa ve Hasköylü Hacı Mehmed ve hafız Alinin müttehiden ve muvacehete ihbar eylemeleri ve ol gün araba ile sarây-ı hümayun civarında geşt-ü-gûzar eylediğini ikrar eylediği halde merkumun ol esnada muhacirler meyanında başında sarık ve arkasında cübbe veya hırka ile görüldüğü saray-ı hümayunda tutulanlardan Pazarcıklı molla Hasan tarafından bilmüvacehe beyan olunması ve ve Balkana gitmek üzere muhacirlerden asker yazmak esbabına teşebbüs etmesi ve esnây-ı fesatda maktulen vefat eden eniştesi Mustafa ile hayyen tutulan biraderi İsmail ve Hasan'ın Suâvinin cebinde zuhur eden puslada isimlerinin muharrer bulunması delâleti ve emare-i saire ile teayyün etmiştir.

Merkum Hafız Nuri'nin kayın pederi Hacı Ahmed Paşa ve Hasköylü Hacı Mehmed Ağa ve hafız Ali efendi dahi madde-i fesadda bî medhal olduklarını ifade etmiş iseler de bunların mezkûr pazar günü Suâvi'nin sahilhânesinde mün'akit cemiyete dahil olduklarını ikrar etmeleri ve mezkûr puslada kezalik isimlerinin muharrer olması ve kendüleri fesâdın pazartesi günü icrasına teşebbüs olunacağına muttallî oldukları halde cânib-i hükûmete haber vermemeleri emaratiyle bunların dahi faziha-i mezkûrede kavlen ittihat ve ittifakları anlaşılmıştır.

Üsküdarlı Nuri Beğın Hakan-ı sabık hazretleri mensubatından ve kuranây-ı sabikasından Seyid Beğın akrabasından olduğunu ve haremının müşarünileyhin daire-i dahiliyyesine nisbeti mahsusa(sı) bulunduğu ve mezkûr pazartesi günü kablelvukuat Beşiktaşta geçüp mumaiyleh Seyid bey ile Müvakkithânede görüşüğünü ve andan beş on gün mukaddem İzzet paşazade Süleyman ve Bağdatlı diğer Süleyman beyler ile beraber birkaç defa sahilhanesine giderek Suâvi ile görüştüklerini ikrar ile fesada dair müzakare ettiklerini inkâr etmiş

ise de mumaileyh Nuri beğın vasıta-i muhabere olduğu Hafız Nuri tarafından vicahen haber verilmiş ve kablelvukuat akşam üzeri Bağdatlı Süleyman beğın Üsküdar da kâin hanesinde İzzet paşazade Süleyman Bey ile mülâkat eyledikleri esnada Suâvi tarafından vuku bulan tenbihe mebni ol gün kendülerini Beşiktaş tarafına gitmeleri için teşvik ettiğini Süleyman Beğın haber vermesi delâletiyile Nuri Beğın dahi bu maddede medhal-i küllisi olduğu sâbit olmuştur.

İzzet Paşazade ve Bağdatlı Süleyman beylerin dahi Suâvi ile kablelvukuat görüşüp bu fesad hakkında beyinlerinde müzakerelere sebke eylediği Hafız Nuri tarafından beyan olunması ve kendülerinin Suâvi ile görüştiklerini ve ol gün Beşiktaş tarafına gittiklerini ikrar eylemeleri mülâbesesiyle bunların da bu babda malûmat ve methalleri olduğu tahakkuk eylemiştir.

Tafsilât-ı maruzadan müstefad olacağı veçhile bunlardan Hafız Nuri efendi birinci derecede muharrik ve mürettib-i fesad olduğundan kanun-ı cezanın elli beşinci maddesine tevfikân idâmina ve Ahmed paşa ve Hafız Ali ve Hacı Mehmed ağa mevki-i hâdisede bulunmamışlar ise de fesada dair akd olunan cemiyet-i hafiyede bir kere bulunmaları cihetiyle kanun-ı cezanın elli sekizinci maddesine tevfikân Ahmed paşanın Kütahya'ya ve Hafız Alinin Ankara'ya ve Hacı Mehmed ağanın Kastamoni'ye müebbeden nefy olunmalarına ve Nuri bey ve İzzet paşa zade Süleyman ve Bağdatlı diğeri Süleyman beğlerin dahi Suâvi ile ihtilatları olması ve yevm-i mezkûrda bir vesile ile mevki-i hâdisi civarında dolaştıkları, işe vukuflarına delâlet etmekte bulunması cihetiyle mezkûr elli sekizinci maddenin fıkra-i saniyesi hükmünce bunlardan Nuri beğın Rodosta ve İzzet paşa zade Süleyman bey ile Bağdatlı diğeri Süleyman beğın dahi Sakız ceziresinde üçer sené müddetle muvakkaten kale bend edilmelerine hükm olunmuştur; ol babda ve her halde emr-ü ferman hazret-i menleh-ül-emrindir.

Gurre-i Cemaziy-el-âhır sene 295 ve 21 Mayıs sene 294

*Esseyid Mustafa¹ Ahmed Vahib Reşid Hakkı
Mehmed Reşad Mahmud Hüdayi*

¹ Divan-ı harp heyeti reisi Alyanak Mustafa Paşa (vefatı 1884) azadan Ferik Ahmed Vahip Paşa (vefatı 1896); diğeri azaların rütbe ve memuriyetlerini tayin edemedim.

Bu fezlekeye merbut heyet-i vükelâ kararı :

Vak'a-i malûme-i mündefiadan dolayı derdest olunup bâ irade-i seniyye teşekkül eden heyet-i mahsusa huzurunda emr-i istintakları ve tahkikat-ı evveliyesi icra edilen eşhasın divan-ı harpte muhâkemeleri görülerek tahdid olunan mücazat-ı kanuniyyelerini hâvi divan-ı mezkûrdan tanzim kılınan mazbata miyâne-i âcizanemizde kıraet ve mutalea olundu. Meâlinden müstefad olduğu veçhile eşhâs-ı merkumeden Filibeli Hafız Nurinin muharrik ve mürettib-i fesad olduğu tebeyyün iderek cinayeti birinci derecede görünmesiyle kanun-ı cezanın elli beşinci maddesine tevfikân merkumun İdamına ve Ahmed paşa ile Hafız Ali ve Hacı Mehmedin fesada dair akd olunan cemiyet-i hafiyyede buldukları mütehakkık olduğu veçhile kabahatları ikinci derecede ad olunduğundan kanûn-ı mezkûrun elli sekizinci maddesine tatbikan bunlardan Ahmed paşanın Kütahyaya ve Hafız Alinin Ankaraya ve Hacı Mehmedin Kastamoniye müebbeden nefy olunmalarına ve Üsküdarlı Nuri ve İzzet paşa zade Süleyman ve Bağdad'lı diğer Süleyman beğlerin kazıyye-i fesada vâkıf oldukları ve mevki-i hâdise civarında dolaştıkları anlaşılarak töhmetleri üçüncü derece itibar kılınmasına mebni mezkûr elli sekizinci madde-i kanûniyyenin fıkra-i saniyesi mucibince anlardan da Nuri beğın Rodos ve Süleyman beğlerin Sakız cezirelerinde üçer sene müddetle kale bend edilmelerine karar verilmiş ve suret-i mâruza ahkâm-ı kanuniyyeye müstenid ve bu makule eşhas-ı müfside ve muzirrenin tesri-i cezay-i sezalariyle emsalinin terhibi lâbüd bulunmuş olmağla mazbata-i mezkûrede münderic mücazat ve muamelâtın hemen icrasına mübâderet olunması müttehiden tezekkür kılındı ise de olbabda her ne veçhile emr-ü ferman-ı mehâbet unvan-ı cenâb-ı mülkdârî müteallık ve şerefsudur buyrulur ise mantuk-ı celili infaz olunacağı muhât-ı ilm-i hüküm pirây-i âli buyruldukta katibe-i ahvalde emr-ü ferman hazret-i veliyy-ül-emr efendimizindir. 8 C. [Cemaziy-el-âhır] sene 295

<i>Safvet</i>	<i>Ahmed Muhtar</i>	<i>Ali</i>
<i>Mahmud Celâleddin</i>	<i>Mehmed Rauf</i>	<i>Ahmed Vesim</i>
<i>Mehmed Kâni</i>	<i>Mehmed Tahir Münif</i>	<i>Ohannes Çamiç</i>

Suâvi vak'asındaki bu elebaşılardan sonra vak'ada bulunan muhacirlerden elde edilenlerin de beş, dört ve üçer sene kürek cezası ile tecziyelerine 28 Cemaziyel-âhır 1295 tarihinde karar verilmiştir.

III

Ali Suâvi vakasından üç gün sonra Beşiktaş inzibatına memur Çorumlu sekiz-yedi Hasan paşanın hadiseye dair Padişaha takdim ettiği 21 Cemaziyyevvel tarihli raporunun sûretii:

Güzeran iden pazartesi günü saat dört raddelerinde Yıldız sarây-ı hümâyunundan Beşiktaş zabıtasına avdetle oda-i âciziye duhulümde bir nefer zabtiye gelüp Çırağan sahilsarây-ı hümâyunu paşa dairesi önünde mühacirnin kavga itmekte olduklarını söylemesi üzerine mikdar-ı kâfi asakir-i zabtiye ile süratle gitmekte iken paşa mahallesinde bir nefer daha gelerek bahçeye duhul ettiklerini ve *valide saltanat kapusu* önüne gidildiğinde diğer bir nefer daha gelerek saray-ı mezkûrun derununa hücum ettikleri malûmatı virilüb heman maiyyet-i âcizde bulunan neferattan on neferi mezkûr kapunun önüne terkle haricî ve dahili tasallut iden olduğu halde ur emrini virüb *koltuk kapu'*ya yakın geldiğimde Hacı Mahmud Efendi ziyade telâş ile "*aman yetişin daireleri muhacirler bastı*," dimesi üzerine altı neferi koltuk kapuda terk ve on nefer paşa dairesi kapusuna gönderilerek keza talimat verildiği ve dört nefer ile içeru duhul ve kapucuların birinin elinde bulunen kebir sopayı ahz, içeru doğru gitmekte iken saadetlû Musa ağa karşı gelüp *aman yetiş iş fenalaşdı*," dimesi üzerine heman kendüsünün talimatı üzerine ikinci kata çıkılıp harem kapusuna doğru gider iken Dilâver Ağa çıkup "*yetişin Sultan Murad hazretlerini götürüyorlar*," dediğinde heman içeru duhul, bir sakallı şahsın eli sağ omuzunda diğer bir sakallı şahıs dahi sol tarafından koltuğuna girüb çend nefer aveneleriyle çerkes elbiseli yine bir sakallı şahsın götürmekte ve sağ tarafında olan şahsın "*yaşa Sultan Murad*," diye alkışlamakta olduğunu müşahede iderek reisülfesad olduğunu his idüp yedimde olan sopa ile başının sol tarafından şiddetle darb idüp oraya düştüğünü gördüklerinde etrafında bulunanlar giru çekilmesi üzerine Hasan Ağa müşarünileyhin (Sultan Murad'ın) yedinde bulunan eslihasını almak murat ettiyse de telaş arasında anın lüzumu olmadığını beyan eylediğimde mumaileyh Hasan ağa ve Zeybek Mehmed Ağa ile Hacı Ali Ağa ve diğerleri şahs-ı merkumunun üzerine hücum, mudarebeye kıyam olundukta iki neferi deniz tarafında bulunan pencereden atılmak sırasında neferat tarafından atılan kurşun danelerinden biri mecruh ve diğeri hayyen

atlamış ise de asakir-i şâhâne tarafından haricen itlaf olunduğu üç neferi dahi harem bahçesi tarafındaki camları şikest idüp atılarak diğerleri geldikleri mahalle doğru gitmekte iken asakir-i şâhâne ve zabtiye ile bendegân tarafından kâffesi itlâf edilerek müşarünileyhin (yani Sultan Murad'ın) çıkacağı harem kapusu önüne mikdar-ı kâfi nizamiye ve zabtiye vaz ile cümlemiz mabeyin-i hümayun bahçesine çıkarak baki-i merkumunun hareketlerine binbaşı Bekir bey kulları dahi hazır olduğu halde mukabele bilmisil, bazıları mecruh ve meyyiten ve bazıları dahi hayyen derdest olduğu bu ise eltâf-ı ilâhiyye ve muvaffakiyyet-i cenâb-ı tacdâri âsâr-ı celilinden bulunmuş olmağla olbapta emr-ü ferman şevketlû, mehabetlû, kudretlû efendim hazretlerindir. 21 ca sene 1295.

Kulları

Essegid Hasan (tâlik mühür)

IV

Çırağan vakasına dair bahriye ümerasından olan Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa'nın hadisenin ertesi günü 9 Mayıs 1294 tarihıyla takdim eylediği rapor sureti:

Malûm-ı âsafâneleri buyurulacağı veçhiyle dünkü pazartesi günü saat dört raddelerinde Mesudiye firkateyn-i hümayununda bulunduğum halde Çırağan sarây-ı hümayunı tarafından bir feryat işitilmekte olduğu nöbetçi zabitan tarafından taraf-ı acizîye malumat verilerek derhal filike-i âciziye rakiben ve süfün-i şâhânedan dahi filikelere asakir ve zabitan vaz'ıyla *Asar-ınusret* vapur-ı hümayununa gönderilmesine emir vererek sarây-ı hümayuna doğru gitmekte iken derun-ı saraydan tüfenk endachte olunmakta olduğu ve filike-i âciziye doğru bir kaç kurşun gelmiş ise de sem'-i itibar olunmayıp doğruca rıhtıma yanaşıp dışarıya çıktığımda bir çocuğa rasgelip yanıma geldikde “*aman beyefendi hakkımızda efkârınız nedir ?*” deyü sualinde zaten vukuata malumatım olmadığından kendüsünün havfini mucip olacak hiç bir cevap virilmeyüp muahharen İstanbul vapur-ı hümayunı suvarisi gelüp sual eylediğimde Salâhaddin Efendi hazretleri olduğunu anladım ve sebep-i vukuati sual eylediğimde “*muhacirler bizi bastıklarından firar eyledim*,” cevabını vermeleri üzerine oralara münasip miktar asakir-i beriyye-i şâhâne

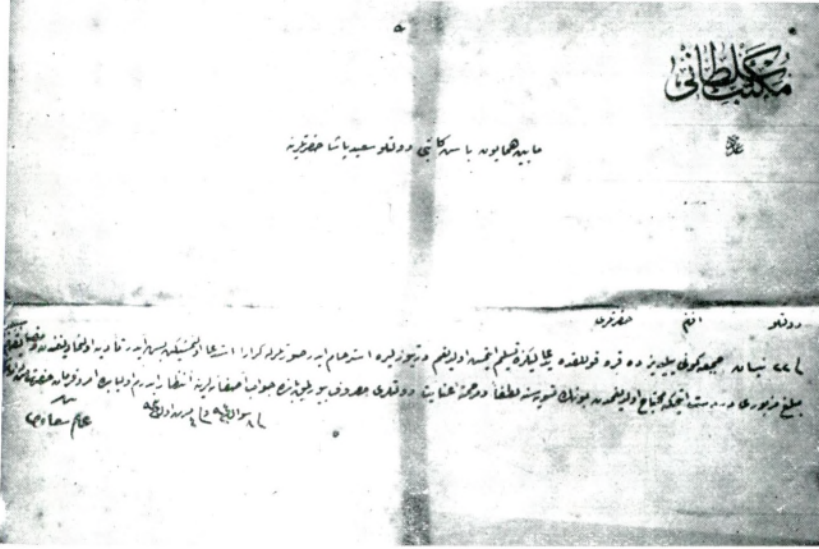
Ali Suavi'nin
gençlik resmi

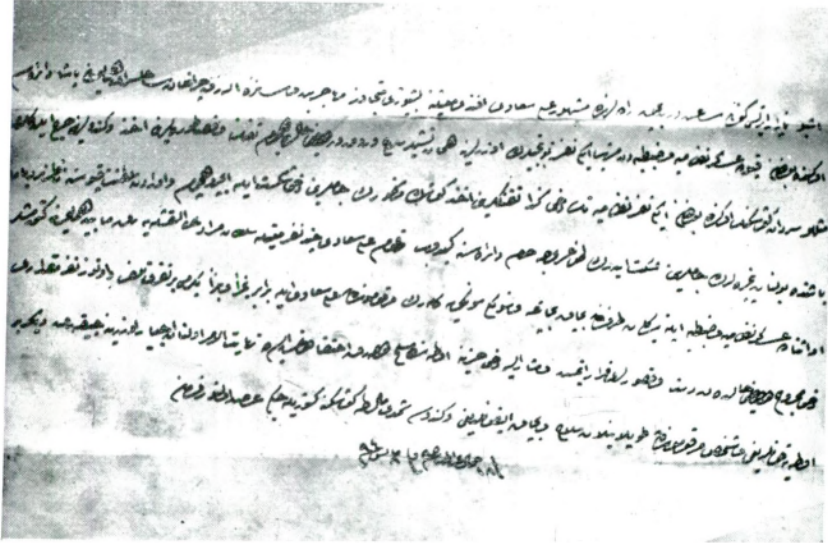
Ali Suavi'nin
Avrupa'daki zamanına ait
resmi

Ali Suavi'nin
son resimlerinden biri

Suâvi'nin Sait Paşa'ya müracaatı

Suâvi vak'ası hakkında rapor (evrak No. 933)

۴

ع
۱۰

عقد اولیٰ در تاریخ ۲۱ بهمن ۱۳۰۲ هجری قمری
عقد دوم در تاریخ ۲۸ بهمن ۱۳۰۲ هجری قمری
عقد سوم در تاریخ ۴ آبان ۱۳۰۳ هجری قمری

مجلس علمای شهر تبریز
مجلس علمای تبریز

عقد اولیٰ در تاریخ ۲۱ بهمن ۱۳۰۲ هجری قمری
عقد دوم در تاریخ ۲۸ بهمن ۱۳۰۲ هجری قمری
عقد سوم در تاریخ ۴ آبان ۱۳۰۳ هجری قمری

مجلس علمای شهر تبریز
مجلس علمای تبریز

عقد اولیٰ در تاریخ ۲۱ بهمن ۱۳۰۲ هجری قمری
عقد دوم در تاریخ ۲۸ بهمن ۱۳۰۲ هجری قمری
عقد سوم در تاریخ ۴ آبان ۱۳۰۳ هجری قمری

مجلس علمای شهر تبریز
مجلس علمای تبریز

Nişli Mahmud'un Suâvi vak'ası münasebetiyle jurnalı

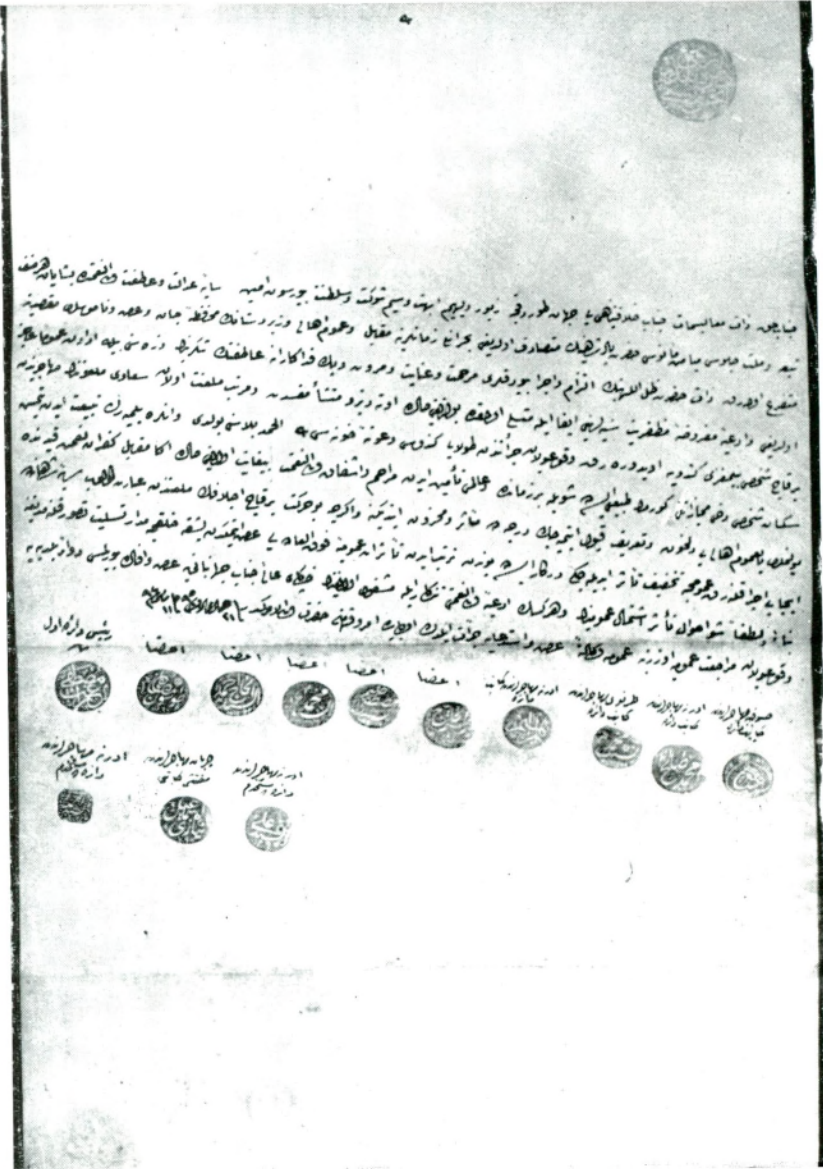
Bellekten: C, VIII

۴
—
۵۷۷

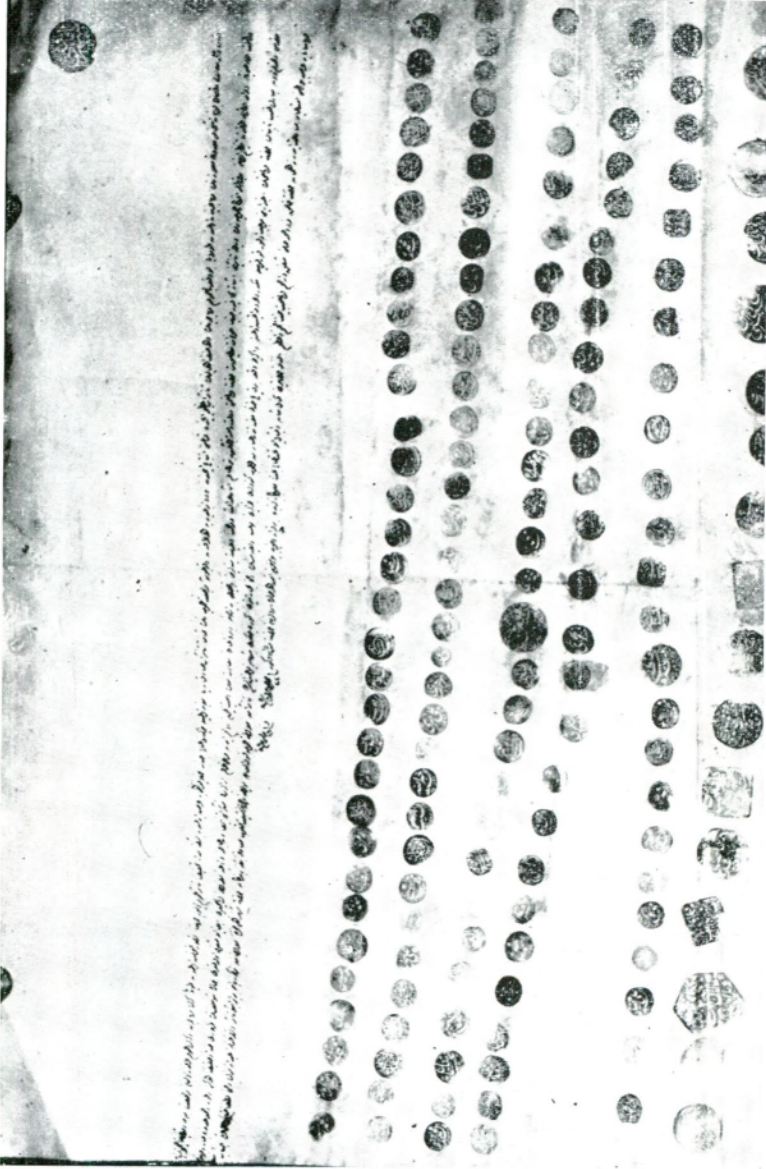

ردای مقدسی از دستان پسران مطهر حضرت امام رضا علیه السلام در روز پنجشنبه ۲۰ خرداد ماه ۱۳۰۴ خورشیدی در شهر تبریز
 در خانه آقای آقا میرزا محمد تقی میرزا میرزا محمد تقی میرزا میرزا محمد تقی میرزا میرزا محمد تقی میرزا میرزا محمد تقی میرزا
 میرزا میرزا محمد تقی میرزا میرزا محمد تقی میرزا میرزا محمد تقی میرزا میرزا محمد تقی میرزا میرزا محمد تقی میرزا
 اولی من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان
 عزیز من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان
 اولاد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان
 یا لایله ای من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان
 اولاد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان
 سید من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان
 یا صمد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان اولاد من معادیم مؤمنان
 همه دنیا و بیگانه ای که در این راه است با ما است و ما با آنها هستیم و ما با آنها هستیم و ما با آنها هستیم و ما با آنها هستیم

Nişli Mahmud'un Suâvi vak'ası münasebetiyle diğer bir jurnalı

Ali Suâvi vak'asını mütaakip İstanbul belediye dairelerinin Padişaha takdim ettikleri geçmiş olsun ve arz-ı ubudiyet mazbatalarından biri. (Hepsi aynı mealdedir. Bu fotoğraf birinci daire-i belediye riyasetinin mazbatasıdır.

Suâvi vak'ası münasebetiyle İstanbuldaki Rumeli muhacirlerinin sadakatlerini arzeden devair-i belediye ve ahalinin bir kısmına ait mazbata

vazedilmiş olmağla kendim sarây-ı hümayun derununa gittim; elan tabanca atılmakta olduğu cihetle Ser kurenây-ı şehriyari atufetlü Paşa hazretlerini gördüğüm anda yanına gidip ne suretle hareket edilmek lâzım geleceği suali acizânemde sevahil tarafının güzelce muhafazasına ağalar dairesi tarafında bulunmaklığımı emir vermeleri üzerine koltuk kapıdan çıkıp mahall-i mezkûre geldiğimde sabık bahriye nazırı devletlü paşa hazretlerine rasgelip içeriye girmek efkârında bulduklarından sevahil kapularından içeriye girmek mümkün olamayacağını bilbeyan dışarı tarafından gitmekte iken Mesudiye süvarisi Mehmed Bey yanıma gelip Salahaddin Efendi hazretlerini sefineye gönderdim demesi üzerine nâzır-ı müşarünileyh Paşa hazretlerine malumat verdiniz mi diye sâlde evet verdik cevabını verdi; muahharan müşarünileyh hazretleriyle beraber koltuk kapudan içeriye girip Serkurana Paşa hazretlerinin yanına vardığımızda *siz gidiniz sevahil tarafını güzel muhafaza ediniz* emrini verdiklerinde bendeniz avdet edip ağalar dairesi tarafına gelip ol suretle filikelerin hareketlerine dikkatle ve süfun-i hümayun için lâzımgelen bazı tenbihat vermek üzere Mesudiye firkateynine geldiğimde devletlu Salahaddin Efendi hazretlerini gördüm. “*Pederim nerededir ?* „ deyü sual buyurmaları üzerine nerede olduğunu görmedim, lâkin Yıldız kasr-ı hümayununa gitmiş olduğunu işittim deyip oradan sefine-i hümayunca lâzım gelen tenbihatı verip dışarıya çıktığımda sabık devletlü Nazır Paşa hazretlerini gördüm; beraber sefineye gelüp biraz ârâmadan sonra mabeyin-i hümayun yaverlerinden biri gelip şevketlü efendimiz hazretlerinin Salâhaddin Efendi hazretlerini istemiş olduklarını beyan buyurmakla derhal kendülerine malumat verilerek filikeye rakiben teşrif buyurdıkları, bir saat sonra Nazır-ı sabık devletlü Paşa hazretleri dahi Yıldız kasr-ı hümayununa gitmeleriyle muahharan gönderdikleri emir üzerine mevcut bulunan filikeler dağıtılıp yalnız karakol etmek üzere bir filike bırakıldığı mukaddem ve muahhar süfun-i şâhânedan ve gerek filikelerden ağız otu kaldırılmadığının lâzımgelen bir kıt'a jurnalı tanzim ve takdim-i hâkipay-ı vâlâları kılındı. Olbabda emr-ü-ferman hazret-i menlehülemdir. 1 mayıs sene 1293¹.

Bende

Hasan Hüsni (Talîk mühür)

¹ Jurnal sonundaki tarih senesi 1293 olarak gösterilmiş ise de yanlış olup doğrusu bir sene sonradır.

V

Suâvi vakesi günü yani 8 mayıs 1294 ve 18 cemaziyelevvel sene 95 tarihiyle bu vakaya dair Abdülhamide verilmiş olan imzasız bir jurnal :

İşbu pazartesi günü saat dört buçuk raddelerinde meşhur Ali Suâvi Efendi, maiyyetine beşyüzü mütecaviz muhacirin vesaire alarak Çırağan sahilisarây-ı hümayunı Paşa dairesi önünde bulunan kapuda asakir-i nizamiye ve zabtiyeden müretteb iki nefer nöbecilerin üzerlerine hemen teşhir-i silâh ve rüyerver olduğu halde hücum, tüfnek ve kasaturalarını ahz ve kendülerini cerh eyledikleri misillû serdab köşkünün önünde bulunan iki nefer nizamiyenin dahi keza tüfenklerini ahz, köşk-i mezkûrun camlarını dahi şikest ile içeri hücum ve oradan saltanat kapısına nazır nerdiban başında bulunan pencerelerin camlarını şikest ederek doğruca harem dairesine gidüp merhum Ali Suâvi çent nefer maiyyetiyle sultan Muradı alkışlayarak mabeyn-i hümayuna götürmüşler. O sırada asakir-i nizamiye ile bendegân tarafından bıçak bıçağa ve süngü süngüye gelerek merhumundan Ali Suâvi ile beraber bahren ve berren yirmi bir neferi telef ve otuz nefer mikdarı dahi mecruh olduğu halde derdest ve kusurları firar etmiş ve müşarünileyh (yani sultan Murat) dahi hazine odasında müsellağ olarak ihtifa etmiş ise de¹ nihayetülemir olunan icbar üzerine çıkararak diğer bir odaya konulduğu ve şnhs-ı merhumundan toplanılan silâh ve bıçak alıkonulduğu ve kendüsü şimdi Malta köşküne götürüleceği arz olunur ferman².

Fî 18 Cemaziyelevvel ve Fî 8 Mayıs

Sene 94

Sene 95

¹ Jurnaldeki bu kayıt ile *Beşinci Muradın Hayatı* isimli eserdeki Filizten hanımın sözü birbirine mutabıktır,

² Bu jurnal vak'ayı müteakıp oraya gelen paşalardan veya baş hafiyelerden biri tarafından verilmiş ise de kimin olduğu bilinmiyor.

VI

Nişli Mahmud imzasıyla¹ Çırağan vakasından takriben 8 ay sonra 11 Muharrem 1296 (1879 İ. Kânun) tarihinde dolayısıyla bu hadise ile alâkalı olarak Abdülhamide verilen ve bu işte Mitat Paşanın da parmağı olduğu işaret edilmiş olan bir jurnal sureti olup fotoğrafisi vesikalar ara- sındadır.

Duây-ı mefruzayı edadan sonra huzûru hazret-i tacdarilerfne marûz-ı âbfdânemdir ki çend mah mukaddem huzur-ı âlf-i hazret-i şehriyarilerinde Sadr-ı azam Safvet Paşa bendeleri hazır olduğu halde Çırağan vaka-i müteallimesi üzerine vuku bulan müstahberat ve muvazene-i vicdaniyye-i çakeranemi arz ve ihbar etmiş ve bu maruzât-ı bendegâneme sadr-ı müşarünileyh bendeleri tarafından itiraz edilmek istenilmiş ise de mâruzât-ı abîdânem hiç bir gûna garaza müpteni olmayarak kemal-i sıdk ve hulus ile vuku bulduğuna ve hakikat-i hale makrun olduğuna mebni sadr-ı müşarunileyh bendeleri değil red ve tezkibe muktedir olmak hatta mukabeleye muvaffak olamadığı nezd-i hakayık vefd-i mülûkânelerinde dahi malûm olmuştur. İşbu mâruzat ve ihbârât-ı çakeranem hatırı şahanelerinde tamamen kalamamak mütaleasına mebni tahriren dahi arz-ı keyfiyete ictisar eyledim.

Mezkûr Çırağan vakasından mukaddem Davud Paşa kışla-i hümâyununa teşrif-i şâhâneleri vuku bulacağı ve bunu eshâb-ı agraz ve mefsedetden olan bazı eşhas fırsat itibarile cenâb-ı hak muhafaza buyursun hukuk-ı şahsiyye-i hükümdarilerine taarruza kalkışacakları ve bu müfsitlerin istinatgâhları Sadık ve Akif Paşalarla² iki müşir ve bir rivayete göre Refik ve İzzet paşalar³ olduğu ve

¹ Bu Nişli Mahmud bey, nahiye müdürlüğü ve kaza kaymakamlığı edib Rus harbini müteakip İstknbula gelerek bir müddet açıkta kalmış, verdiği jurnallarla bu vehham hükümdara çatarak kuranalığa çıkmış ve bu vazifede iken 1306 sefer (1888 Birinci teşrin) de vefat etmiştir.

² Sadık Paşa, Suâvi vak'ası esnasında başvekil olup hadiseden bir hafta sonra azledilerek Cezayir-i Bahrisefid valiliğine gönderilip bilahara gerek bu adamın ve gerek diğer hafiyelerin vardikleri jurnallar üzerine hakkındaki infial artığından valilikden de azjolunarak Limni adasında ikamete memur olmuş ve 1319 H. 1901 M senesinde vefatına kadar burada kaldı. Akif Paşa ise Arnavudluk hanedanından olup valiliklerde, Adliye nazırlığı ve Şurây-ı devlet reisliğinde bulunmuştur.

³ Jurnaldeki Refik Paşa, Ahmed Vefik Paşa ve İzzet Paşa'da Suâvi vak'ası sırasında serasker bulunan İzzet Paşa olacaktır.

bunda kendi paşasının reyi bulunduğunu Mithat paşanın haremi tarafından Çırağan vakasının zuhuru üzerine birader-i çakeranemin hanesinde söylenildiğini arz ve ihbar ile beraber Çırağan vakasının bir suret-i mecnunâne ve mefsedetkâranede vukua gelmesi ve vuku bulduktan sonra vükelâ tarafından haber alınabilmesi ve Ali Suavi gibi Avrupaca bile sû-i ahlâk ve mefsedeti malûm olan bir şahıs ahvalinin nazar-ı dikkatden dûr edilmesi ve seksen yüz kadar eşhası toplayıp tertip mefsedetine meydan bırakılması ve bâhusus vak'adan bir gün mukaddem Basiret gazetesinin neşri matbuat müdüriyetinin ve daha büyük merciinin nazar-ı dikkatlerine çarpmaması veyahut nazar-ı igmazlarında kalması maddelerini hatır-ı çakeranemden geçürdükçe Mithat paşanın haremının söylediği sözlerin adem-i sıhhat ve adem-i ehemmiyetine hükmetmek¹ elimden gelmiyeceğini şifahen arz ve ihbar eylediğim gibi tahriren dahi arz ve ihbare cesaret eylerim. Her halde emr-ü-ferman zat-ı hazret-i tacdarilerindir.

Fi 11 Muharrem sene 96 ve fi 24 Kânun-ıevvel sene 94

Bende
Nişli Mahmud kulları

VII

Mekteb-i Sultani müdürü iken Ali Suâvi efendinin Mabeyn baş kâtibi Said paşaya (Şapur Çelebi) teslim etmiş olduğu dört yüz lira hakkında 8 şavval sene 94 ve 4 teşrinievvel sene 93 tarihli bir tezkiresi ve buna merbut olarak kendi el yazısı ile yazmış olduğu mektub sûreti :

Mekteb-i Sultânî
Aded

Devletlü efendim hazretleri,
Fî 22 Nisan Cuma günü Yıldızda Karakullukta yed-i âlinize teslim etmiş olduğum dört yüz lira, istirham eder suretlerle ki-

¹ Sultan Abdülâzizin hal'inden itibaren Abdülhamid aleyhine yapılan bütün hadiselerde Mithat Paşa'nın parmağı olduğu müteaddit jurnallarla Padişaha bildirildiğinden Abdülhamid amcasının şahadetini perde yapıp kendi nefsinin kaygusuna düşerek Mithat Paşayı ortadan kaldırmıştır.

raren istid'a olunmuş iken beş aydır tediye olunmadığından ve müzayakam sebebiyle meblâğ-ı mezburı dârdet etmeğe muhtaç olduğumdan bunun tesviyesine lütfen ve merhameten inayet-i devletleri masruf buyrulmak bâbında cevab-ı asafanelerine intizar ederim. olbabda emr-ü ferman hazret-i menleh-ül-emrindir ¹.

Fî 18 Şevval 94 ve Fî 4 Teşrinievvel senè 93

Bende

Ali Suâvi

Suâvinin el yazısıyle 9 Şevval 94 tarihinde, Süleyman ve Lebib beğlerin yanında yazdığı aşağıdaki mektup sureti yukarıdaki tahrirattan dokuz gün evvel kaleme alınmış olup yine dört yüz lira meselesine dairdir:

"22 Nisan sene 93 Cuma günü Bank-ı Osmanî'ye teslim etmiş olduğum dört yüz liranın ibraz edene verilmek üzere ilm-ü haberini Yıldız kasr-ı hümayunu Karakulluğunda mabeyn-i hümayun başkâtibi devletlû Said paşa hazretlerine teslim eylediğimde bir yaver çağırıp bir zarf derununda telgraf müdürü saâdetlû İzzet efendiye gönderdiler. Bendeniz yanlarından çıktığımda birinci gün teşekkül etmiş olan umur-ı harbiye komisyonuna yani devletlû âtufetlû Mahmud paşa ² hazretlerinin odalarına girdim ve orada ferik saâdetlû Said paşa hazretlerine ³ dahi müşarünileyh paşa hazretlerine teslim etmiş olduğum dört yüz lirayı nakl eyledim. meselede hatırdan güzer etmiş bir köşe var ise Bank-ı Osmanî ve telgrafhane defterlerine müraceat olundukta sahih tarihi ve keyfiyeti ve cihet-i sarfı malûm olur.

Ancak bendenizin arz eylediğim mesele Macaristan işi için denmesi üzerine bir hüsn-i hizmete gayret için parayı tedarik idüp başkâtip paşa hazretlerine teslim kazıyyesinden ibarettir; müşarünileyh hazretleri dahi telgrafhane kuyudiyle cihet-i sarfı irâe

¹ 18 Şavval 1294 [1877 Birinciteşrin sou] tarihinde Snâvi efendinin henüz Galatasaray sultanisi müdürlüğünde bulunmakta olduğu görülüyor. Ali-Suâvi, 28 ikinciteşrin 1877 tarihinde müdürlükten ayrılmıştır.

² Fethi Paşazade damad Mahmud paşa

³ Mabeyn Feriki ve damad Mahmud paşanın eniştesi İngiliz Sait paşa diye meşhur olan Eğinli zade Sait paşa.

buyuracakları derkâr ve müsellemler bulunduğundan bu köşesi bendenizin vazife-i âcizânem haricindedir.

Derkenar :

Dört yüz liranın talep olunmasının aslı Peşte konsolosu Sermed Efendinin Hariciye nezaret-i celilesine telgrafnâmesi olduğu hatır-ı çakeriye geldiği gibi parayı bendenizin tedarikime dahi sebep, yevm-i cum'a olduğundan ve para mutlaka cumartesi sabahına kadar, Peşteye bâ telgraf verilmesi dahi matlub bulunduğundan ol veçhile hareket olunmuş olduğu dahi hatır-ı acizîdedir ¹.

Suâvi Efendinin bu mektubun arkasında :

“Ali Suâvi Efendi işbu varakada münderic ifadatını şifâhen beyan ve tekrar ettikten sonra bu varakayı acizleri dahi hazır olduğumuz halde kendi kalemiyle yazmıştır. 9 şevval sene 94., şerhi vardır.

Süleyman Lebib

¹ Yukarıda sureti yazılı olup 18 Şavval tarihli tahriratında müzayekasından bahs ile parayı istiyor ve 9 şavval yani tahriratından dokuz gün evvelki ifadesinde ise paranın Macaristana gönderileceğini beyan ediyor. Âcaba Suâvi bu parayı kendisine mi almak istiyordu ? İki ifade birbirini tutmamaktadır.

TERCÜMELER:

XI-XII. NCİ ASIRLARDA UZ'LAR VE KOMAN'LARIN TARİHİNE DAİR (*)

KOSSANYİ BELA

Türkçeye çeviren : HÂMİT KOŞAY

Macar edebiyatında uzun müddet, bizans müelliflerinde görülen Οὔξοι ve Κόμανοι, halk adlarını aynı halka aid sandılar¹. J. Marquart kun'ların ethnikum'unun tetkikinde bu görüşün yanlış olduğunu katıyetle ifade etti². Ancak Marquart kun meselesinin bu münasebetlerini göstermekte daha ileri gitmiyerek yalnız tesbitle kaldı. Aşağıdaki yazılarımda bu sahada yol açıcılık yapan değerli Rus araştırmalarının³ neticelerinden de faydalanarak, bu kabilelerin XI-XII. inci asırlardaki tarihlerine dayanarak, yekdiğerine olan münasebetlerini daha yakından aydınlatmaya çalışacağım⁴.

*) Bu mübahesemizde «Üz» ifadesini, Bizans kaynaklarındaki Οὔξοι şeklinde geçen halk adının XI. inci asır manasında kullanıyorum. Bu suretle şark müelliflerinde görülen *guz* halk adına, ne kemiyet ne de keyfiyet bakımından tamamen tekabül etmiyor.

¹ Buna dair toplanmış edebiyatı Miskolezy Gyula'nın (A Kunok ethni kumaboz. Történeti Szemle. 1918 VII. évf. 28) de çıkan mekalesinde bulmak mümkündür.

² J. Marquart: Über des Volkstum der Komanen. Osttürkische Dialektstudien V. W. Bang u. j. Marquart, Berlin. 1911. Abhandlungen d. k. Gesellschaft der wissenschaften zu Göttingen. Bd. XIII/l., 38.

³ Burada bilhassa iki mübaheseyi kastediyorum. Bunlar: J. Samçevsky: Torki, Berendei i çernie Klobuki N. Kalaçov: Arhiv istoriko-yuridiceskih, svedeniy, otnosyasçihsy a do Rossii. Moskva 1855. Otd. III. 83-106. ve P. Golubovskij: Peçeneği, Torki i Polovtsi Universitetskiya Izvestiya Kiev, God, XXIII 1883 No. 1, 3, 5-6, 9-10. God, XXIV 1884 No. 4.

⁴ Esas kaynaklarımız mahallî alâkaları hasebiyle bu bakımdan başta eski Rus chronikaları «Povest, Vremennih, let,» (ihtisarla: Povesti) ve onun devamı olan Kiev ve Haliç-Volodimer salnameleri olacaktır. Povesti I. işareti (İpatius) elyazmasında kalan ibare kasd olunmaktadır. Zikri geçen üç salname Rus archeographie komisyonu tarafından Letopis po İpatskomu spisku. Sent-Petersburg 1871 de neşredilmiştir.

Kazar-guz ittifakını müteakip harekete geçen kavimler göçü IX. uncu asır sonunda peçenek halkını Kiev ve ona mücavir prensliklerle hemhudut Don ve Dinyester yöresindeki steplere sürükledi. Peçenekler ilk defa olarak 915 de Rus sahasına girdiler¹ Daha sonra Bulgar devleti tedenniye yüz tutunca çabucak aşağı Tuna yöresini istilâ ettiler².

X. uncu asır devamınca ve XI inci asır ilk nısfında Rus prensleri, taarruzu karşılayan taraf veya mütearrız sıfatile onlarla kanlı muharebelere giriştiler. Bir taraftan daimi savaş, diğer taraftan şark komşularının X. uncu asır sonlarına doğru yeniden üzerlerine çöken tazyiki dolayısıyla güçleri bölündü ve tükendi. Yeniden göç etmeğe mecbur kaldıklarından, Don ve aşağı Tuna hattı arasında daha evvelce kurdukları devlet te sukut etti. 1036 da son defa olarak Peçenek halkı Kieve karşı büyük ölçüde yapılan ve bütün kabilelerin ehemmiyetli kuvvetini istilzam eden sefer vesilesile birleştiler.³

Göç sırasında ayrılarak geri kalan eski yurtlarını işgal eden müstevlilerin hakimiyeti altına giren küçük kabilelerin mevcudiyetinden bir asır sonra dahi Rus salnameleri bahsediyorlar. Sade bu tarihten itibaren kalabalık kitleler halinde Rus ülkesinde gözükyorlar. Ancak Bizans kaynakları onların Dnyeper havalisinden ancak adı geçen asır ortalarına doğru ayrıldıklarını bildiriyorlar.

Rus prensliklerinin şark hududunda XI. inci asır ilk yarısında, Peçeneklerle akraba sanılan⁴, fakat onlardan daha güçlü düşmanlar görüldü. Bunları Torky, Torci adlariyle anıyorlar. Ruslar (Tork) ları daha eskiden tanıyorlardı. 985 de onlar Volga havalisinde otururlarken, Volodimir müttefik sıfatile Volga Bulgarlarına karşı birlikte harp etti⁵. Peçenekleri önü sıra katan (Tork) halkı zamanla garbe doğru ilerledi. 1055 de artık Dnyeper hattına ulaşmış, hattâ daha ilerisine yayılmış bulunuyorlardı. (Tork)

¹ Povesti (I.) 26.

² V. Vasilevskij: Bizantiya i Peçenegi, Journ. Minist. Narodn. Prosveşçeniya 1872 Çast CLXIV.

³ Povesti. Laurentius elyazması. Polnoe sobranie russkih, Ietopisei Izd. Arheografıçevkoi Kommissii Tom I. Sentspetersburg 1846. 65 sah.

⁴ Povestinin henüz bilinmiyen müellifi Türkmenlerle birlikte her üçünü İncil'deki İsmail,den neşet ettiriyor. Povesti (I) 163 sah.

⁵ Aynı yerde 56 sah.

lar Rus prensliklerini ilgilendiren ve daha önce Peçenekler tarafından işgal edilmiş bulunan Dnyeper havzasındaki stepleri işgal edince menfaatleri haleldar edilen prenslikleri derhal müşterek müdafaaya icbar ettiler¹.

Bu sebeple 1060 da hep birlikte hücumla kalkıştılar². Rus prensliklerinin beklenmedik hücumları onu takip eden sefaletler, sari hastalıklar, şiddetli kış ve onun neticesi olan sefalet³ hasebilen (Tork)lar yeniden göç etmeğe mecbur kaldılar. Peçeneklerle yapılan mücadeleden sonra 1065 de Bizans devletine yeni, şimdiye kadar orada adı geçmeyen Bizans kaynaklarına Οὐζοί = Uzoi tesmiye edilen bir halk hücum etti.

Evvelce de zikrettiğimiz gibi Marquart'ın yeni nazariyesine kadar garp tarih kitapları az istisna ile Uz'ları Bizans kaynaklarında daha geç adı geçen Komanoi ile aynı mânada kabul ediyordu. Çünkü bu kaynaklardan bu iki halk adı hakkında kat'i, temyiz edici bir hüküm çıkarmak mümkün olmayordu.

Marquart bu nazariyeyi geniş ölçüde vesikalara dayanarak tamamen ikna edici bir şekilde yıktı. Uz ve Koman'ların ayrı iki halk kitlesi olduğuna dair Marquart'ın işhad ettiği Ermeni Urha'lı Matthêos'ın kronikâsından başka⁴ iktf halkı açık bir şekilde yekdiğerinden tefrik eden diğerkaynak⁵ mevcut olup bu Rus salnamelerindeki vesikalara istinaden bütün meseleyi tek başına hal etmektedir.

İleride göreceğiniz vecihle⁶ Bizans kaynaklarına ve Rus salnamelerine istinaden tam kanaat bahş bir şekilde Κόμανοι ve Polovcy halk adlarının ayniyeti isbat edilebilmektedir. Buna nazaran Οὐζοί ve Κόμανοι halk adları aynı olsa idi yerine

¹ Aynı yerde 114 sah.

² Aynı yerde.

³ Aynı yerde 114-115 sah.

⁴ Marquart 54-55 sah.

⁵ Raimundi de Agiles canonici Podiensis Historia Francorum qui ceperunt Jerusalem. Migne: Patrologiae cursus completus etc. Series Latina. T. CLV. 593 sah. Nam ante et retro, dextrorsum et sinistrorsum Turci, Comani, Husi et Tenaces. Pincenati et Bulgari nobis insidiabantur.» Bu satırlar Bizans devletinden geçişi tasvir eder. Aynı vechle Petri Tudebodi sacerdotis Siurecensis Historia de Hyerosolymitano itinere (ayni yerde 769 sah.) Uz'lar ve Koman'ları tefrik eder.

⁶ Bak. 527 inci sahifededir.

Οὐξοι ve Polovcy ifadeleri bu halkları kasdetmek üzere ikame olunabilirdi. Halbuki bunun imkânsızlığına Bizans kaynaklarının Uz'ların Bizansa karşı yaptıkları hücumla müttefikane 1065 senesini koymaları ve Povesti tanıklığına polovetz'lerin bu tarihte henüz Balkan yarım adasına ulaşmamış olmaları delildir¹. Peskepos Bambergli Günther de yalnız Uz'ları zikretmektedir².

Οὐξοι=Uzoi halk adı Bizans yazıcılarınca XI. inci asır ortalarından önce de meçhul değildi. Konstantinos Porphyrogenetos eserinde artık bu adla muasır müelliflerin bahsettiği kudretli Guz halkını kasd ediyor. Şu halde 1065 de Bizansa akın eden halk ismine göre hüküm vermek icabederse, bir zamanlar kudretli ve geniş araziye sahip ve dolayısıyla etnik bakımdan heterogen guzların confederation'ından ayrılmıştır.

Uz'ların Bizans devleti karşısına çıkışı zaman itibariyle evvelce de gördüğümüz vecihle Peçenek ve komanların orada rol oynadıkları zaman arasına müsadiftir. Rus kaynaklarından öğrendiğimize göre ise, Rus steplerinden sıra ile Peçenek, Tork ve Polovec halkı gelip geçti³.

Bu çağda sınırları boyunca ceryan eden halkların hareketinden çok iyi haberler alan Rus salnamelerinin Uz halk adını bir kerre olsun zikretmeyişleri ve Tork halkından başka bu sıralarda garbe doğru göç eden diğer bir halkı tahattur etmeyişlerini nazarı itibare alınırca Tork ve Οὐξοι halk adlarıyla aynı halkı kasdetmiş olması kuvvetle memuldir. Şu da kayda şayandırki Golubovskij bu nazariyeyi müdafaa edeliden beri Rus ihtisâsî eserlerinde aksini iddia eden yok gibidir⁴. Tork-Uz ayniyetini isbat hususunda diğer delilleri de gösterebiliriz.

¹ Tafsilât için daha sonra gelecek izahata bakınız.

² Annales Altahenses maiores. Scriptorum Rerum Germanicarum. MG. ed. in. us. Schol., 1891. 67. sah.

³ Golubovskij XXIII No. 3. 139 ve 154 üncü sahifeler.

⁴ Macarların Bizanslılarda kullanılağelen Τοῦρκοι adına istinaden Tork'ları Macarların şarkta kalan kısmı sanan nazariye ile uğraşmak zaruridir. Aynı vecihle N. P. Barsov'un Tork'leri Peçenek kabileleri ile alâkadar sayan düşüncesi de doğru değildir. Oçerki russkoi istoričeskoj geografii II. tabı. Varşova 1885 136 ncı sahife). Rus salnameleri Tork'leri Peçenek'lerden her vesile ile ayrı gösteriyorlar. Povesti de geçen İncil genealogisi de buna delilidir. Peçenekler Tork'leri ancak Polovec'ler gibi ve o nisbette akraba saymaktadırlar.

X. uncu asırda Povesti Tork'ların yerleştikleri yeri Guz'ların oturdukları sahada gösteriyor¹. XI. inci asır ortasında ise bu halk yeniden Dnyeper boyunda Kedrenos'un bahsettiği² Uz'larla Peçenekler arasında harbin vuku bulduğu sahada görünüyorlar.

Torklara müteallik Rus ve Uz'lara müteallik Bizans kaynaklarının yekdiğerini mükemmel surette itmam ederek aynı halk tarihinden bahseder, görünmeleri Tork-Uz ayniyetini isbat sahasında hepsinden ziyade muknidir.

Polovets'lerin yayılışına uyararak, Tork'lar, Don yöresine çekilen kabileler müstesna, 1060 senelerine doğru Balkan yarımadasına doğru çekildiler ve burada daha önce de tekerrür ettiği gibi, Peçeneklerin muzaffer akınlarına karşı koyamadılar. Tork kabilelerinin kesif iskân sahasını bu sıralarda göç sebebiyle Rus prensliklerinin cenubi garbi, kısmen cenup ve Bizans devletinin şimal-sınırları arasında Seret nehri boylarında aramak lâzımdır.

Rus salnamelerini 1060 dan 1080 e kadar artık Tork'lardan bahsetmeyişini buna atfetmek icabeder. Diğer taraftan Bizans kaynakları Uz ordularının ilk defa ancak 1065 de aşağı Tunayı geçtiklerini bildirmektedirler.

Tork akınlarının bu yeni istasyonu ile rol oynadıkları sahne de değişti. Bizans devleti ile bilâvasıta temasa geçtikleri için, tarihlerinin bu kısa devresinde münhasıran Bizans kaynaklarına muhtacız.

Tork'lar aşağı Tunaya ulaştığı zaman Peçenek kabilelerinin çoğunun cenup hattı arkasına ulaşmıştı. Bizans hükümdarları XI. inci asır ortalarında Peçenek kabileleri arasında çıkan dahili tefrika ve parti kavgalarından istifade ederek onları kitle halinde Balkanların sathı maillerine ve Tuna cenup sahillerine iskân ettiler. Bu iskânlar bilhassa müdafaa hedefini gözetiyordu.

Bir akıncı halk kuvvetini, diğerine karşı kullanarak devletin sınırlarını yeni düşmanlardan masun bulundurmaya tecrübe ettiler. Fakat bu pek işe yaramadı. Zira ne bunlar ve nede sonradan içeri alınan halklar fazla sadakat göstermediler. Peçenekler yeni muhitlerinde de alıştikları eski hayat tarzlarından vazgeçmediler

¹ Guz'ların X uncu asırdaki yerleşmeleri hakkında bakınız: J. Marquart; Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903. 337-341.

² Georg. Kedrenos. Corp. Script. Hist. Bizantinae. Bonn. 1839 II. tabı 582.

tahripkâr akınlariyle uzun müddet şimalden tehdit edilen yeni düşmanlara karşı koruyacak yerde, kendilerini kabul eden devlete karşı hayli müşkülât çıkardılar.

Peçeneklerin Bizans devletine bu toplu iskânı Torkların cenuba doğru yolunu serbest bıraktı. Bunlar 1465 de Bulgar mukavemetini kırarak Bizans kaynaklarında geçen Uz adını taşıyarak aşağı Tunayı geçtiler ve ayaklarını onun cenup sahiline mücavir sahaya bastılar. Çapulcu orduları buradan hareketle Balkan yarım adasını baştan aşağı yağma ettiler. Kostantinos Dukas yeni düşmandan titreyerek onlarla açık surette mücadeleyi göze almadı, sonradan da buna sıra gelmedi. Hükümdara pek az sonra, Uzların bir kısmının Tuna şimal hattı arkasına geri çekildikleri, geri kalanların Peçenekler. Bulgarlar, sovak, kış, sarı hastalıklar ve açlık yüzünden kırıldığı haberi getirildi. Bilhassa açlık Uz'lar arasında müthiş tahribat yapmıştı. Vaktında Tunayı geçenlerin bile büyük bir kısmı açlığa kurban gitti. Ancak bu sahayı bırakıp kaçan cüzi bir kısmı kurtulabildi. Onlar sonra kısmen (myrmidon) ların prensliğine, kısmen Bizans devletine kabul edildi ¹.

Muasır Bizans müverrihi Mihail Attalates Uz'ların 1065 deki seferleri ve başlarına gelen felâketler hakkında bunları yazıyor ². Attalates in hikâyelerindeki bazı parçalar ezcümle Uz'ların kırılışından bahseden kısmın mübalagalı olduğunu, bu halkın daha sonraki tarihi göstermektedir. Bu tarz tasvirlerin o devir tarihlerinin mümeyyiz vasfını teşkil ettiğini nazarı itibare almakla beraber hadiselerden bahis kısmının Uz'ların tarihlerinin daha sonraki inkişafı ile ilgisini göz önünde tutarsak, esasa mütealîk kısımları üzerinde şüpheye mahal kalmaz.

Peçenek kabilelerinin esas kitlesinin XI. inci asır ortalarında bugünkü Moldva yöresinden alalacele göçüşüne Bizans kaynaklarındaki Uz'ların zuhurundan ve nüfusundan bahis haberlere bakarak şu kanaate geldikki, 1065 de Bizans devletine, daha önce aşağı Tuna civarına Uz'lardan ayrılmış küçük bir kitle değil, belki 1060 mağlubiyeti ve Polovets istilası sebebiyle yeni yurt aramaya

¹ Uz'ların bu kısmı Bizans devletinin diğer kavimleri içinde çabucak temessül etti. Corp. Script. Hist. Byzantinae. Bonn, 1839. I. tabı. 354 sahife.

² M. Attalates: 'Ιστορία. Aynı yerde 1853. 83-87. Attalates, e istinaden aynı hadiseleri Skylitzes, de tekrarlar. Aynı yerde 1839. 654-7, Zonaras: aynı yerde 1897. 678-9 ve Glykas: aynı yerde 1836. 605 inci sahifede.

mecbur olan esas kitle akın etmiştir. Bu halkın Bizans devleti içinde büyük bir kısmının kalmadığı nazarı itibara alınırsa Attalies'in iddiası hilafına olarak, Myrmidon'ların prensine iltica eden kısım oldukça kalabalık olması icab eder. Buna rağmen Uz'ların bir zamanlar ortalığı dehşete salan kudretli siyasî vahdeti kısa bir zamanda tamamen çözüldü, zira Attalies'in kaydettiği gibi Myrmidon'ların hükümdarı kendisine iltica eden Uz'ları dağıtarak etrafındaki şehirlere iskân etti¹. Attalies hikâyelerinde kendi devrinin kaynaklarında meçhul olan ve kendisinde de ancak bir defa geçen efsanevi "Myrmidon", adının hangi halka tallük ettiğini işaret etmiyor. Fakat eserinde Bizans devleti hududundan göç eden Uz'lara müteallik kısmındaki izahları "Myrmidon", halk adı muhtevasını daha yakından tayine hizmet ediyor.

1060 dan sonra Tork'lar 1080 de² Rus salnamelerinde tekrar mevzu bahs olduğu zaman, Rus prensliklerine olan eski münasebetlerinde esaslı değişiklik husule geliyor.

Bu tarihten itibaren Tork'lar, birkaç vaka müstesna, Rus prenslikleriyle barış içinde yaşıyorlar. Daha ziyade Kiyef ve Peryaslav prenslikleri toprağına "Ros," nehri yanında geniş "Prose," adlı sınır mıntakasından itibaren Torçeks, Peryaslav ve diğer yekdiğerinden uzak şehir yanına yerleşiyorlar. Bu suretle iki prensliği step tarafından müdafaa kuşağı ittihaz ediyorlar³.

Tork'ların Rus prenslikleri hudutların iskân edişlerinin ve ne suretle vukua geldiği hakkında malûmatımız yoktur. 1080 de Rus salnameleri Vsevolod'a hücm eden Tork'lara Peryaslavlılar tabirini kullanıyorlar⁴.

Şu halde bu tarihten önce Tork'ların hiç olmazsa bir kısmının Rus prensliklerine tâbi olduklarını kabul icabeder. Bizans devleti sınırlarında sığınan Uz'ların tabii yol istikametlerini daha önceden malûm Rus prensliklerine doğru götürdüğü nazarı itibare alınır ve XI. üncü asır ikinci nısfında Attaliesin zikrettiği şartlar dairesinde vaki yabancı halk göçüne yalnız burada gösterilen

¹ 87 sahife.

² Povesti (I.) 143 inci sahifede.

³ J. Samçevskij 90 sahife P. Goluboskij XXIII. No. 9 418, 434. İ. N. P. Barsov. 136 sahife. Mükayese ediniz, M. Hruşevskij : İstoriya Ukrainu-Rusi II. cilt II. basım. Lemberg 1905-55 sah.

⁴ Povesti (I.) 143 sahife.

bu müellifte adı geçen "Myrmidon,, halk adı olsa olsa bu Rus Prenslığı sekencesine taalluk edebilir ¹.

Uz'ları aşağı Tuna şimal yöresinden Rus steplerine doğru avdete Polovec kabilelerinin akını icbar etti. Eteköz'ün mahsuller sahalarında eski hayat şartlarına uygyn ikametgâh bulabilecekleri cihetle Attaliatesin zikrettiği açlık tehlikesini ilticaları için ancak tabii bir sebep olarak gösterebiliriz.

Polovec'ler daha evvelce de zikrettiğimiz veçhile, Tork'larla aynı zamanda XI. inci asır ortalarında Rus prenslikleri topraklarında gözüktüler. Piştarları 1055 de onların sınırlarına ulaştılsa da ² Ruslarla ilk defa savaşa 1061 de giriştiler ³. 1068 de orduları üç Rus prensini kanlı mağlûbiyete uğrattılar ⁴ ve bunun neticesi olarak Çernigov yöresini istilâ ettiler, fakat aynı sene içinde Snoveks yanında Prens Svjatoslav onları mağlûp etti ⁵. Bu dağınık vesikalar 1060 senesine doğru Polovets'lerin daimi surette daha evvelce Torklar gibi şimaldeki Rus ülkelerine hücum ettiklerini ve ancak asrın sonuna doğru, cenuba doğru bunların eski yurtları olan Dnyeper yöresine doğru kıvrıldıklarını göstermektedir. 1071 de artık orduları Kiyev prensliğinin cenubu garbi sınırlarındaki Pastovec ve Neyatin yanında çarpışıyorlar ⁶.

Uz'lar bu halk önünden çekilirken o zamana kadar işgal ettikleri yerlerini ağlebi ihtimal bu sıralarda boşalttılar. Bu sahaya ulaşınca Polovec'lerin önünde ileri hamleler için cenupta Balkan yarımadası, garpte Karpatlara doğru imkânlar açıldı. 1078 de Polovets'ler Bizansa karşı isyan eden Peçenek'lerle birlikte Edirneyi muhasara ettiler ⁷. Bu tarihten itibaren 1083-1096 ve 1109 - 1114 senelerinde muasır müverrih Anna Komnen'de Bizans'la yaptıkları mücadelelere sık sık rast geliyoruz.

Polovets'ler Bizans kaynaklarında -daha evvelce zikrettığımız gibi - Komanoi adile geçer. Bu Bizans, garb ve Rus kaynakla-

¹ Golubovskij bu şekilde anlıyor. (138 inci sah.) ve Hruşevskij (55 sâh. 3. j).

² Povesti (I.) 114 sahife.

³ Aynı yerde 115 sahife.

⁴ Aynı yerde 118 sahife.

⁵ Aynı yerde 121 sahife.

⁶ Aynı yerde 122 sahife.

⁷ Skylitzes 741 sahife.

rının aynı hadiselere müteallik haberlerle şüpheden arı olarak tayin edildiği gibi ¹, bizzat Rus kaynaklarının zikri geçen, halkların ayniyetine müteallik haberlerle de sabit olmaktadır ².

Aşağı Tunaya ulaşınca Polovets'lerin Don ve Volga yanındaki yurtlarından ilerleyen kabileleri XI. inci asır sonunda cenubi Rusya, Moldva ve Eflak düzlüğünü ele geçirdiler. İyice de yerleşince komşu hıristiyan devletlerinin korkunç düşmanları oldular. Yağmacı ordulara zikredileceği vechile Bizans devletinden başka bu sıralarda mükerreren Macaristana, cenubi Rusya prenslikleri erazisine, hatta onların sınırlarını aşarak Lehistana akın ettiler. Polovets'lerin bu şiddetli ve seri akınları XII.. inci asır başlarında kâvvetslerini kaybederek birden durdu. XI-XII. inci asır dönüm noktasında Rus prenslikleri o zamana kadar olan semeresiz müdafaa sistemini bırakarak hücumla geçtiler.

Polovets'leri cenubi Rusya step bölgesinden Tunaya ³ şarkta ⁴ ise bazan Doneç ve Don nehirlerindeki esas yuvalarına kadar tard etmeye muvaffak oldular ⁵. Bu sayede kısa bir müddet dahi olsa Polovets'lerin Rus prensliklerinin şark hududunda Asyaya doğru yayılan münferid kabileleri ile garbe doğru ilerleyen ve sanıldığına göre aşağı Tuna ile Eflak ovası arasına çekilen döküntüleri arasında irtibat kesildi.

Garpteki Polovec'lerc XII. inci asır ilk yarılarında tıpkı Peçenek, Bulgarlar ve Bizans'ın diğer düşmanlarının müttefiki sıfatıyla ancak bu devleti izac ederdi. Macaristanı rahat bırakmaları bundan ileri gelse gerektir.

¹ Mukayese ediniz, XXIII. No. 3. 126-7, 129, 131.

² Haliç-Volodimer salnamelerinde 1292 senesinden «Kumane albo Polovtsı» tabiri mevcuttur. Hodinka A: Az Orosz évkönyvek magyar vonatkozāsai. Budapest, 1916, 452. sahife.

³ Bakınız 1106 seferini. Povesti (I.) 186 sahife.

⁴ Bu harb seferleri 1103 de başladılar. Aynı yerde 182-4 sahife. Buna müşabih seferler 1109 da da olmuştu. Aynı yerde 188 sahife ve 1111 da senesinde; Kiev salnamesi' 191-93. 1116 da; aynı yerde 204 sahife v.s.

⁵ 1116 da Yaropolk Don yanında üç konaklarını işgal etti. Kiev salnamesi i. h. 204 sahife. 1120 de ise yine o Sudal salnamesine göre, Hodi na Polovtsi za Don, «Polnoe sobranie russkih' letopisei 1846 I. cilt, 128 sahife. 1135-40 arasında Olgoviçok harbinde Polovec'lar Vsevolod'e müzahir olarak tekrar akın ediyorlar, fakat 1140 da onları ricata mecbur ediyorlar, «Za Don' i za Volgi za Yaik', i tako izbavi Bog' Ruskuyo zemlyo ot poganih» Kiev salnamesi 218 sahife.

Polovets'lerin kuvvetini Rus prensliklerinin zikr olunan seferi her halde büsbütün kıramadı. Yerleştikleri yerlerden hareket ederek, XII. inci asrın ilk yarısında yine pek sık olarak şarktaki Rus ve bilhassa akınlarına en çok maruz Severyani sınır mıntakasına saldırdılar ¹. XII. inci asrın ortasında Kiyev büyük prensliği tahtı için kopan mücadele ve onu takip eden dahili harpler Rus prensliklerini fazla meşgul etmesinden istifade ederek yeniden içeri sarkmaya başladılar. 1152 de onları tekrar Dnyeper de ² buluyoruz. Hatta asrın ikinci yarısında aşağı Tunaya ulaşıyorlar ³.

İktidarı elde etmek için mücadele eden fırkaların ve prenslerin müsellah Polovets kuvvetlerinden sık sık yardım istemeleri onların ilerlemelerini çok kolaylaştırdı.

Polovets orduları Dnyeper'in obir tarafındaki cenubi garbi Rus prenslikleri arazisini pek sık ziyaret eder oldular. Onlarla hem hudut stepleri Polovets'ler yine de kalabalık halde işgal etmediler. Esas kitle XII. inci asır sonunda olduğu gibi şimdi de Dnyeper daha ziyade Don nehri şarkındaki step mıntakasında bulunuyordu ⁴. Onlar 1116 de buradan Tork'ların ve Peçeneklerin geri kalan zümrelerini de dışarı çıkarttılar ⁵.

Bu sebebden ötürü Rus salnamelerinin tanıklığına göre Tork'lar XII. inci asırdaki Peryaslav prensliklerinin cenup sınırlarında bulunuyordu, onlar daha sonraları burada geniş bir saha işgal ediyorlardı. Torak'ların icraatından muasır salnameler sık sık anıyorlar. Onların Polovets'lere karşı mücadelelerinden, Rus prensleri arastndaki kavgalarda bir tarafı iltizam ederek silahları ile yardımlarından bahsediyorlar.

Torkların konak yerlerinin uzandığı mıntakalarda, XI. inci asır sonunda Peçenekler tekrar göründüler. Bu görünüşün Torkların yeniden sahneye çıkmaları ile aynı zamana aidiyeti ve Rus steplerinde o zamanki yerleşme şeraiti nazarı itibare alınırsa zikri geçen Peçenek kabiyelerinin Rus sınırlarına Torklar tarafından

¹ Mukayese ediniz, XXIII. No. 6. 323 sahife.

² Kiev salnamesi 317 sahife.

³ Bu tarz teşebbüslerinden haber veriyor. Kiev salnamesi 1187, 1190. 1192 de. Bakınız. 444, 451, 453 sahifeler.

⁴ Golubovskij. aynı yerde.

⁵ Kiev salnamesi 204 sahife. Bunlar 1103 de daha Polovec'lerle birlikte Rus prenslerine karşı harb ettiler Povesti (I.) 183 sahife.

birlikte getirildiğine ve evvelce Uz'lara tabi döküntüleri teşkil ettiğine hüküm olunadılır¹.

Salnamelerde (Berendei, Berendici) namiyle anılan kabiyle de Rus steplerine bu şartlar içinde yerleşmiş olabilir². Berendi'lerin Tork ve Peçenek arasına karışan obaları "Porose,, tesmiye olunan Rus sınırından itibaren³ Dnyeper'in öbür tarafındaki Preyaslav ve Çernikof prensiplerinin cenub ve şark sınırlarına kadar uzanıyordu.

Bu kabile, sayısı çok olması hesabiyle XII. inci asır zarfında Rus sınırlarının bekçiliğini ve Rus prenslerinin dahili kavgalarında Tork'larınkine müşabih rolü ifa ettiler. Ethnik bakımdan menşelerini gösterecek esaslı bir istinatgâhımız yoktur. Rus sınırlarına yerleşmelerinden önceki tarihlerine dair⁴ Rus salnamelerinde vesika bulunmadığı için menşelerini mevcut malûmata dayanarak halledemiyoruz⁵.

Tork, Berendi ve Peçenekler arasında yerleşen ve Rus kaynaklarında XII.inci asır ikinci yarısında Kovui=Kui=Koui⁶, Turpei,

¹ Polavec'ler aynı vechle 1116 da Tork'lar arasında yaşayan kısmı mağlup ettiler. Kiev salnamesi. 204 sahife. Uz'lara iltica eden Peçeneklerden ayrıca Koustantinos Porphyrogennetos'da bahsediyor.

² İlk olarak 1097 de, Tork'lar ve Peçenek'lerle birlikte Trembovla Rus prensi Vasilko'ya silahlı yardım teklif ediyorlar. Povesti (I.) 174 sahife, Burada şunu kısaca işaret etmeliyim. Kanaatime göre Arpad devri Berend has isimleri ile Orta Kurun aynı çeşit yer adlarının bu halk adile ilgili olması icab eder.

³ Bu yerde, Poleveeler 1177 hücumunda altı kasabalarını işgal ediyorlar. Kiev salnamesi 408 sahife.

⁴ İ. Marguart'ın «Über das Volkstum der Komanen» adlı eserinde (28 sah.) Leger'e istinaden Berendi'lerin Volodimir Monamach tarafından mağlub edilışinden bahsetmesi, ilgili Kaynağın yanlış anlaşılmasından ileri geliyor. Salnamede Berendi Kabilelerini mağlup edilerek, vergi vermeyi icbar edilışlerinden bahsedilmiyor. Volodimir 1121 de Prenslik toprağına daha evvelce gelip yerleşen Berendi'leri mağlup ediyor. Kiev salnamesi 205 sahife. Suzda salnamesi aynı hâdiseyi 1120 de gösteriyor. 128 sahife.

⁵ Const. Jireček'in Berendi'lerin her halde Peçenek'lerin bir kabilesi olduğuna müteallik nazariyesi, kaynaklara muhaliftir. Rus salnameleri Berendi'leri Tork'lar ve Peçenek'lerle birlikte zikrederken aralarında fark gözetiyorlar. Mukayese ediniz; Const. Jireček; Einige Bemerkungen überdie Überreste der Petschenegen und Komanen... in heutigen Bulgarien, Prag, 1889 sah. 6.

⁶ 1151 - 1184 seneleri arasında mükerreren adları geçiyor. Bir kısmı Çernigov prensliği sahasında yerleşiyor. Kiev salnamesi 431 sahife.

Kaepiçi¹ adlariyle zikrolunan kabilelerin menşelerinin eski yurtlarının tayini ilerdeki araştırmalar için bir vazife olacaktır.

XII. inci asır ortasında Rus salnamelerinde² Torkları tesmiye için onların dış görünüşleri ile ilgili (Çernii Klobuky=Kara kalpaklılar) tabiri kullanılıyor. Halk dilinde bu tabir her halde daha evvelden kullanılıyordu, yalnız Tork'lara münhasır değildi. Salnamelerdeki haberlerle tevsik edilebildiğine göre Tork'lardan başka Berendiler hattâ Tork'lar ve Berendilere tabi olan Peçenek ve Kui kabileleri de böyle tesmiye ediliyordu³. Ancak sonuncular için münferit olarak kara kalpak adı kullanıldığını gösteremiyoruz⁴.

* * *

Polovetslerin XII. inci XIII. üncü asır tarihlerinin zikre şayan safhaları, Peçenek, Tork ve Polovets kabilelerinin X-XII. inci asırlardaki coğrafi yerleşmelerinde sıra sıra vukua gelen değişikliklere müteallik tetkiklerimize istinaden, aşağıdaki tarzda telhis edebiliriz.

PEÇENEKLER	TORKLAR=UZLAR	POLOVETS =Komanlar
X. uncu asır Don ve aşağı Tuna arasında-ki sahada.	Volga ile Don Yöresindeki steplerde.	Asya sınırına uzanan konaklarından hareket ederek Torkların şimalindeki mntakada Rus prenslikleri şark sınırlarına ulaşıyorlar.
1055 sıralarında Dnyeper ve Bizans devleti şimal sınırı arasında	Don - Dnyeper arasında.	Rus prenslikleri şark sınırlarında savaşıyorlar.
1060 - 1065 Kabiylelerin konakları Eflak ve Bizans sınırı arasında sıkışıyor.	Garbi Rus prenslikleri ve Bizans sınırları arasında 1065 de Bizans devletine akın ediyorlar.	Piştarları Dnyeper hattını geçiyor.
1070 sıralarında aynı yerde	Aynı yerde küçük aksamı 1065 den sonra Bizans devleti içinde kaldı.	Ana yurtları eskiben olduğu gibi, Don'un şarkındaki steplerdir. Bundan başka Aşağı Tuna ve Eflak yöresinde de daha büyük konakları vardır.
XI. inci asır sonunda ve XII. inci asır zarfında aynı yerde Tork'lara tabi küçük parçaları Kiyef ve Preyaslav prenslikleri cenup sınırına yerleşiyor.	Kiev ve Preyaslav prenslikleri cenup ve şark sınırlarındadır.	Akıncıları Don ve aşağı Tuna hatları arasındaki sahada savaşıyorlar.

¹ Turpei 1150 de, Kaepiçi 1160 da Kiev salnamesinde zikr ediliyorlar. 277 ve 348 sahifeler.

² İlk defa Kiev salnamesinde 1146 da 230 sahife. Diğerlerini mükayese ediniz; Samçevskij 86 sahife.

³ Samçevskij, 87-88 sahifeler.

⁴ Çernii Klobuky sözüne daha dar bir ethnik mana vermek mümkün değildir. Zira Ruslar bunu daha sonra diğer halklar için de kullanıyorlar. En son bunu çerkes kabilelerini tefrik için de kullandılar. Bu tarz tesmiye hatırasını bugün de Karakalpak kabilelerinin adı muhafaza ediyor.

Hatıma olarak bu telhisten çıkarılabilecek Macar münasebetlerine de kısaca temas etmek istiyorum.

XI. inci asır tarihimizin ötedenberi münakaşa mevzuu olan meselelerinden birini Kral Salomon devrinde 1068 de şarktan gelerek Erdil'e akın eden ve Çerhalom savaşında yenilen halkın kim olduğunun tesbitidir. Bu hadiselerden mufassal olarak bahseden (Képes Kronika) ibaresinde muhacim düşmana Kun'lar (Cuni) ¹, bu savaşa kısaca temas eden Kézai Kronikası ise Peçenek diyor ². Pauler Gyula aşağıda bahis mevzuu olacak olan hadiselere istinaden Kézai'ye hak veriyor ³.

Buna karşı Marczali Henrik ise, Képes Kronikanın daha asli ve daha etraflı olduğunu müdafaa ederek zikri geçen halkı Kun olarak kabul ediyor ⁴.

Meselenin halli 1068 sıralarında Macaristan şark sınırlarında yerleşen nomad halklar yerleşme şartlarının bilinmesine bağlıdır.

Çerhalom savaşında rol oynayan halk Rus kaynaklarındaki Polovets veya Bizans kaynaklarındaki "Koman,, olmaz. Filhakika Polovets'ler 1068 sıralarında henüz Dnyeper yöresinde savaşıyorlar. Piştarları 1071 de garpte "Rastovec,, ve "Neyatin,,e Kief prensliğinin cenubi garbi sınırına kadar ulaştılar.

Kaynaklarımızın Bizansa karşı ilk hücumları ancak 1078 de zikrettiklerine göre, bu herhalde Peçenek de değildi. Peçenekler,

¹ M. Florianus; Fontes Domestici II. 171-73 sahifeler. Tahkiye sonunda bir defa «Cumani» adı da geçer. Bunun daha mühher bir müstensih tarafından ibareye sokulduğuna muhakkak nazariyle bakılabilir. Mukayese ediniz; Sebestyén Gyula; Ki volt Anonymus? II. tabı Budapest, 1898, 28 sahife.

² M. Florianus 87-88 sahife.

³ Pauler Gyula; A Magyar nemzet története az 'Arpádházi Királyok alatt. 1. Kötet. 2 Kiad, Budapest, 1899. 115 sahife. 432 sahife, 236 haşiye. Pauler'e göre Képes Kronika başka def'a da Peçenekler yerine Kunları koyuyor. Bunun isbatı için, Képes Kronikaya göre Berroh harbinden II. Ištván'a iltica edenlerin Kun olarak gösterildiği halde, aynı vak'a hatırasının Niketas Khoniates'de «Peçenek bayramı» şeklinde muhafaza edilmiş olmasını işhad edebilir. Bu tezadı kolayca telif mümkündür. XI. inci asır sonlarından itibaren Peçeneklerin ordularında Bizansa karşı pek çok Koman askeri harbettği için Képes Kronika'nın haberleri hakikata tevafük edebilir.

⁴ Marczali Henrik; Magyarorszag története az 'Arpádok Korában. Szilágy A Magyar nemzet története II. tabı. 78. Erdélyi Láslo'da aynı kanaattedir; 'Arpád-Kor. Budapest, 1922. 113 sahife.

1068 deki hücum hareketlerine esas olan Moldva sahasını, çok muhtemel olarak Uz'ların 1060 daki ilerlemeleri sırasında boşalttılar. Kabileleri Bahis mevzuu olan çağda Bizans devleti içinde, aşağı Tuna yöresinde ve "Eflak,, da barınarak Macaristana karşı akınlarını buradan yapıyorlardı¹. Marczalı Henrik haklı olarak Képes Kronika'nın bu sıralarda Peçenek akınlarının istikametini şarki cenubide göstermesi ve şarktan hücum eden halkın Peçeneklerden ayırd edilerek Kun tesmiye edilişi bu kaynaklardaki haberlerin mevsukluğunu artırıyor diyor².

Képes Kronika'da bu münasebetle bahsedilen halk kim olabilir? Polovets ve Peçeneklerden başka, Bizans Kaynaklarının Uz, Rus salnamelerinin Tork tesmiye ettiği halk ancak kasd olunabilir.

1065 mağlubiyetinden sonra Rus prenslikleri sınırlarına doğru geri çekilen Uz kabilelerinin yolu "Etelköz,, den geçer. Polovets'ler bu sahaya ancak 1070 senelerine doğru ulaştıklarına göre önlerinden Rus prensliklerine doğru sığınan Uz'ların "Etelközü,, bu tarihten önce boşalttıklarına ihtimal verilemez.

Uz'ların 1068 sıralarındaki yurtlarının Moldva ovasında aranması icabedeceği yolundaki nazariyemizin doğruluğunu, Tork'ların Rus salnamelerinde 1060 dan sonra evvelcede zikrettiğimiz veçhile, ancak 1080 de tekrar görünmeleri tevsik edebilir.

Tork'ların 1068 deki yurtlarının coğrafi durumunu bu suretle tavzih ettikten sonra Pauler Gyüla'nın "Çerhalom,, muharebesinde rol oynayan halk Peçenek'ten başkası olamaz tarzındaki iddiasını da tadil etmemiz icabeder.

Pauler Gyüla muhakemesinde Peçenek'lerden başka ancak Polovets'leri nazarı itibare alıyor. Hakikaten evvelce de gördüğümüz veçhile, Peçenekler 1068 den önce Macaristana ulaşamıyorlar, fakat bu muharebede diğer bir halkın iştirak edebileceğini de nazarı dikkate alması icabederken, bunu yapmıyor.

Polovets, Peçenek, Tork kabilelerinin 1068 deki yurtları ile ilgili sualler halledildikten sonra Peçenek ve Tork imkânları üzerinde durmak icabeder.

¹ 1068 sıralarında Peçeneklerin Moldva sahasında bulduklarına dair Povesti'ye müstenit ihbar, Kiev sınır boyunda yerleşen Tork'lara, Berendi'lere ve Peçeneklere mütealliktir. Mukayese ediniz; Pauler Gyüla 433 sahife 236 haşiye.

² Marczalı Henrik 83 sah. 3 haşiye.

Peçenek nazariyesine karşı elimizde kuvvetli deliller olduğuna göre "Képes Kronika,, da zikri geçen Gyula (vezér) halkını çok muhtemel olarak Macaristanın şark hudutlarında barınan Uz=Tork krbileleri arasında aramamız icabeder.

* * *

Kézai, Budai, Bécsi Képes Kronika ve diğer Kronikalara göre yurt kuran Macarlar "per regnum Bessorum, Alborum Cumanorum, Susdaliam et civitatem Kyo nominatam,, Macaristana ulaştılar.¹ Yukarda sıralanan Kronikaların ihtiva ettiği Hun Kronika, Hun kabilelerini Tisa nehri istikametinden Pannonia'ya idhal ediyor ve şüphesiz XI-XII. inci asrın etnoğrafik münasebetleri ile malûmatına müstenid güzergâha Kievden sonra kara Kunlar yurdu da (terras nigrorum cumanorum) ilâve ediyor² Kronikalarımızdaki beyaz ve siyah kun tabirlerinin menşeiini ararken, Kunlar mevzu bahis olduğu için başta dikkatimiz Polovets'lere müteveccih olmalıdır.

Her iki tabirin Polovets'lere de taalluku olup olmadığını araştırmak lâzımdır. Polovecy, halk adınının manası hakkındaki lisaniyat araştırmaları, neticesinde, bunun slavcadan geldiğini ve renge göre bir tesmiye olduğunu serahatle meydana koymuştur. Melich Janos'a göre " Rus kaynaklarının Polovecy, si, aslında kendisini sarı veya ak³ tesmiye eden ve Türk ırkından olan bir kavim adının rusçaya tercümesidir,,⁴. Melich János'un çok mühim ve "semantique'e müstenit tesbitinden sonra beyaz Kun tabirini tereddütsüz Polovec lere izafe edebiliriz. Zira Kronikalarımızda beyaz Kunların yurtlarını Rus salnamelerinin " Zemlya Polovckja = Polovec toprağı,, tesmiye ettikleri sahada gösteriyorlar.

Siyah kun ile Polovets tabirini mukayese ettiğimizde müşkülâtla karşılaşırız. Polovets halk adı aslında Rusça olduğu ve bunun manası Rus prenslikleri sahasında unutulmasına imkân olmadığı için rusların bu tabiri daha sonra yabancılar tarafından

¹ Képes Kronika'ya göre. A. Magyar honfoglalás Kutfői. Budapest, 1900, 500 sahife, = Macar yurt işğal kaynakları.

² Kézai Kronika'sı. Aynı yerde 481 sahife.

³ Ak = beyaz.

⁴ Melich János' Szláv jövevény szavaink I cilt I kısım. Budapest, 1903. 161 sahife = Slav iare kelimelerimiz.

dış görüşleri veya diğer bir tezahürleri yüzünden (siyah) lakabıyla tevsim ettikleri ethnik veya coğrafi manada bir kavim veya kabileyle hakkında kalmalarına imkân yoktur.

Şu halde (siyahkun) tabirini büsbütün başka bir halka taalluku olabileceğini de göz önünde tutmak gerektir.

Daha önce Çerhalom savaşında mağlûp edilen düşmanın büyük bir ihtimalle, o sıralarda Macaristan şark hududuna yerleşen Uz=Tork kabileleri arasında aramak icabedeceğini söylemiştik. Képes Kronika'nın bu halka kun ve Rusların Tork kabilelerini tesmiye için "çernii Klobuky-Kara kalpaklar,, demesini göz önünde bulundurursak burada Kun ve kara sözlerinin yekdiğeriyle münasebeti her halde dikkatimizden kaçmaz. Bu suretle Hun kronikasında geçen siyah Kun halk adı ile "Çernii Klobuky,,nin tekâbül edip etmediği sorgusu meydana çıkar¹.

Hun Kronikasındaki (. Bessorum et comanorum alborum terras terras transierunt, Deinde Susdalian, Ruthenian et niqrorum comanorum terras ingressi tandem usque Tize flumen . . . pervenerunt,,² tabirinden siyah kunlar yurdunun nerede olduğunu kati olarak tesbit edemiyoruz³.

Buna rağmen Rûthenia ve Tisa arasındaki hat istikametine "çernii klobuky,, kabilelerinin Kiyev prensliği cenubi garbi sınırında "kunil,, adlı konaklarına⁴ mensup kalabalık kitleleri dahil olduğu tesbit edilebilir. Ve yukardaki vesikadaki tasvir ile "çernii

⁶⁵ Çernii Klobuk'den bahsediyoruz, zira noktai nazarımıza göre, « fekete Kun=Kara Kun» Tork'larla münasebettar ise, bu XII inci asırdan itibaren aynı zamanda Çernii Klobuky'lara ve Tork'ların idaresinde Rus sınırında toplanan ve karışan diğer kabilelere de ait olabilir.

⁶⁶ Kézai Kronika'dan 481 sahife.

⁶⁷ Thurôezi Kronikasında bu ibarenin zirdeki varyanti vardı; « Capitanei supradieti (yani Hunorum) . . . Bessosae Cumanos albos, tandem Susdalos, dehine Ruthenos, Crudeli sub dominatione pertranseuntis in nigram cumaniam, quae nunc Moldavia forte creditur, devenerunt . . . in Pannoniam». Schwandtner Scriptores rerum Hungaricarum I. Vindobonae. 1766,70 sahife. Thurôezin'in» «nigra Cumania» ya müteallik ifadesinden, Kara Kun'lar arazisini Moldva sahasında farzetmek için bir sebep görmüyoruz. İlie Gherghel'in iddia ettiği gibi Maldvaya vaktiyle «nigra Cumania» tesmiye edildiği de isbat edilemez sanıyoruz. Bak; İlie Gherghel; Zur Geschichte Siebenbürgens Wien, 1892, 34 ve müteakip sahifeler.

⁶⁸ Mukayese ediniz; N. P. Barsov 139 sahife.

kloboky,, kabiyleleri müşkilatsız nisbet edilebilir. Konstantin Jireçek geçen asrın sonunda Balkan yarım adasındaki Peçenek ve Kun kavimlerinin bakiyeleri üzerinde tetkikat yaparken Dobruca'da bir çok kara (siyah) sıfatıyla terkip edilmiş yer adı tesbit etti. Burada oturan eski ve türkçe konuşan sekeneye gagauz, bulgarlaşan sekeneye ise kara Bulgar diyorlar¹.

Jireçek gagauzlarda kunların ahfadını bulduğunu sandı. Bu faraziye doğru ise bu kavim Tork'lar - Uz'ların bakiyesi olduğu kadar Kara-Polovec kabiylelerinin de bakiyesi olabilir. Şunu da nazarı itibare almamız lâzım gelir ki Mogol istilâsı "Çernii Klobuky,, kabiylelerinin büyük bir kısmını Rus sınırlarına doğru sürüklemiştir².

Ak ve Kara Hun meselesinin tarihi coğrafi münasebetlerinin muayenesini müteakib esaslı diğer bir mesele karşısında bulunuyoruz, ve bunu hal etmeden yeni istintaçlarda bulunamayız. Yukardaki izahat sırasında XI - XII. asır tarihine göre Torkların ve Polovets'lerin aynı zamanda yekdiğerinin yanında rol oynayan müstakil kabiyleler olarak tanıdık.

Bizansların Tork'ları ΟΒΞοι Polovec'leri Κόμανοι tesmiye ettiklerini de isbata çalıştık. Bunlar göz önünde tutulunca şu sual varid olabilir.

"Koman adının Bizans devletinde Polovec'lere izafe edilmiş dar manası olduğuna göre "Nigri cumani,, halk adının "Çernii Klobuky,, ye taalluku olamaz mı ?

Matyas Floriyan³ ve Sebestiyan Gyūla⁴ Macar kaynaklarındaki Kun'ları tesmiye için kullanılan halk adalarını tetkik ederken "Cumani,, kelimesinden önce "kuni,, kelimesinin halk adı olarak kullanıldığını tesbit ettiler. Macar halk dilinde bugün de kullanılan Kun şekli Képes Kronikada daha yukarda görüldüğü veçhile ağlebi ihtimal Çerhalom muharebesinde görülen Tork-Uz halkı kasd olunuyordu. Bu adı daha sonra Polovets'lere raci olduğuna Kronikalarımız tanıklık eder. Bunlara istinaden "Nigri Cumani,, ifadesiyle "Çernii Klobuky,, kabiylesinin kasd edilmiş olmasına

¹ Const. Jireçek 19-28 sahifeler.

² M. Hruşevşkiij. 560 ve müteakib sahifeler.

³ Ayrıca bakınız 264 ve müterkib sahifeleri.

⁴ Ayrıca bakınız 27 ve müteakib sahifeleri.

engel görmüyoruz. "Kumani,, tesmiye tarzı "Cuni,, halk adını edebiyatımızda istimalden tamamiyle sakit bıraktığı sırada "Cuni,, halk adı eskiden kasd olunan şekilde "Cumani,, nin geniş mânada hem Uz-Tork'ları hem Kuman-Polovets kabileleri için de kullanılmış olması farzedilebilir.

Araştırmalarımız sırasında "Nigri Cuman,, ve "Çerni Klobuky,, ifadelerinin aynivetine muhalif bir şık ile karşılaşmadık. "Kara Kun,, tabiri, Rusların da Kara sıfatı ile tesmiye ettikleri bir kavme taalluk edebildiği cihetle Macar Kronikalarındaki "Fekete Kun-Kara kun ile "Çernii Klobuky,, yi kasdettiklerini farzedebiliriz.

Ak ve Kara Kunlara müteallik meseleleri silik ve dağınık bazı küçük vesikalara dayanarak aydınlatmaya çalıştık. Bütün faraziye, görüldüğü veçhile Uz-Tork ve Koman-Polovec kabilelerinin Macaristanda yekdiğerinden tefrik edilmiş olduklarını işaretten ibarettir. Bu tefrikin hatıralarını Macaristan kronikalarında geçen "Nigri,, ve "albicumani,, tabirleri saklıyor.

TÜRKİSTAN SEYAHATNAMESİ 1218

PROF. W. EBERHARD, ANKARA

Aşağıdaki seyahatname 1218 de Moğol ordusuyla Türkistan'a giden Yeh-lü Ch'u-ts'ai'indir. Bu hatırat Shu-chai Lao-hsüeh ts'ung-t'an (I, Ib-3a) ın külliyyatının içinde kalmıştır. Eser Sheng Ju-tsih tarafından Moğol devrinde toplanmıştır. Burda Chin-pu Shang-hai tabından istifade edilmiştir. Gerekli açıklamalarla birlikte aşağıda tercümesini veriyoruz:

"Ceddim¹ Wu-yin² senesinin ilkbaharının üçüncü ayında Yün-chung'dan³ T'ien-shan'a⁴ kadar gitti, Gobi'yi baştan başa geçti, çölü aşdı ve hükümdarın bulunduğu yere kadar gitti. Ertesi sene büyük batı seferine başlandı. Yol Chin-shan üzerinden gidiyordu. Yaz olduğu için kar eriyor ve buz birikiyordu. Yol açmak için buzu parçalıyorlardı. Çamlar ve ardıçlar göğe uzanıyor; çiçek ve otlar vadileri dolduruyordu. Chin-shan'ın⁵ batı-

¹ Bu seyahatnamenin büyük bir kısmı Bretschneider tarafından (Mediaeval Researches, 1917, 1, 9-24) de ilk olarak tercüme edilmiştir. Biz tercümemizde epeyce eskimiş olan Bretschneider'den bir çok noktalarda ayrılmak zorunda kaldık ve onda noksan olan bazı yerleri de ilâve ettik. Seyyahın külliyyatı bundan başka bir çok kıymetli şiiirler de ihtiva eder. Bunların tercüme ve tetkiki lâzımdır. İştittiğime göre bu seyahatnamenin diğer bir tercümesini Prof. Haenisch hazırlamıştır. Shu-chai lao-hsüeh ts'ung-t'an (I, Ib) bu hususta diyor ki "Ye-hlü Wen-hsien-kung (yani Yeh-lü Li), oğlu, devlet müşaviri K'an- jan chü-shih (yani Yeh-lü Ch'u-ts'ai), torunu, baş vezir Shuang-ch'i, torununun oğlu Liu-ch'i (harp müşaviri), hepsi dünyaca tanınmış 100 bölümlük bir külliyyat bıraktılar. Liu-ch'i Yang-chou'dayken babası da dahil olmak üzere başvezirlerin tercümei halini müsvedde halinde yazdı. Devlet müşaviri (yani Yeh-lüch'u-ts'ai) devletimizin (yani Moğol devleti) başlangıcında batıya karşı yapılan sefere iştirâk etti. 50-60 bin li seyahat yaptı. 6-7 sene Türkistanda kaldı. Bunun hatıratı az tanınmış "Hsi-yo-lu., (Batıdaki seyahat hakkındaki rapor) da nakledilmiştir. Bunun için ondan kısaca bahsediyorum., O halde ilk cümle bir başkası tarafından ilâve edilmemişse seyahatname kendisi tarafından yazılmamıştır.

² Bu 1218 senesidir.

³ Kuzey Şanside bir kazadır.

⁴ Halâ bu ismi taşıyan bir dağ silsilesidir.

⁵ Altay dağlarıdır.

sında bütün ırmaklar batıya, denize (ya Hazar d. veyahut da Aral gölüdür) akarlar. Güneyin de Hui-ho'ların⁶ şehirleri bulunur. Pieh-shih-pa⁷ denir. T'ang devrinde Han-hai⁸ askeri garnizonu denen yerde T'ang'lardan kalma bir kitabe vardır. Han-hai şehirden yüzlerce li uzaklıktaydı⁹. İçinde bütün kuşların tüylerini döktükleri bir kaya vardır. Şehirden 200 li batıda Lun-t'ai bölgesi gelir¹⁰. Burada da bir kitabe bulunur. Şehrin 500 li güneyinde Han devrinde Kao-ch'ang¹¹ denen Ho-chou¹² şehri vardır. I-chou'da¹³ denir. Kao-ch'ang'ın 3-4000 li batısında T'ang devrinin Yü-t'ien¹⁴ bölgesi sayılan Wu-tuan şehri vardır. Ordaki ırmaktan¹⁵ siyah ve beyaz yeşim taşı¹⁶ çıkar. Han-hai'nin 1000 li ötesinde Pu-la¹⁷ şehri bulunur. Pu-la güneyinde ise kuzey-güney is-

⁶ Uygurlar.

⁷ Beşbalık olduğu şüphesizdir.

⁸ Han-hai umumiyetle Baykal gölüle birleştirilmiştir. Rivayete göre kuşlar burada tüylerini dökerlermiş. Çok eski olan bu rivayet halâ burada devam eder. Han-hai bölgesi herhalde Beşbalığın civarında bulunuyordu.

⁹ Bir li 500 metreden azdır.

¹⁰ Lun-t'ai takriben Beşbalıkla Elmalığın ortasında bulunur. Krşl. A. Hermann, Historical Atlas, 49 D 2.

¹¹ Kao-ch'ang dır bk. not. 12.

¹² Beşbalıkla Lun-t'ai in tam güneyinde halkı Türk olan T'ang zamanındaki bir mıntakadır. Krşl. A. Herrmann, Atlas, 37, F 2.

¹³ Herhalde bugünkü kara Hoço civarındaki Kao-ch'ang dır.

¹⁴ Wu-tuan eski Yü-tien yazılışının modern transkripsiyonudur. Hotanla aynıdır.

¹⁵ Eski Çin ananesine göre Hoangho Hotandan çıkıyordu. Nehir bir zaman toprak altında akdıktan sonra Çinde tekrar meydana çıkıyordu.

¹⁶ Hotanda çok yeşim taşı bulunur. Hemen hemen bütün Çin yeşimleri ordan gelir. Yen-pei Tsa-chih (Moğol devrinde Lu Yo-jen den iktibasen, cilt. 2, 6 a) bu hususta 15 inci notunda farklı olarak, şöyle diyor: «Hotanın yeşim taşı nehri K'un-lun'dan çıkar. 1300 li batıya Hotanın sınırı olan öküzbashi dağına kadar akar. 3 kola ayrılır. Birinciye sarı yeşim taşı nehri denir. Şehrin 30 li doğusundadır. Şehrin 30 li batısında bulunan ikinciye de yeşil yeşim taşı nehri; Yeşil yeşim taşı nehrinin 30 li batısında akan üçüncüye de Siyah yeşim taşı nehri denir. Aynı menbadan gelmelerine rağmen yeşim taşının rengi değişir. Her sene 5 ve 6 ıncı aylarda sular kabarınca yeşim taşı da yüzerek gelir. Miktarı suyun miktarına bağlıdır. 8 inci ayda sular inince o aranır.» Bu bilgi Sung devrindeki P'ing Chu-hui'nin Shih Yü-tien hsing-ch'eng-chi «Hotana bir elçinin seyahati hakkında rapor» dan alınmıştır.

¹⁷ Bu, Elmalığa uzak olmayan Pulad şehridir (bk. A. Hermann. Atlas, 49, D 2)

tikametinde 200 li, doğudan batıya da 1000 li uzunluğu olan Yin-shan vardır. Bu dağın tepesinde çevresi 70-80 li olan bir göl bulunur. Bu gölün güneyindeki bütün arazi yabani elma ormanlıdır. Ağaçlar güneş ışığının geçemeyeceği kadar koyu gölge yaparlar. Yin-shandan gelince A-li-ma şehrine girilir. Batı halkları yabani elma ormanına "a-li-ma¹⁸", derler. Varoşları ağaçlıklarla doludur. Bundan dolayı böyle tesmiye edilmiştir. Tabileri takriben sekiz, dokuz şehir kadardır. Şarap, armut ve meyva pek çoktur. Çinde olduğu gibi beş cins hububat ekilir¹⁹.

Batıya doğru İ-li²⁰ denen büyük bir ırmak gelir. Batı sahilinde Batı Liaoların merkezi, Hu-sih-wu-lu-to adlı²¹ şehir bulunur. Tabi şehirleri 10 dan fazladır. Birkaç 100 li daha batıda Ta-la-shih²² şehri bulunur. Güney batıya doğru 400 li den fazla mesafedekiler K'u-ch'an²³ Pa-p'u²⁴, K'o-shan ve Pa-lan²⁵ şehirleridir. K'u-ch'an da tatlı ve hafif mayhoş nardan çok yetişir. Üç beş tane den bir bardağı dolduran usare çıkarılır. İnsan susayınca fevkalâde bir içimi olur. Pa-lan'ın sınırları Pa-lan²⁶ bahçeleriyle doludur. Bundan dolayı böyle tesmiye edilmiştir. Çiçekleri kaysınkinden biraz daha açık renklidir. Yaprakları şeftalininki gibi, fakat biraz daha küçük bir manzara arzeder. Kışın çiçek açarlar ve yaz ortasında olgunlaşırlar. Pa-p'u'nun en büyük karpuzları 50 chin²⁷ ağırlığındadır. Bir eşek ancak iki tane taşıyabilir.

K'u-ch'an'ın 500 li kuzey batısında 10 tabi şehri bulunan Hua-ta-la²⁸ vardır. Bu bölgenin şefi bir kaç memuru ve 100 den fazla tüccarı öldürüp bütün mallarını ellerinden aldı. Bu batı

¹⁸ A-li-ma, elma sözünün transkripsiyonudur. Elmalıktır.

¹⁹ Bütün hububat cinsleri demektir.

²⁰ Balkaş gölüne dökülen İli nehridir.

²¹ Batı Liao veya Karahıtayların merkezi olan Balasagundur. bk. A. Hermann, 49.

²² Talastır.

²³ Belki Hokent, bak. A. Herrmann, 58, B, C2.

²⁴ Belli değildir.

²⁵ K'o-shan Talasın güneyindeki Kasandır. Pa-lan Ferganadadır. Her ikisi için bk. A. Herrmann, 49, C.

²⁶ Bu nebatın ismi Çin lûgatlarında yoktur. Bretschneidere (I, 20) göre badem.

²⁷ 400 gram kadardır.

²⁸ Herhalde Otrardır. (Bretschneider, I, 20.)

seferi için bir sebep oldu ²⁹. Hua-ta-la'nın 1000 den fazla li batısında Hsün-sih-kan ³⁰ adlı büyük bir şehir vardır. Hsün-sih-kan batı halklarınca "semiz," demektir. Çünkü arazi semiz ve bereketlidir. Bunun için böyle adlanmıştır. Çok zengindirler. Altın ve gümüş paraları deliksiz ve kenarsızdır. Şehir hendekli, çeşmeli, dört köşe havuzlu ve yuvarlak göllü bahçe ve ormanlarla çevrilmiştir. Çiçekler, ağaçlar o kadar mahsüsdardır ki hakikaten görülmeğe lâyıktır. At başı kadar büyük kavunlar vardır. Hububattan darı, kırmızı yapışkan pirinç ve soya fasulyesi yoktur. Yaz ortasında hiç yağmur yağmaz; üzümden şarap yapılır. Dut ağacını tanırlar; fakat ipek çıkarmazlar. Chü-shun kumaşı giyerler ³¹. Beyaz elbiseler uğurlu, koyular ise matem elbisesi sayıldığından daima beyaz giyinirler. Hsün-sih-kan'ın 6-700 li batısında P'u-hua ³² şehri vardır. Arazisi daha bereketli ve şehirleri de biraz fazladır.

Hsün-sih-kan, Mo-su-lu-man ³³ So-li-t'an ³⁴ 'ın merkezidir. P'u-hua, K'u-ch'an, Hua-ta-la onun egemenliğindedir. P'u-hua'nın batısında, batıya doğru denize (Aral g. veya Hazar denizidir) akan büyük bir nehir vardır. Onun batısındaki Wu-li-chien şehridir ³⁵. Orada Sultanın annesi oturur. Bu yer P'u-hua'dan oldukça zengindir.

Büyük nehrin daha batısında P'an şehri vardır. Ve onun batısında da Chuan şehri bulunur ³⁶. Buranın batısından doğrudan doğruya Kara Hint (Hei-sê Yin-tu) ³⁷ şehrine gidilir. Yazısı Budist yazısıyla aynı; fakat sesi ayrı olan bir yazıları vardır, Budist resimleri çoktur. Sığır ve koyun kesmeyip yalnız süt içerler. Yerli

²⁹ Bu yönü karşıla: L. Rasony, Dünya tarihinde Türklük, 169.

³⁰ Semerkanttır.

³¹ Hint budizmi tabirince pamuk bezdir.

³² Buhara.

³³ Müslüman.

³⁴ Sultan (Bretschneider, I, 22).

³⁵ Buhara batısındaki nehir Amu-deryadır. Şehir ise Urgenç olmalı (Bretschneider, I, 23).

³⁶ Pan şehri belki Belhdir. Chuan şehri ise Kerduan olmalı (Bretschneider, I, 23).

³⁷ Bu ıstılah bilinmiyor. Eger tesbit edilen şehirler daha batıya getirilirse hazar denizi sahillerine koymamız gerekir. Müellifin burdaki beyanı çok müphem ve efsanevidir. Budizm hakkındaki kaydı ise o zaman, o yerdeki bir memleketi değilde Afganistan veya Hint civarında bulunan bir yeri kastediyor.

halk kar görmemiştir. Senede iki defa buğday hasadı yapılır. Yaz ortasında kalay tencereyi kuma koyup böylece hemen eritirler. At pisliği düşer düşmez hemen kendiliğinden pişer³⁸. Ay, yaz güneşi kadar kuvvetli parlar.

Ondan güneyde çok süratli akan ve buzla kardan daha soğuk olan büyük bir nehir vardır. Güney denizine dökülür. Üsaresi şarap ve şeker yapımında kullanılan şeker kamışı çoktur. Hindin kuzey batısındaki K'o-fu-cha³⁹ bölgesi binlerce li genişliğinde, hiç bir tepe bulunmayan bir ovardır. Bunların şehirleri yoktur. Çok koyun ve atları vardır. Baldan şarap yaparlar. Burada günler uzun ve geceler kısadır. Bir koyun budu pişirinceye kadar güneş tekrar çıkar. T'ang vakayinamelerinde Ku-li-kan⁴⁰ memleketinin de böyle olduğu anlatılır. Yalnız devlet isimleri uymaz. Fakat uzun zamanlar boyunca isim değişmez mi?

Hsün-sih-kan Çinden birkaç 20.000 li kadar uzaktadır. Hindistan da ondan hemen hemen o kadar uzaktadır. Ko-fu-cha da Hindistandan bu kadar uzaktır. Hepsini birden hesaplanırsa uzaklıkları kim bilir kaç bin li dir ?

Semerkand hakkındaki şiirden⁴¹.

Testi açılırsa nefis şarap alınır,
Ağ atılırsa taze balık tutulur.

³⁸ Yukarıda adı geçen Yen-pei tsa-chih (2) Yeh-lü Ch'u-ts'ai in seyahatnamesinden bu hususu şu cümlelerle iktibas ederek şöyle anlatıyor; «Pa-p'u şehrinin büyük kavunları 50 chin ağırlığındadır. Onun içinde bir tilki saklanabilir. Kuzey Hindistan yerlileri kar bilmezler. Senenin ikinci ayı buğday hasadı zamanıdır. Yazın kalaydan bir kabı kuma sokunca hemen erir. At pisliği yere düşerse pişer». O hâlde burdaki siyah Hintliler kuzey Hindistanda gösteriliyor. Bizim metnimizde tilkidenden bahsedilmez. «İki defa buğday hasat edilir» yerine Yen-pei tsa-chih «İkinci ayda hasad edilir» diyor. Ay kelimesi metnimizde noksanıdır. Karşılaştırma için daha emin bir metnimiz yoktur.

³⁹ Belki Kıpçaktır. Haber çok efsanevidir.

⁴⁰ Baykal gölü yakınlarında yaşayan Kurikan kavmidir. Bu kavim için bk. Chavannes, Documents, 87; Kısa geceler hakkındaki malumat meselâ Yü-chih t'ang 10, 11 b de de bulunur. Ve Kuzey Sibiryaya ait hakiki müşahedeler ihtiva eder. Eski kaynaklara istinaden Shu-chai lao-hsüeh ts'ung-t'an (1-3 a) Yang-chi-la denen yerde güneşin batmadığını yalnız siyah ve kalın bir bulutla örtüldüğünü kaydeder. Bir koyun budunu pişirinceye kadar güneş tekrar çıkıyormuş. Pao-ting'li, Liu Ching-chih oraya memuriyetle gittiğinde orda bizzat bunu görmüştü. Müellif bu hususta diyor ki : «Buna nazaran güneş ve ay yere inmiyor; bilâkis açık olarak kuzey kutbunu dolaşarak bu suretle gece ve gündüzü meydana getirdiği görülüyordu» Maalesef Yang-chi-la hakkında fazla malumatımız yoktur.

⁴¹ Shu-chai lao-hsüeh ts'ung-t'an (I, I b) yukarda ismi geçen eserinde

Şarap yapan vergi vermez, ⁴²
 Tarlayı eken rüsûm vermez
 Harbe karşı dehliz ve çukurlar kazılır,
 Sulara karşı büyük setler yapılır.
 Altıncı ayda hiç yağmur yağmaz,
 Fakat kış ortasında yıldırım düşer.
 Bahçe ve ormanlar sonsuzdur,
 Nebat ve ağaçlar sayısızdır.
 Eski buğday yelle üğütülür,
 Yeni mahsul asılı havanla ezilir ⁴³.
 İlkbahar aylarında çiçekler açar,
 Kış müddetince tekrar çıkarlar.
 Her bahar eski kebise sistemi unutulur,
 Ve yeni sene, yeni ay ile başlar ⁴⁴.
 Hun-hsin bambusundan olan kamçuları serttir ⁴⁵,
 Deliksiz paraları dizmek zordur.
 Yemek libre ile tartılarak satılır,
 Altınla gümüş birbirinden buğday ile ayrılır ⁴⁶.
 Sarı portakallar balla baharatlanarak pişirilir,
 Beyaz pastalara toz şeker serpilir
 Kuraklığa karşı ırmaklar su verir ⁴⁷,
 Ve elbiseleri olmayınca koyun, ekilir ⁴⁸.

mısralarla bağliyerek şöyle diyor. «Chan jan chü-shih (yani Yeh-lü Ch'u-ts'ai) külliyyatında Ho-chung-fu hakkında 10 şiir vardır. Batı Liao (yani Kara Hitaylar) ları Hsün-sih-kan (Semerkand) Ho-chung-fu derler. Orasını şu sözlerle methediyor.» Diyor ve şiir takip ediyor.

⁴² Çinde bu böyle idi.

⁴³ Shu-chai Lao-hsüeh ts'ang-t'an aşağıdaki şerhi yapıyor : «Güneyde su değirmeni kullanıldığı gibi Batı memleketlerinin halkı da yel değirmeni kullanırlar. Havaneli asılıdır.»

⁴⁴ Metnimize şunlar da ilâve edilmiştir : «Müellif bu hususta bizzat diyor ki: Batı memleketleri halkları kebise ayını hesaplayamazlar.»

⁴⁵ Bu nebatlar bilinmediğinden satırın tercümesi emin değildir.

⁴⁶ Söz bakımından aydın, fakat mana bakımından karanlıktır.

⁴⁷ Yani sulamalar ırmak sularile yapılır.

⁴⁸ Metnimiz bu hususta : «Bir defa T'ang-hui-yao (T'ang sülâlesinin nizam-nameleri) nde ekilen koyunları okudum ve inanmadım. Bununla doğru olduğunu anladım.» Çok tanınmış olan bu husus T'ang devri edebiyatından evvel de geçer. bk. Benim, Lokalkulturen im alten China I, 195-196.

HSIUNG-NU'LARIN MÜTTEFİKLERİ OLARAK ROMA ASKERLERİ

PROF. W. EBERHARD, ANKARA

Aşağıdaki satırlarla, Türk tarihi için çok enteresan olan, tanınmış Amerikan sinoloğu *H. H. Dubs*'ın bir yazısına işaret edilmek arzusunda bulunmaktadır. İşarete değer olmasının sebebi eserin güç elde edilen bir yerde neşredilmiş olmasıdır (*American Journal of Philology*, cilt 63, No. 3, S. 322-330, Temmuz 1941: "An ancient military contact between Romans and Chinese,,).

M. E. 36 yılında, bir Çin generali, batıya gitti ve bir kaç askerî başarıdan sonra, Talas nehri boyunda ikamet etmek için bir şehir kuran Hun Chih-chih Shan-yü'ye taarruz etti. Çinliler Shan-yü'yü mağlup ve katlettiler. Hükûmet merkezine, bu başarı hakkında mufassal, resimli bir rapor gönderdiler; orada bu rapor büyük bir tesir uyandırdı. Resimler imparatorun haremindedir bile gösterildi. Resmî vakayiname yani (Han-shu) daki rapor J. J. L. Duyvendak'ın meşhur bir eserinde (T'oung Pao cilt 34, S. 249-264) gösterdiği gibi generalin resimli raporuna göre yazılmıştır, bu yüzden bilhassa itimada lâyıktır.

Prof. Dubs 2 sebepten dolayı Romalı lejyonerlerin Shan-yü'nün yardımcı askerleri olmak zorunda kaldıklarını gösteriyor, ve delilleri de sarihdir. a) 100 piyadenin kapunun iki tarafında "balık pulu-teşekkülü,, halinde dizildiği söyleniyor. Bu nevi askerî tertip bütün dünyada yalnız Romalılarda görülmüştür, başka hiç bir yerde yoktur. Bu tertip esnasında askerler büyük dört köşeli kalkanlar taşırlar, ve en önde duran askerler kalkanları o şekilde yanyana dizerler ki karşıdan bakıldığı zaman balık pulu şeklinde bir duvar teşkil ederler. Binici bir millet olan Hsiungnu'lar ne bu büyük ve ağır dört köşeli kalkanları kullandırlardı ne de piyade harbinde kuvvetli idiler. O halde piyadeler yabancılardan müteşekkildi ve ancak Romalı olabilirler, çünkü Yunanlıların kalkanları yuvar aktı, demek ki böyle bir teşekkülü meydana getirmiş olmazlar. Prof. Dubs M. E. 54 de Carrhae civarında 10000 Romalı

askerin Part'lar tarafından esir edildiğini, ve bunların hududu muhafaza için Merv civarına gönderildiğini söylüyor. Merv Talas nehrine götüren büyük bir ticaret yolunun çıkış noktasında bulunduğu için siyasî vaziyetten dolayı Soğudlara güvenemiyen bu askerlerden bir kaçını getirtmiş olması muhtemeldir. b) Shan-yü'nün hükümet merkezinin alelâde hendekli bir duvardan maada çitli (palisade) bir duvarı olduğunu da gösteriyor. Bu nevi duvar inşaatı doğu ve orta Asya'da mutad değildir. Fakat Roma tahkimatı için tipiktir. Vakıa Hsiung-nu'ların sür'atli müdafaalarda çitler yaptıklarını, ve bir kaynaktan da Çin-Hsiung-nu hudut bölgesinde çitle çevrilmiş bir şehrin bulunduğunu biliyoruz (bunu Dubs zikretmiyor) fakat alelâde duvarla çitli duvardan tereküp etmiş olanını bilmiyoruz. Bunun için Prof. Dubs, tahkimatın inşasında, o zamanlar tahkimat sahasında dünyanın en iyi mütehassısları olan Romalı teknisyenlerin yardım etmiş olduklarını kabul ediyor.

İstilâdan sonra 1000 den fazla Hun teslim oldu ve 145 i esir alındı. Prof. Dubs bu 145 esirin yukarda zikredilen "yüzden fazla,, piyadenin olabileceğini söylüyor. Demek ki bu adamların hepsi askerî sevkiyata iştirâk etmiş olan Türkistan devletlerinin 15 kralı arasında taksim edilmişlerdir.

Henüz neşredilmemiş olan ikinci bir makalede Prof. Dubs, bu esir Romalıların Li-ch'ien'de, batı Kansu'da bir yere yerleştirildiklerini söylüyor. Bu ikinci makale hakkında ancak mektupla haberdar olduğum için gösterdiği delilleri bilmiyorum ¹. Li-ch'ien kelimesi okunuş itibariyle Li-kan (burada kullanılan ikinci işaret -ch'ien de okunabilir, ve Kansu'daki Li-ch'ien'in varyantlarının bulunuşu Li-ch'ien tarzında okunmasının daha doğru olduğunu gösteriyor) adıyla aynı tarzda okunup Han devrinde ve daha sonra Roma imparatorluğuna verilen ad idi. (O. Franke: *Geschichte des chinesischen Reiches* III, S. 209; A. Herrmann: *S. Hedin, Southern Tibet*, cilt 8, kısım 4, S. 444; Wei-shu 102: S. 2129 aa). O halde Romalı esirlere mahsus kurulan mahalleye Han devrinde Roma imparatorluğuna verilen adın aynı verilmişti. Prof. Dubs'ın bu nazariyesi (ayrı ayrı delilleri henüz bilmiyorsam da) bana hakikate çok uygun görünüyor. Biz bu nevi olaylara çok tesadif ediyoruz: böylece normal olarak Kuça için kullanılan tâbir (Kui-ts'ih) Çinde

¹ Bu makale 1943 de «Classical Philology» de (cilt 38, s. 13-19) çıkmıştır.

bir yer adı olarak da geçiyor, Baktriya için kullanılan (Ta-hsia) da batı Çin'de, Soğutta K'ang-chü devletinin hâkim klanı için kullanılan (Chao-wu) da batı Çinde geçmektedir. Böyle isimlerin neden iki defa geçtikleri şimdiye kadar izah edilmemişti. Yalnız bazı hallerde, bir yerde bulunan halkla başka bir yerdeki halkın doğrudan doğruya münasebettar olduklarını isbat etmiştik. Belki Prof. Dubs'ın bu nazariyesi henüz izah edilmeyen isimleri de aydınlatacaktır.

Bu eserde bizim için mühim olan nokta, oldukça büyük bir emniyetle M. E. 36 da bir miktar Romalı askerin Hsiung-nu'larla beraber Çinlilere karşı harp ettiklerini söyleyebilmemizdir. Bu yine Hsiung-nu'ların, halkları ve kültürleri bağlayan bir halk olarak, ne kadar büyük bir rol oynadıklarını gösteriyor. Eğer Romalı teknisyenler Shan-yü'nün kalelerini yaptılarsa o zaman Roma kültürü de Hsiung-nu'lara tesir etmiş ve Hsiung-nu'lar da, başkalarına, bu tesiri geçirmiş olacaklardır. Asya tarihi ile meşgul olan herkes, orta Asya kavimlerinin bir nevi mihver teşkil ettiklerini ve kıta üzeridne siyasî ve kültürel bakımdan ceryan edenlere az veya çok tesir ettiklerini itiraf etmek zorundadır.

Türkçeye çeviren

İkbal Berk

RAPORLAR :

MUDANYA HAFRİYATINA DAİR KISA RAPOR

Mudanya'da "Alçak Bayır,, denilen yerde, Şakir Çavuş'un evinin bahçesinde bulunan yeraltı mezar abidesinde 3 Temmuz 1942 de başlamak suretile, Galatasaray lisesi hocalarından Mr. Mamboury ile birlikte, tetkikatta bulunduk ve aynı zamanda mezarın içinde ve etrafında hafriyat dahi yaptık. Bundan aşağı yukarı 16 sene önce açılmış olduğu anlaşılan (bakınız "Yeni Bursa,, gazetesi 26 Temmuz 1926) bu mezar abidesi $2,60 \times 2,60$ eb'adında bir dört köşe oda ve 8,80 uzunluğunda ve 1,05 genişliğinde bir koridordan ibarettir. Odanın yan duvarları muntazam ufki tabakalar teşkil eden, son derece itinalı bir surette işlenmiş kalker taşlarından yapılmıştır. Odanın tavan konstrüksiyonu bilhassa calibi dikkattir. Bu tavan, toprak olan oda zemininden 2,18 yükseklikte, odanın köşelerine aykırı olarak yerleştirilmiş büyük, kalın ve yassı od taşı levhalarından tereküp etmekte ve bu suretle en alt kısımda örtülmesi icabeden yer bir sekiz köşe haline getirilmiş bulunmaktadır. Bu sekiz köşe ise, yine köşelere aykırı olarak konmuş taş levhalar sayesinde bir dört köşe haline getirilmekte ve bu dört köşe aynı tarzda üç defa daha küçültülmek suretile en üst kısımda $0,60 \times 0,52$ eb'adında bir delik bırakılmakta ve bu delik te büyük ve yassı bir taşla örtülmüş bulunmaktadır. Odanın 1,73 uzunluğunda ve 0,80 genişliğinde bir kapısı vardır. Yekpare od taşından yapılmış olan kapı kanadı mihveri üzerinde halâ dönmetedir. Koridor mahalli siyah andezit taşından, çok daha itinasız bir şekilde ve "poligonal,, teknikte yapılmış ve oldukça kaba işlenmiş taş blokların faslı müşterekleri beyazımtırak bir harçla doldurulmuştur. Koridorun müntehası, yani mezarın asıl methali, büyük ve yassı taşlarla örtülmüştü. Binada ve temellerinde yaptığımız tetkikat, son zamanlarda iddia edildiği gibi, koridorun mezar odasından daha eski olmadığını, fakat binanın bir

kül olarak yapıldığını ve *Milâddan önce IV. asrın ilk yarısına aid* olduğunu göstermiştir.

Mezarın içinde yaptığımız hafriyatta bazı ehemmiyetsiz toprak eserlere rastlanmış, mezarda evvelce bulunarak Bursa müzesine götürülmüş olan bazı tunç ve toprak eserlerin fotoğraflarının gönderilmesi hafriyatı ziyaret etmiş olan Bursa müzesi müdürü Bay A. Rıza Yalgın'dan rica edilmiştir.

Bu mezar abidesi, gerek plâni ve bilhassa mezar odasının tavanının konstrüksiyonu bakımından son derece enteresan olup bir taraftan Trakya kubbeli mezarları (bilhassa Kurtkale mezarının ön odası), diğer taraftan Anadolu'da münferid bir durumda kalan bazı mezar abideleri ile (meselâ Belevi, Karalar) rabitalar göstermektedir.

Trakya hafriyatı Direktörü ve İstanbul Müzeleri
Umum Müdür Muavini

Dr. ARİF MÜFİD MANSEL

RAGIP HULÛSİ ÖZDEM

1893—1943

T. T. K. üyelerinden İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Linguistik Profesörü Ragıp Hulusi Özdem, uzun zamandanberi midesinden muztarıptı. Ümitsiz bir ameliyattan sonra hayata gözlerini kapayışı onu yakından tanıyanları teessür içinde bıraktı. Zahmetli ve uzun süren bir tahsil çağından ve ondan daha çok süren araştırmalardan sonra yetişkin bir bilginin eserlerini tamamlayamadan üfulü cidden hazindir. Ragıp Hulusi ile Dil Encümeninde beraber çalışırken onun gayretine ve kanaatlerini büyük enerji ile müdafaa edişine yakından şahit olmuştum.

Ragıp Hulusi Özdem'i son senelerde en çok dil inkılabı ve Türkçenin zenginleştirilmesi konusu ilgilendiriyordu. "*Dilimizin ıslahı üzerine muhtıra* „ adlı eserinde bu meseleyi ilim adesesile inceledikten sonra 15 maddelik bir teklifle doğru yolu bulup göstermeğe çalışır. Çok okuduğu ve Fransız, Macar, Osmanlı ekollerinden geçtiği için onun bazan tereddütlere düştüğü ve muhtelif cereyanların zayıf taraflarını kolaylıkla keşfettiği ve sırası gelince baltaladığı da görülür. Ragıp Hulusi Özdem'i gâh "neologiz „ min ateşli taraftarı gâh bir "purist „ olarak karşımızda buluruz. Eserlerinde ortaya attığı ıstılah mahiyetinde yeni şekillerden hiç olmazsa bir kısmının umumî dile mal olacağını sanırız.

Ragıp Hulusi Özdem'in kısa hal tercümesi :

1309 (1893) de Selanik'te doğmuş, Selimiye mektebinde ilk tahsilini tamamladıktan sonra idadiye geçmiş, bir sene "Selanik Mission Laique Francaise „ de bulunmuş, 1328-1329 ders senesinde İstanbul Hukuk Fakültesinde okuduktan sonra Edebiyat Fakültesine geçmiş ve 29 mart 1336 da diploma almıştır. Üniversite tarafından tettebbü için Fransaya gönderilen R. H. Ö. bir sene Sorbonne'da Prof. Meillet ve Prof. Vendryes'i dinledikten sonra Macaristan'da Türkolojiye daha çok önem verildiğini göreyerek oraya gitmiş, 3 mayıs 1926 da Prof. Németh'in yanında doktora vermiştir.

Bulunduğu vazifeler şunlardır : Asarı İslamiye ve Milliye Tetkik Encümeni Kâtipliği, Edebiyat Fakültesi Hafızı Kütüplüğü, Edebiyat Fakültesi İnzibat Memurluğu, Türk Lisanı Tarihi Müderris Muavinliği vekili, Dil Encümeni Azalığı ve Ankara Asarı Atika Müzesi Müdürlüğü, İstanbul Üniversitesi Linguistik Profesörlüğü.

R. H. Ö. hakikî manasiyle bir Polylog idi. Arapçadan Farsçadan başka Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca, Rusca, Macarca, Romence, Esperantoca'ya vakıftı. İspanyolca, Bulgarca, yeni Yunanca, Fince ile de meşgul olmuştu. Eski Yunanca ve Lâtinceyi lûgat yardımıyla okuyabiliyordu.

Türkçeye çevirdiği eserler :

W. Barthold'un *Ortaasya Türk Tarihi hakkında dersler 1927*.,; Thüry Jözsef'in *Ortaasya üzerinde tetkikler*. Millî Tetebbüller sayı 2-4 1331;

H. A. Gibbons'un *Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu 1928*.

F. V. Hasluck'un *Bektaşilik tetkikleri 1928*.

Kendi eserleri :

C. H. P. Konferanslar serisinde *Dil İnkılâbımızın bugünkü durumu*.

Edebiyat Fakültesi Yayınlarından *Dilimizin ıslahı üzerinde muhtıra 1941*.

Tarihsel bakımdan öz türkçe ve yabancı sözlerin fonetik araçları 1939.

"Yor,, lâhikası. Doktora tezi.

Tamamlanmamış eserleri :

İstanbul türkçesinin nazarî fonetiği.

Linguistik dersleri.

Kederli ailesine başsağlığı diler, yarıda bıraktığı işin arkadaşları ve yetiştirdiği talebeleri tarafından ele alınarak ileri götürüleceğini umarız.

Dr. H. KOŞAY

Rahmetli Profesör Ragıp Hulusi Özdem

HABERLER :

TÜRK TARİH KURUMU'NUN YILLIK UMUMÎ HEYET TOPLANTISI

Türk Tarih Kurumu'nun Umumî Heyeti 1943 yılı İkcinciteşrininin 13 üncü Cumartesi günü, saat 15 de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesindeki Merkezinde Kurum Başkanı Bay Profesör Şemseddin Günaltay'ın Başkanlığı altında yıllık toplantısını yapmıştır. Toplantının gündeminde şunlar vardı :

- 1) Geçen toplantıya ait zaptın okunması,
- 2) Kurumun bir yıllık çalışmaları hakkında İdare Heyeti raporunun okunması,
- 3) 1943 malî yılı hesapları hakkında Mürakabe Heyeti raporunun okunması ve İdare Heyetinin ibrası,
- 4) Kurumun önümüzdeki yıllara ait çalışmaları hakkında Üyeler tarafından ileri sürülecek teklif ve mütalâaların müzakeresi.

Geçen toplantıya ait zabıt okunarak aynen kabul edildi. Bundan sonra İdare ve Mürakabe Heyetlerinin raporları okundu ve bazı noktalar hakkında sorulan suallere Başkanlıkça cevap verildi. Âzadan Bay Profesör Mükrimin Halil Yınanç Ebülfereç tarihinin bir an evvel basılmasını istedi. Bu eserin basılması kabul edildi. Başka bir mütalâa olmadığı için İdare ve Mürakabe Heyetleri raporları kabul ve İdare Heyeti ibra olundu.

Bundan sonra Kurumun gelecekteki çalışmaları hakkında âzanın ileri sürdüğü mütalâalar görüşüldü. Bu mütalâalar arasında toplanmış olan kitabelerin neşri, tarihî eserlerin tahripten korunması için tedbir alınması ve Umumî Tarih meselesi vardı. Kitabelerin basılmaları için hazırlık yapılmasına, tarihî abidelerin korunması için ait olduğu makamlar nezdinde müessir teşebbüslerde bulunulmasına, Umumî Tarih işinin de Kongreden sonra halledilmesine karar verildi ve toplantı saat 16,40 da sona erdi.

**TÜRK TARİH KURUMU'NUN 1. XI. 1942 DEN 31. X. 1943
TARİHİNE KADAR BİR YILLIK ÇALIŞMALARI HAKKINDA
UMUMİ HEY'ETE SUNULAN RAPOR**

Kurumumuzun son bir yıllık çalışmalarına ait raporumuzu yüksek heyetinize sunuyoruz :

Mali durum

Kurumumuzun 1942 mali yılı geliri 421.994 lira 21 kuruşu geçen yıldan devrolunan bakiye, 118.000 lirası Hükümet yardımı, 1256 lira 20 kuruşu neşriyat hasılatı, 18 lirası âza aidati, 17.936 lira 35 kuruşu faizler, 459 lirası diğer gelirler olmak üzere 559.663 lira 76 kuruştur. Atatürk vakfından bu mali yıl içinde tahsilât yapılmamıştır.

Bu gelirden 24.269 lira 37 kuruşu daimî memur ve müstahdemlerin aylık ve ücretleriyle muvakkat tazminatları, 4588 lira 70 kuruşu harcırah, elbise ve tedavi masraflarına, 8.324 lira 90 kuruşu demirbaş, kırtasiye, nakliye ve diğer müteferrik masraflara, 95.271 lira 56 kuruşu telif, tercüme ve neşriyat işlerine, 35.870 lira 36 kuruşu Kurum Basımevinin tesis ve işletme masraflarına, 14.850 lira 45 kuruşu basımevi demirbaşlarına, 598 lira 1 kuruşu kitap ve mecmua bedellerine, 36.621 lira 24 kuruşu hafriyat işlerine, 27,135 lira 10 kuruşu Atatürk vakfının vergisine sarfedilmiştir ki bu suretle masraf yekûnu 247.529 lira 74 kuruşa baliğ olmuş ve geri kalan 348.470 lira 26 kuruşun 200.000 lirası arsa ve bina karşılığı olarak 1943 mali yılı bütçesinin hususî faslına alınarak mütebaki 148.470 lira 26 kuruşu da keza 1943 yılı bütçesinin muhtelif fasıllarına taksim edilmiştir.

Üçüncü Türk Tarih Kongresi

15-20 İkcinciteşrin 1943 de Ankara'da toplanmasına karar verilmiş olan Üçüncü Türk Tarih Kongresinin hazırlıkları tamamen bitmiştir. Bu münasebetle Kurumumuzun çalışmalarını gösteren bir sergi de hazırlanmış bulunmaktadır.

Yayın işleri

Bu yıl içinde şu eserlerin basımı bitmiş ve satışa çıkarılmıştır :

- 1 — İsfahani : Irak ve Horasan Selçukluları tarihi.
- 2 — Vekayı (Baburun Hatıratı) I. cilt.

3 — Sadreddin Ebülhasan Ali: Ahbarüdevlet-is-selçukiyye.

4 — Kalost Arabyan: Rusçuk âyanı Mustafa Paşanın hayatı ve kahramanlıkları.

5 — Abdi tarihi.

6 — Arif Müfit Mansel: Trakya - Kırklareli Kubbeli mezarları.

7 — İsmail Hakkı Uzunçarşılı: Rumeli ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman ve Alemdar Mustafa Paşa.

8 — Faik Reşit Unat: Atatürk ve Türk İnkılâbı tarihi bibliyografyası. (I. cilt)

9 — Faik Reşit Unat: Osmanlı Sefaretnameleri.

10 — İsmail Hakkı Uzunçarşılı: Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapukulu ocakları, I. cilt.

11 — Hikmet Bayur: Türk İnkılâbı tarihi, II. cilt I. kısım.

12 — Hikmet Bayur: Türk İnkılâbı tarihi, II. cilt II. kısım.

13 — II. Türk Tarih Kongresi zabıtları.

14 — Belleten (23-28 inci sayılar.)

Şu eserlerin baskı işleri bitmek üzeredir, pek yakında satışa çıkarılacaktır.

1 — Wittek: Mentеше Beyliği.

2 — Hâmit Koşay: Alacahöyük hafriyatı 1936 raporunun Almanca nüshası.

3 — Babur hâtıratının ikinci cildi.

Bu yıl içinde şu eserler basılmak üzere matbaaya verilmiştir.

1 — Aksaraf tezkiresi (tenkitli tabı)

2 — Mufassal İbni Bibi tarihi (faksimile)

Bu yıl içinde telif hakları Kurumca satın alınarak bastırılmasına karar verilmiş olan eserler şunlardır:

1 — Kâmil Kepecioğlu: Dört asır evvelki fermanlar.

2 — Şinasi Altındağ: Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı.

3 — Eberhard: Eski Türk Kültür tarihi hakkında araştırmalar.

4 — İsmail Hakkı Uzunçarşılı: 17 inci asırda Türk İngiliz münasebetleri.

Bunlardan başka Neşri ve Şikâri tarihlerinin tenkitli tabloları hazırlanmakta, Âşık Paşazade tarihiyle Silâhdar tarihinin Türk harfleriyle yeniden neşri için hazırlıklar yapılmaktadır.

Ana Hatları eserinin durumu

Türk tarihinin Ana Hatları eserine materyal teşkil edecek olan çalışmalar devam etmektedir. Neşriyat serimizin sekizincisi bu materyallerin neşrine tahsis edilmiş olduğu malûmunuzdur. Bu sene bu seriden üç cilt eser (İsmail Hakkı Uzunçarşılı: Kapukulu Ocakları I. cilt ile, Hikmet Bayur: Türk İnkılâbı Tarihi II. cilt I. ve II. kısımlar) neşredilmiş olduğu gibi diğer bir cildin (Kapukulu teşkilâtı II. cilt) basımına devam edilmektedir.

Bunlardan başka âzamızdan Bay İsmail Hakkı Uzunçarşılı "Osmanlı İmparatorluğunun merkez teşkilâtı,, adlı büyük eserini de basılmak üzere Kurumumuza teslim etmiş bulunmaktadır.

Tercümeler

Bu yıl içinde şu eserlerin tercümeleri bitmiş ve Kuruma teslim edilmiştir.

- 1 — Vladimirtsov: Moğolların içtimaî teşkilâtı.
- 2 — Marquis de Nointel'in hatıratı.
- 3 — Michel Baudier'in Osmanlı sarayı hakkındaki eseri.
- 4 — Tecaribülümem (V. cüz).
- 5 — İbnülesir tarihi 7, 8, 9, 10 ve 11 inci ciltler.
- 6 — Hiyungnu'lar hakkında monografya (I. kitabın III. ve V. kısımlarıyla II. eserin I. ve II. kısımları).
- 7 — Ebülfereç tarihi.
- 8 — Dopch'un "Avrupada kültür inkişafının temelleri,, adlı eserinin II. cildi.
- 9 — Ermeni kaynaklarından Moses Kagankaytuaci'nin Ağuvanlar tarihi.
- 10 — C. Brockelmann'nın "İslâm kavimleri tarihi,, adlı eserinin "İslâmdan önce Arabistan,, bahsi (bu kitabın diğer kısımları tercüme edilmektedir.)
- 11 — Le Strange'in "Şark Halifelerinin memleketleri,, adlı eserinden Horasan bahsi.
- 12 — Kembriç tarihinden "Küçük Asya kavimleri,, ve "Küçük Asya Etileri,, bahisleri.
- 13 — Bulgar tarihi hakkında Osmanlı - Türk kaynakları (II. cüz).
- 14 — Jakubovski: Timur ve Timuriler devrinde Semerkant.
- 15 — Hrozni: Ön Asya'nın en eski tarihi.

Bu sene yeniden şu eserlerin tercümesine başlanmıştır :

- 1 — Gordon Childe'in "Şarkın kablettarihi,, adlı eseri.
- 2 — Vamberi'nin Buhara tarihi.
- 3 — Baron de Tott'un hâtıratı.
- 4 — Bartold'un Moğollar idaresinde Türkistan adlı eseri.
- 5 — Erich Hänisch: Moğolların gizli tarihi.
- 6 — Bertold Spuler: İran Moğolları tarihi.
- 7 — Marquis de Bonnac'ın hâtıratı.
- 8 — Ligeti Lajos'un "Macarlığın eski tarihi,, adlı eseri.
- 9 — Journal d'Antoine Galland.

Bir Osmanlı tarihi ile bir umumî tarih ve muhtasar bir Türk tarihi yazılması hakkındaki çalışmalar

Türk tarihinin Ana hatları eserinin neşri uzun zamana mütevakıf olduğunu göz önünde bulunduran Kurumumuz derli toplu bir Osmanlı tarihi ile bir umumî tarihe olan ihtiyacı da düşünerek bunların hazırlanmasını ve ayrıca muhtasar bir Türk tarihi yazılmasını muvafık bulmuştur. Bu husustaki çalışmalara başlanmıştır. Gelecek umumî heyete bu sahada daha müsbet neticelerle çıkacağımızı umuyoruz.

Basımevi

1 Temmuz 1942 de faaliyete başlamış olan Basımevimizin bir senelik faaliyeti memnunluk verecek mahiyettedir. Basımevimiz, 1 Temmuz 1942 den 31 I. teşrin 1943 tarihine kadar 6.085 sayfalık (383 forma) 28 eser basmıştır. İlk iki ayın makinesiz geçmesi, bazı büyük eserlerin müellifi İstanbulda bulunduğu için tashih işlerinin ağır gitmesi gibi âmiller göz önünde bulundurulursa alınan bu netice küçümsenemez. Bundan başka çıkaracağımız eserlerin bilhassa temiz basılmasına, hatanın asgarî hadde indirilmesine ayrıca itina etmekteyiz.

Kütüphane

Evveldi sene başlanmış olan kütüphane kataloğumuzun yapılmasına bu yıl da devam edilmiş ve yeniden 6.139 ciltlik 4.376 eserin alfabetik ve sistematik kataloglar için fişleri yazılmış, kontrolleri yapılmış, defterlere geçmiş ve istifadeye konmuştur. Bu suretle üç yıl içinde 15.504 ciltlik 11.350 eserin kayıtları ve fişleri tamamlanmıştır.

Bu yıl içinde 63 cildi satın alınmak ve 293 cildi mübadele ve hediye edilmek suretiyle kütüphanemize 356 cilt yeni eser ile 318 i satın alınmak ve 290 ı mübadele ve hediye edilmek suretiyle 408 mecmua girmiştir. Bu sene ayrıca kitapların ilk harflerine göre üçüncü bir kataloğun da hazırlanmasına başlanmıştır.

Hafriyatlar

Amele ücretlerinin fevkalâde artmış olmasından dolayı bu yıl hafriyatlarımızı tahdit etmek zorunda kaldık. Bununla beraber iki esaslı hafriyatımıza kâfi tahsisat ayırarak devam ettiğimiz gibi, ayrıca Hashöyükte bir kontrol kazısı, Antalya bölgesinde de arkeolojik bir tetkik yaptırarak, ve İzmir hafriyatına yeniden para yardımında bulunduk. Bu seneki hafriyatlarımızdan aldığımız neticeler şunlardır :

1 — *Alacahöyük hafriyatı*: Alacahöyükte 1936 mevsiminde en üstten ana toprağa kadar kültür katlarının tesbitine çalışılmış ve dört kültür devresi içinde (Frikya, Eti, Bakır devri, Kalkolitik) 14 yapı katı katıyete tesbit edilmişti. Bundan sonraki hafriyatlar ve kontroller yapılan bu tesbitin doğruluğunu teyit etmiştir. 1935 ten beri Alacahöyükte Eti katında üst üste iki büyük mâbet, bakır devrinde kıymetli hazineleri ve kült eşyasıyla 14 kral ailesi mezarı açılmış, 1942 de yeni Eti katının hususî mahallesi bulunmuş, 1943 de ise bilhassa orta Eti katında durularak sokakları, hususî evleri ile tam bir Eti mahallesi meydana çıkarılmıştır. 1943 yılının ilmi bakımdan en önemli tarafı 1942 de orta Eti katında ve mâbedin altında bulunan demir deposu yanında demir izabe fırınının bulunmuş olmasıdır. Bundan başka külliye ve şimdiye kadar şekli tanınmayan Eti kapları, kabartma resimlerde görülen Eti mızrağının orijinali, daha bir çok maddî kültür eşyası meydana çıkarılmıştır. 1943 de şehrin kanalizasyon tesisatı da açılmıştır. Dört çeşit arzedan ve büyüğü, içinde insan gezebilecek ölçüde olan bu kanallar Etilerde şehirciliğin hayli ileri bir durumda olduğunu belirtmektedir. Meydana çıkan mahallelerde meydanların ufak sel taşlarıyla mozayikvâri döşendiği görülmüş ve bir meydan tamamen açılmıştır. 1943 ün güzel verimlerinden birisi de zikri geçen kaldırım altında yapılan bir sondaj neticesinde malûm ve beş çeşit arzedan (Ahlatlıbel tipi siyah, kırmızı astarlı, tırnak izli,

gri ve benekli) bakır devri seramiğine ilâve olarak yep yeni ve Samsun'la ilgili yeni çeşit bir seramiğin bulunmuş olmasıdır.

Orta Eti katında bulunan ve insan yüzü resmini ihtiva eden bir kap höyüğün turova ile olan münasebetini de meydana koymaktadır. Bu tarzda eserler Bolu civarında da bulunmuştur.

Eti katını Bakır devrinden ayıran yangın tabakasında (beşinci yapı katı) bir duvar altında er bronz çağını andıran hendes tezeyinatlı ve boyalı bir kapla tam bir iskelet meydana çıkarılmıştır. Bunun bakır devri ve Kültepe ile ilgisini araştırmak lâzımdır.

Kral mezarlarının devam edip etmediğini anlamak için yapılan araştırmalar menfi netice vermiş, ancak bir köşede kalkolitik devre ait sıvalı bir ev ve bunun içinde de tam bir iskelet ile yanında zarif bir kap bulunmuştur.

2 — *Çankırıkapı hafriyatı* : yedi yıldanberi devam eden bu hafriyat sonunda meydana çıkarılmış olan büyük Roma devri hamamının geri kalan kısımları da bu yıl açılmıştır. Bu suretle dünyanın en büyük hamamlarından birisinin tamama yakın plâni elde edilmiş ve bu devirle alâkalı heykeller, mermer ve seramik eşya bulunmuştur.

3 — *Kırşehir civarındaki Hashöyük kontrol kazısı*: 1931 yılında Profesör Delaporte tarafından üzerinde oldukça metotsuz bir hafriyat yapılan bu höyükte muhtelif arkeolojik tabakaların ve bilhassa ilk bronz çağı boyalı keramiğinin vaziyetini tesbit maksadile bu yılın Ağustos ve Eylül ayları içinde İstanbul Üniversitesi arkeoloji Enstitüsü asistanı Bayan Halet Çambel tarafından Kurumumuz adına bir kontrol kazısı yapılmıştır. Bu kazı neticesinde höyükte Frikyâ, Eti, Bakır ve Kalkolitik devir iskân tabakaları ve bu devirlere ait seramik ve maden eşya meydana çıkarılmıştır. Hashöyükte gerek ilk tunç devri boyalı Kapadokya keramiğinin Eti devriyle muvazi oluşu, gerekse bu keramiğin Van gibi bazı şark buluntuları da dahil olmak üzere diğer mahaller keramikleriyle olan münasebetleri, bu tipin zaman, mevki ve yayılış sahası ve Frik boyalı keramiğinin bu tiplerle olan bağlantısı bakımlarından oldukça mühim bazı ipuçları verecektir.

4 — *Antalya bölgesi arkeolojik gezisi* : Millî Şef'in buyrukları üzerine esasen arkeoloji bakımından pek zengin bir bölge olan Antalya vilâyeti içinde arkeolojik tetkikat yaptırılması muvafık

görülmüş ve âzamızdan Bay Arif Müfit Mansel bu işe memur edilmişti. Eylül ayı içinde arkadaşımız bu tetkik seyahatini yapmıştır. Raporu henüz alınmadığı için bu seyahatin sonuçları hakkında malûmat verememekteyiz.

İstanbul fethinin 500 üncü yıl dönümü hazırlıkları

Geçen Umumî Heyette verilen karar üzerine âzamızdan Bay Hikmet Bayur'un başkanlığı altında 17.XII.1942 de çalışmalarına başlamış olan İstanbul Fethini Kutlama Kurulu'nun bir yıllık mesaisi memnunluk vericidir. Kurulca üzerinde çalışılması düşünülen konular şu suretle tesbit edilmiştir :

- a) Türlü konularda ve seriler halinde kitaplar neşri (bu devre ait eski metinler dahil),
- b) Haritalar ve maketler yaptırılması,
- c) Resim albümleri tertibi,
- d) Arşivlerde araştırmalar yaparak bu devre ait önemli vesikaların neşri,
- e) Önemli vakfiyelerin tercüme ve neşri,
- f) Bibliyografya tertibi,
- g) Fatih devrinden kalmış eserlerin tamir ve restorasyon işleri üzerinde gereken makamların nazarı dikkatinin celbi,
- h) İstanbul'un 500 üncü fetih yıl dönümü günü toplanacak beynelmil bir tarih kongresinin hazırlanması,
- i) Aynı tarihte İstanbul'da bir tarih sergisi açılması.

Bu çalışma plânına göre 11 eserin hazırlanmasına, dört metinle iki vakfiyenin tercümesine başlanmış, İstanbul'un fetihden önce ve fetihden sonra üç maketinin yapılması için ilgililere vazifeler verilmiş, arşiv vesikalarının araştırılmasına başlanmış ve oldukça mühim vesikalar elde edilerek bir çok suretler çıkartılmış, bibliyografyanın yapılmasına başlanmış, Fatih devrinden evvelki mimarî eserlerin listeleri hazırlanmış, ve bu devre ait bazı mimarî eserlerin tamir ve restorasyonu için icap eden makamlara müracaat edilmiştir.

Türk - İslâm Devri Kitabeleri Derleme Heyetinin çalışmaları

Biri Ankarada, diğeri de İstanbul'da olmak üzere iki büro halinde çalışan Türk-İslâm devri kitabeleri derleme hey'etinin bu yıl içindeki mesafesi çok verimli olmuştur.

Ankara merkez bürosu I. Kânun 1942 ayı içinde Afyon Karahisar ve Konya havalisine giderek 32 âbideye ait 12 kitabeyi tesbit etmiş, 17 parça plân yapmış, 18 mezar taşı kitabesini kaydeylemiş ve 71 parça fotoğraf almıştır.

Mart 1943 ayı içinde fotoğraf Baha Bediz İstanbuldaki büroya yardım ettiğiinden Maarif Vekâleti müzeler dairesi fotoğrafile birlikte heyet âzasından Yusuf Aykurt Manisa ve İzmir havalisine hareket ederek Manisa'da 24, İzmir'de 11 âbideye ait 35 kitabeyi tesbit etmiş, 35 parça plân yapmış, 25 mezar taşı kitabesini kaydeylemiş ve 200 den fazla fotoğraf almıştır.

Bunlardan başka kitabeler heyetinden Bay Yusuf Aykurd'un evvelce hazırlamış olduğu resimli Türk âbideleri ve Konya rehberi adlı 6 ciltlik eseri satın alınmıştır. Bu eser 215 âbideye ait 188 plân, 232 kitabe, 107 mezar taşı kitabesiyle 527 parça fotoğrafı ihtiva etmektedir.

İstanbul bürosunun çalışmalarına gelince : daha geniş ölçüde çalışmakta olan bu büromuzun bu yıl içinde tesbit ettiği kitabelerin sayısı 7.525 tir. Bunların büyük bir kısmı mezar kitabesidir. Bundan başka büro, Sinan paşa medrese ve haziresiyle Galata mevlevihanesinin vaziyet plânlarını aldırılmış, yüzlerce mezar taşı ve âbide fotoğrafı çekirtmiş, kıyafet tarihi bakımından önemli aşikâr olan ve mezar taşları üzerinde bulunan kavukların sulu boya ile yüzlerce resmini yaptırmış ve İstanbul'un Türk - İslâm devri mimarî eserlerini ihtiva edecek olan haritadan on pafta hazırlamıştır.

Sinan heykeli

Ankara'da Sıhhat Vekâleti karşısına dikilecek Koca Mimar Sinanın heykeli için Maarif Vekâleti tarafından açılmış olan müsabakada birinci ve ikinciliği kazanan heykeltıraşlara verilmesi icap eden 900 lira mükâfat Kurumumuz tarafından ödenmiştir. Atatürk'ün "Sinan'ın heykelini dikiniz., yolundaki emirlerinin yerine getirilmesine bir başlangıç teşkil eden bu müsabakadan sonra, Sinan'ın muvaffak olmuş bir heykelinin meydana getirilmesine Kurumumuz her suretle muzaheret edecektir.

Yeni üyeler

Bu yıl içinde İdare Heyetimizde açık bulunan üyeliğe âzamızdan Profesör Enver Ziya Karal alınmış olduğu gibi, ayrıca il-

mî neşriyatlarıyla tanınmış olan tarihçilerimizden Topkapı sarayı müzesi Müdürü Bay Tahsin Öz, Profesör Doktor Süheyl Ünver, Profesör Ömer Lütfi Barkan ile genç tarih doçentlerimizden Bekir Sıtkı Baykal, Şinasi Altındağ, Ekrem Akurgal, Cemal Tukin ve Tayyip Gökbilgin de Kurumumuzun asli üyeliğine seçilmişlerdir.

Bunlardan başka yine Türk tarihi sahasında çalışmakta ve neşriyat yapmakta olan Cumhuriyet Halk Partisi Halkevleri bürosu şef muavini Halim Baki Kunter, radyoda kahramanlık saatlerini idare eden Celâl Dinçer ve Manisa orta okulu tarih öğretmeni Çağatay Uluçay Kurumumuzun muhabir üyeliğine seçilmişlerdir.

Mükâfatlı tez müsabakası

Geçen Umumî Heyetin gösterdiği arzu üzerine mükâfatlı bir tez müsabakası açılması için İdare Heyetimiz hazırlıklara başlamıştır. Bu maksatla hazırlanan talimatname ve müsabaka projeleri âzamızın tasviplerine arzedilmiş ise de bu hususta pek az üye mütaleasını bildirmiştir. Arkadaşlarımızın bu husus hakkında bir an evvel mütalealarını bildirmelerini rica ederiz. Bu mütalealar tamamlandıktan sonra projeler üzerinde icap eden tadilat yapılarak müsabaka ilân edilecektir.

Tarih sahasında yeni unsurlar yetiştirilmesi

Kurumumuz tarih sahasında yeni unsurlar yetiştirmek maksadıyla Fakültelerimizden iyi derecelerle çıkmış ve doktoralarını yapmış olan 6 Türk gencine ayda yüzer lira vererek aynı zamanda Kurumun ilmî işlerinde çalıştırmak ve bunların kendi sahalalarında ilerlemelerine yardım etmek kararını vermiştir. Bütçemize kâfi tahsisat konmuştur. Yakın bir zamanda muhtelif ihtisas sahalarından 6 genç bu suretle Kurum hizmetine alınarak bir ilmî yardımcıları bürosu teşkil edilecektir.

Bu yıl içinde kütüphanemizin genç memuru Ankara Hukuk Fakültesi mezunlarından Coşkun Üçok evvelce yeni zaman tarihinden doktorasını yapmakta olduğu Heidelberg'e gönderilerek hem doktorasını ikmal fırsatı verilmiş, hem de Alman kütüphanelerinde tetkikler yapmıştır.

TÜRK TARİH KURUMU'NUN 1942 MALİ YILI HESAPLARI HAKKINDA MÜRAKABE HEYETİ RAPORU

Türk Tarih Kurumu Başkanlığına

Türk Tarih Kurumu'nun 1942 malî yılına ait hesapları, defterler ve sarf evrakı üzerinde tarafımızdan tetkik edilmiştir. Bu tetkikatımızın neticesini aşağıda arz ediyoruz:

Yüksek Kurum'un 1942 malî yılı varidat muhammenatı 596.000 liradan ibaret olup bundan aynı malî yıl içinde 559.663 lira 76 kuruşu tahsil edilmiş olduğuna göre 36.336 lira 24 kuruşu noksan varidat tahsil edilmiş bulunmakta ise de tetkik edilen varidat hesabı katî cedveline nazaran:

1 — Varidat bütçesinin 3 üncü faslını teşkil eden Atatürk vasiyetinin karşılığı olan 50.000 liranın tamamının,

2 — Varidat bütçesinin 4 üncü faslını teşkil eden ve Âza aidatı karşılığı olan 100 liradan 82 liranın, ki cem'an 50.082 liranın tahsil edilmediği görülmüştür.

A) Atatürk vasiyeti, Halk partisince Bankadan hesapların alınamaması yüzünden tahsil edilememiş ve mahaza bu miktarın 1943 malî yılı varidat bütçesinde, yer aldığı anlaşılmıştır.

B) Âza aidatı 82 lira noksan tahsil edilmiştir ki bu da 1943 malî yılı içinde tahsil edilmiş bulunacaktır.

Diğer taraftan 1942 malî yılı varidatında neşriyat hasılatından 256 lira 20, faizlerden de 13.489 lira 56 kuruş ki cem'an 13.745 lira 76 kuruş fazlalık müşahede edilmiştir.

1942 malî yılı içinde ifası zaruri olan Kurum hizmetleri karşılığı olarak ve Devlet bütçesi için kabul edilen esaslara uyularak muhtelif fasıllara ayrılmış olan tahsisatla masraf bütçesi de varidata uygun bir şekilde 596.000 lira ile kapatılmış ise de bu miktardan 247.529 lira 74 kuruşu sarfedilmiş ve 348.470 lira 26 kuruş bakiye kalmıştır.

Tetkik edilen masraf hesabı katisine nazaran 2 nci faslın müstahdemler melbusatı maddesinden 994 lira 66 ve üçüncü faslın müteferrika maddesinden de 2.529 lira 47 kuruş ki ceman 3.524 lira 13 kuruşun tahsisat fevkinde sarfedildiği görülmüş ve bu masrafın, Kurum memurlarına verilmesi kabul buyrulan elbise bedeliyle, matbaa tesisi için nakliye şirketlerine ödenen nakliye ücret-

leri karşılığı olarak tediye edildiği ve binaenaleyh icrası zarurî olması itibarile içtinabı gayrı kabil sebeplere müstenit bulunduğu cihetle munzam tahsisat alınması icabedeceği neticesine varılmıştır.

Varidat ve masraf hesabı katflerine nazaran 31 Mayıs 1943 tarihinde kapanan 1942 malî yılının varidat fazlası olan 312.134 lira 2 kuruşun tetkik edilen dekontlara uygun olarak Türkiye İş Bankasında mevcut bulunduğu ve 74.474 lira 70 kuruşun da muhtelif hizmetler ve betahsis hafriyat işleri için verilen avansların henüz mahsupları yapılmamış olan bakiyeleri olduğu anlaşılmıştır ki bunların mühim bir kısmı 1943 yılında mahsup edilmiştir.

Kurumun 1942 malî yılı varidat ve masraf bütçeleri ile bu varidat ve masraflardan tahsil ve sarfolunan miktarları ve 1943 malî yılına devrolunan bakiyenin Bankadaki miktarlarını ve avans bakiyelerini müfredatlı surette gösteren cetveller bu raporumuza bağlanmıştır.

1 Haziran 1942 den 31 Mayıs 1943 tarihine kadar on iki aylık malî yıl içinde yapılan sarfiyata ve tahsil olunan varidata müteallik bütün sarf ve irat evrakile defterlerin usulüne muvafık olarak ve takdire şayan bir dikkat ve intizamla tesis ve tanzim edilmiş olduğu ve bu meyanda demirbaş kayıtlarının da yürütülmesine başlandığı memnuniyetle görülmüştür.

Keyfiyeti derin saygılarımızla arz ederiz.

6. XI. 1943

<i>T. T. K. Üyesi</i>	<i>T. T. K. Üyesi</i>	<i>Maliye Vekâleti Muhasebat</i>
<i>İstanbul Mebusu</i>	<i>Kars Mebusu</i>	<i>Umum Müdürü</i>
FAKİHE ÖYMEN	FUAT KÖPRÜLÜ	FUAT ERCİYEŞ
	<i>B. M. Meclisi Muhasebe</i>	
	<i>Müdürü</i>	
	MAZLUM BULAK	

*

7 NİSAN 1942 TARİHİNDE LONDRA HALKEVİNDE MISS LAMB
TARAFINDAN VERİLEN BİR KONFERANSIN HULÂSASI

**Prehistorik Anadolu'da yeni araştırmalar
ve eski şehirler**

Miss Lamb Türkiye'deki araştırmaları ve kazıları esnasında Türk Hükümetinin kendisine gösterdiği yardımlardan dolayı duyduğu şükran borcunu ve Londra Halkevinin bu hususta bir

konuşma yapmak üzere kendisini dâvet edişinin de bu hislerin bir kat daha artmasına vesile olduğunu söyleyerek konferansına başladı. Konferansçı bu konferansı üç kısma ayırmıştı:

- 1) Anadolu'da 3000-1200 M. E. tarihlerindeki tunç devrine ait son zamanlarda yapılan arkeolojik araştırmalar hakkında,
- 2) Bizzat kendisinin hafriyat yaptığı Kusura harabesi hakkında, (Kusura Afyon Karahisar civarında bir köy).
- 3) Etilerin en eski başşehri olan Boğazköye bazı noktalarda temas eden bir karşılaştırma.

Anadolu prehistoryası, son yıllarda Ankara Hükûmetinin âlicenap müzahareti ve teşviki sayesinde fevkalâde bir surette inkişaf etmektedir. Yeni müzelerin tesisi, eski matiyerlerin tanzimi, bu hususta profesör ve ilim adamlarının yetiştirilmesi, anıt ve harabe yerlerinin teşhisi, kazıların icrası ve bu hususta yapılan neşriyatın zenginliği, bütün dünya prehistoryacılarının tarihten evvelki zamanlarda olduğu kadar tarihin doğuşundan sonraki zamanlarda da Türkiye'nin ne derece mühim bir rol oynadığı hakikatını kavramalarını temin etmektedir.

Türk Tarih Kurumu'nun Alacahöyükte yapmış olduğu kazılardan çıkan eski eserler, gerek güzellik ve gerekse etnolojik ehemmiyetleri bakımından fevkalâde yüksek kıymetleri haizdirler. Bunların şayanı takdir bir maharetle çekilmiş fotoğrafları Halkevinin sergi salonlarında halkın istifadesine açık bırakılmıştır. Trovadan beri malûm olan garbî Anadolu ile ikinci binyıllarında Etilerin ülkesi olan ve daima muayyen karakteristik hususiyetler gösteren merkezi ve şarkî Anadolu arasındaki münasebetleri tayin edebilmek için Ankara civarında Ahlatlibel'de Türk Tarih Kurumu tarafından yapılan kazılardan bariz deliller elde edilmektedir. Bütün bunlardan şu neticeye varılabilir ki, yukarıda adı geçen şarkla garbın ayrılığına rağmen bütün memleket boyunca daima kuvvetli ve esaslı akrabalık mevcudiyeti devam ede gelmiştir. Bu zaman zarfında Trovadaki Amerikan faaliyeti kronolojik ve stratiografik kıymetli malûmat elde ederken, diğer taraftan da Dr. Hâmit Koşay ve Mr. Sperling Türk topraklarında bulunan Troad'da eneolitik bir medeniyet keşfetmişlerdir. Harbin başlamasından çok az evveline kadar Kilikyada şayanı dikkat kazılar devam etmekte ve bilhassa Boğazköy ve Alişar'da tarihsel ve kültürel problemlere dair çok yeni deliller ortaya çıkmakta idi.

Konferansın ikinci kısmı, Miss Lamb'in Afyonkarahisar civarında Kusura'da bizzat kendisinin idare ettiği kazılar hakkında idi. Üçüncü ve ikincel binyıllarında itilâ devrini yaşıyan bu harabe, eski devirlerde Ankara mintakasından Menderes nehrinin menbalarına kadar uzanan, ve cenuba ve garba doğru ikiye ayrılan üç mühim muhabere yollarından birinin üzerinde tesis edilmiştir. Kusura'da kazının yapılması sebebi kısmen bu, kısmen de sahanın müsait bir genişlikte oluşu idi. Burada aynı tipte kâselere ait parçaların bulunuşu da ayrı bir sebep teşkil etmiştir. Kusura ilk defa olarak üçüncü bin yıllarında maden işlemlerini çok az bilen ve ölümlerini şehrin dışındaki mezarlıklara gömen insanlar tarafından iskân edilmiştir. İkinci devir birinci devrin inkitaa uğramadan devam edişinden doğmuştur. Bu devirde tek renkte zengin plâstik tezyinat ve şayanı hayret bir şekilde muhafaza edilmiş olan tuğladan evler istihsal edilmişti. Bu şehir istilâyâ maruz kalıp kısmen tahrib edildikten sonra burada bir intikal safhası başladı. Bu felâket 2000-1900 M. E. yıllarında vuku bulmuştu. Bu tarihin tayini de Trovanın "5 şuleli kırmızı kâselerine istinaden temin edilmiştir. Çok muhtemeldirki, müstevliler Boğazköy, Alishar ve Alaca Höyük gibi Eti merkezleri olan bu yerlerde ora halkının esas kitlesini teşkil eden kimselerdi. Biz bunu yukarda ismi geçen merkezdeki çömlükler ve diğer eski küçük eserlerle Kusura'da bulunanları mukayese etmek suretiyle anlıyoruz. Kusuranın yeni sakinleri kalelerini aynı esaslar üzerine tahkim etmişlerse de Alishar ve Boğazköylülere mimarî istil bakımından daha zayıftırlar. Bunlar şehrin tepesine şayanı dikkat bir mukaddes mahal yapmışlardı, bu mahalde bir sütun ve kırmızı tuğladan yapılmış bir plâtfom önünde nezirler yapılırdı.

Konferansçı Eti baş şehrinin belli başlı anıtlarının muhtasar bir tasviri ile, heykellere, binalara ve Boğazköyde meydana çıkarılan meşhur kütüphanelerdeki tekstlere hususî bir ehemmiyet vererek konferansını sona erdirdi. Eğer Afyonkarahisar yanında Lalanti namında bir zümrenin yaşadığını izah eden teoriye inanırsak (Madduwatta'nın feci hareketleri ve 1250 M. E. deki isyanı da bir tablette kaydedilmiştir) bir merkezi hükûmetle Kusura'nın kurulduğu yer arasında tarihî bir irtibat tesis etmiş oluruz.

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ D'HISTOIRE TURQUE

<u>I. Seri</u>		<u>Fiatı K.</u>
1	PİRİ REİS : Amerika haritası	1400
2	PİRİ REİS : Kitabı Bahriye	2500
*) 3	NASUHİSSİLÂHÎ : Irakayn Seferi	
*) 4	İBNİ BÎBÎ : Selçuk tarihi	
<u>II. Seri</u>		
*) 1	CÜVEYNÎ : Tarihi Cihanküşa (3 cilt)	
*) 2	REŞİDEDDİN : Camiüttevarih	
3	Baypars Tarihi	100
4	ISFAHÂNÎ : Selçuk Tarihi	250
5	Vekayi (Babur'un Hâtıratı) Cilt: 1	350
*) 6	Humayunnâme	
7	TANBURÎ ARUTİN : Tahmas Kulu Han'ın Tevarih	50
8	SADRUDDİN EBÜLHASAN ALÎ : Ahbar üd-Devlet is-Selçukıyye	150
9	KALOST ARAPYAN : Rusçuk Âyanı Mustafa Paşa'nın hayatı ve kahramanlıkları	50
10	Abdi tarihi	100
*) 11	Vekayi (Babur'un Hâtıratı) II. cilt	
*) 12	Abu'l-Farac tarihi.	
<u>III. Seri</u>		
*) 1	Aksaraî tezkiresi	
<u>IV. Seri</u>		
*) 1	P. WITTEK : Menteşe Beyliği	
<u>V. Seri</u>		
1	REMZİ OĞUZ ARIK : Alacahöyük hafriyatı 1935 raporu (türkçe 750 K., fransızca 1000 K.)	
** 2	HÂMÎT KOŞAY : Alacahöyük hafriyatı 1936 raporu (türkçe ve almanca)	750
3	Dr. Ş. AZİZ KANSU : Etiyokuşu hafriyatı raporu (türkçe ve fransızca)	250
4	HÂMÎT KOŞAY : Pazarlı hafriyatı raporu (türkçe ve fransızca)	250

- *) 5 HÂMÎT KOŞAY : Alacahöyük hafriyatı 1937 - 39 raporu
(türkçe ve fransızca)
*) 6 HÂMÎT KOŞAY : Alacahöyük hafriyatı 1940-41 raporu
(türkçe ve fransızca)

VI. Seri

Flatı K.

- *) 1 F.KÖPRÜLÜ ve A.GABRİEL : Mimar Sinan
2 ARİF MÜFİD MANSEL : Trakya - Kırklareli Kubbeli Mezarları 250

VII. Seri

- 1 İbni Sina : (Makaleler, etüdler mecmuası) 400
2 CEVAT ÜSTÜN : İkinci Viyana muhasarası 150
3 ULUĞ İĞDEMİR : Kuleli vak'ası hakkında bir araştırma . . 100
4 FEVZİ KURTOĞLU : Türk bayrağı ve ay yıldız 200
*) 5 Halil Ethem Hâtıra kitabı
6 İ. HAKKI UZUNÇARŞILI : Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık oğlu Süleyman ve Alemdar Mustafa Paşa . . 350
*) 7 FAİK UNAT : Atatürk Bibliyografyası
*) 8 » » : Osmanlı Sefaretnâmeleri
9 W. EBERHARD : Çin'in Şimal komşuları 150
10 ENVER ZİYA KARAL : Selim III. ün hattı hümayunları . 100

VIII. Seri

- 1 YUSUF AKÇURA : Osmanlı Devletinin Dağılma Devri . 125
2 İ. HAKKI UZUNÇARŞILI : Anadolu Beylikleri 175
3 ŞEMSEDDİN GÜNALTAY : Yakın Şark 350
4 YUSUF ZİYA ÖZER : Mısır Tarihi 150
5 HALİS BİYİKTAY : Timuriler zamanında Hindistan - Türk imparatorluğu 75
6 ÂFET İNAN : Aperçu général sur l'Histoire économique de l'Empire Turc - Ottoman 200
7 Dr. SÜHEYL ÜNVER : Selçuk Tababeti Tarihi 100
*) 8 FUAT KÖPRÜLÜ : Osmanlı Devletinin Kuruluşu
9 Y. HİKMET BAYUR : Türk İnkılâbı Tarihi I. cilt 100
10 İ. HAKKI UZUNÇARŞILI : Osmanlı İmparatorluğu teşkilâtına methal 250
11 ZİYA KARAMURSAL : Osmanlı Mâli Tarihi hakkında tetkikler 100
12 İ. HAKKI UZUNÇARŞILI : Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapukulu Ocakları 450
13 Y. HİKMET BAYUR : Türk İnkılâbı Tarihi II. cilt, I. Kısım 400
14 Y. HİKMET BAYUR : Türk İnkılâbı Tarihi II. cilt II. Kısım 400

<u>IX. Seri</u>		<u>Flatı K.</u>
1	Birinci Türk Tarih Kongresi zabıtları (mevcudu kalmamıştır)	
2	İkinci Türk Tarih Kongresi zabıtları	250
<u>X. Seri</u>		
*) 1	A. AULARD : Fransa İnkılâbının Siyasî Tarihi.	
	BELLETEN : Her sayısı	100

Türk Tarih Kurumu yayınlarının satıldığı yerler :

MAARİF VEKÂLETİ YAYINEVLERİ.

ANKARADA : Akba, Berkalp ve Haşet kitapevleri.

İSTANBULDA : Ankara caddesinde Üniversite, Beyoğlu, İstiklâl caddesinde Haşet, Beyazıd Üniversite caddesinde Muallimler kitapevleri.

PROFESÖR, DOÇENT VE ÖĞRETMENLERLE YÜKSEK OKUL TALEBELERİNE KURUM MERKEZİNDEN ALINMAK ŞARTIYLE HUSUSİ TENZİLÂT YAPILIR.

*) Basılmakta olanlar

**) Türkçesi basılmıştır, almançası basılmaktadır.

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

ABONE VE SATIŞ ŞARTLARI

Sayıtı : 100 kuruş (yabancı memleketler için
50 Fransız frangı)

Yıllık abonesi : 400 kuruş (yabancı memleketler için
200 Fransız frangı)

Belleten ve Türk Tarih Kurumu yayınlarının satışı ve abone işleri için :

Maarif Vekilliği YAYINEVLERİ'ne,
Ankarada : AKBA, HAŞET ve BERKALP Kitapevlerine,
İstanbulda : Ankara caddesinde ÜNİVERSİTE Kitapevine,
Beyoğlu, İstiklâl caddesinde HAŞET Kitapevine ve Ba-
yazıtta MUALLİMLER Kitapevine,

Yazı ve abone işleri için :

Ankarada TÜRK TARİH KURUMU'na müracaat edilmelidir.

BELLE TEN

PUBLICATION TRIMESTRIELLE

CONDITIONS D'ABONNEMENT ET DE VENTE

Le Numéro : 100 Piastres (pour l'Etranger 50 frs. fr.)

L'Abonnement annuel : 400 Piastres (pour l'Etranger 200 frs. fr.)

Pour l'achat au numéro et l'abonnement annuel de Belleten et des Publications de la Société d'Histoire Turque, s'adresser :

aux MAISONS DE VENTE du Ministère de l'Instruction Publique,

Ankara :

à AKBA Kitapevi et aux librairies BERKALP et HACHETTE,

İstanbul :

à ÜNİVERSİTE KİTAPEVİ, Ankara Caddesi,

à la librairie HACHETTE, İstiklâl Caddesi, Beyoğlu et

à MUALLİMLER KİTAPEVİ, Beyazıt

Pour la correspondance, au

TÜRK TARİH KURUMU (Société d'Histoire Turque),
Ankara.

BELLETEN

REVUE PUBLIEE PAR LA
SOCIETE D'HISTOIRE TURQUE

Tome: VIII

No: 29

Janvier — 1944

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIETE D'HISTOIRE TURQUE

1 9 4 4